

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
UKRAINISCHE FREIE UNIVERSITÄT

Серія: Скрипти ч. 36

Skriptenreihe Nr. 36

Д-р ГРИГОРІЙ ВАСЬКОВИЧ
Викладач УВУ

Dr. HRYHORIJ WASKOWYCZ
Lehrbeauftragter der UFU

**КЕРШЕНШТАЙНЕР
І УКРАЇНСЬКА ПЕДАГОГІКА**
Kerschensteiner und die ukrainische Pädagogik

Тематична частина габілітаційної праці на тему:

«Вплив Кершенштайнера на українську педагогічну думку
та його значення для української педагогічної проблематики»

На правах рукопису

Мюнхен

1970

München

Видання УВУ в роках 1946—1970 (серія скриптів)

1. І. МІРЧУК. Вступ до філософії, ч. I. Суть та значення філософії. Видання «Філософічної Секції УВУ» ч. I. На підставі викладів опрацював студент П. Омелян. Мюнхен 1946. Стор. 22.
2. І. МІРЧУК. Вступ до філософії ч. II. Теорія пізнання або гносеологія. Накладом студентської філософічної Секції, ч. 2. На підставі викладів опрацювали П. Омелян та Е. Смально. Мюнхен 1946. Стор. 83.
3. І. МІРЧУК. Напрявні української культури, Мюнхен 1946. Стор. 20.
4. М. АНДРУСЯК. Історія Козаччини, частина I—IV, Мюнхен 1946. Стор. 181.
5. Я. РУДНИЦЬКИЙ. Нарис української діалектології, Авгсбург 1946 (Накладом Української Студентської Громади в Авгсбурзі). Стор. 48.
6. В. ЩЕРБАКІВСЬКИЙ. Кам'яна доба в Україні, Мюнхен 1947. Стор. 90.
7. Л. ОКІНШЕВИЧ. Лекції з історії українського права. Мюнхен 1947. Стор. 171.
8. Я. ПАДОХ. Історія Західньо-європейського права. Частина I: Історія німецького права. Мюнхен 1947. Стор. 220.
9. Ю. СТАРОСОЛЬСЬКИЙ. Нарис карного процесу. Мюнхен 1947. Стор. 133.
10. М. ЧУБАТИЙ. Огляд історії державного права. Історія джерел та державного права. Записки за викладами на Тайнім Українським Університеті у Львові в рр. 1920—23. III видання. Ч. I. Мюнхен 1947. Стор. 88.
Ч. II. Мюнхен 1947. Стор. 175.
11. Ю. ШЕРЕХ. До генези називного речення. Мюнхен 1947. Стор. 50 + 16 німецького резюме = 66 стор.
12. К. ЛОСЬКИЙ. Римське право. Ч. I. Вступ до науки римського права. Скорочена редакція «Історії джерел римського права» К. Лоського (Київ—Відень 1921) з деякими змінами та доповненням проф. д-ра О. Баранова у співробітництві із асистентом д-ром В. Нестерчуком. Мюнхен 1947. Стор. 65.
13. О. БАРАНІВ. Римське право. Ч. I. Вступ до науки римського права. Зошит 3.: джерела права. Мюнхен 1948. Стор. 117.
14. К. КИСІЛЕВСЬКИЙ. Українська мова. Мюнхен 1948. Стор. 112 (на основі викладу: «Описова граматики української мови»).
15. П. КОВАЛІВ. Історія української мови. Мюнхен 1948. Стор. 136.
16. Л. ОКІНШЕВИЧ. Огляд історії філософії права. Ч. I. Мюнхен 1948. Стор. 130.
17. Я. РУДНИЦЬКИЙ. Лекції з порівняльної граматики слов'янських мов. Ч. I. Накладом Авгсбурзької Студентської Громади (із зазначенням, що це виклади УВУ). Авгсбург 1948. VI + 76.
18. Я. РУДНИЦЬКИЙ. Нарис граматики староцерковнослов'янської мови. Мюнхен 1948. Стор. 150.
19. Я. РУДНИЦЬКИЙ. Вступ до слов'янознавства. Мюнхен 1948. Стор. 80.
20. С. ТОМАШІВСЬКИЙ. Історія України. Старинні й середні віки. Мюнхен 1948. Стор. 134.

(Продовження на 3-ій стор. обкладинки)

Серія: Скрипти ч. 36

Skriptenreihe Nr. 36

Д-р ГРИГОРІЙ ВАСЬКОВИЧ

Викладач УВУ

Dr. HRYHORIJ WASKOWYCZ

Lehrbeauftragter der UFU

**КЕРШЕНШТАЙНЕР
І УКРАЇНСЬКА ПЕДАГОГІКА**
Kerschensteiner und die ukrainische Pädagogik

Тематична частина габілітаційної праці на тему:

«Вплив Кершенштайнера на українську педагогічну думку
та його значення для української педагогічної проблематики»

На правах рукопису

ДОСЛІД МОЖЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ КЕРШЕНШТАЙНЕРА НА УКРАЇНСЬКУ ПЕДАГОГІЧНУ ДУМКУ

1. Можливість впливу Кершенштайнера на формування проєкту єдиної школи

а/ Думки про єдину школу в українських публікаціях

В першій частині цієї праці, складеній на підставі історичного матеріалу, названо чотири головні принципи, які мали фундаментальне значення для будови нової української школи. Це були принципи: національний, соціальний, діяльний і виховний. Згідно з такими принципами, школа в Україні мала бути рідною народові мовою і змістом навчання, вона мала бути єдиною - доступною для всіх громадян держави, за своїм характером мала бути діяльною /трудовою/, а до того не лише навчальною, але також у великій мірі виховною. Змагання за принцип перший, тобто за національний характер школи - за рідну мову й український зміст навчання у ній - були завжди головними і в загальному найважливішими завданнями педагогічних діячів в усій їх діяльності як під царським режимом, так і в добу національної державности. Ці змагання випливали з внутрішньої потреби українського народу в його природньому рості і духовому розвитку. Вони були розбуджені ідеями свободи і справедливости, тими величними ідеями людуства, які найсильніше били по ворожому режимові царського самодержавства. Ми зобразили їх в історичному перегляді, за час 15 років між двома революціями і в період української державности, даючи ясну картину боротьби за українську школу і українську мову та ілюструючи цю боротьбу різними достовірними матеріалами й документами. І треба підкреслити, що змагання українців на освітній ниві які з великою напругою проходили між двома революціями 1905-1917 не були даремні, хоч і не змогли увінчатися бажаною перемогою. Вони не були даремні в тому зміслі, що з часу революції 1917 р. український народ, завдяки своїй твердій поставі і наполегливій праці в ділянці змагань за українську мову й освіту, таки користується рідною мовою вже понад 50 років у школі і в громадському житті, в письменстві і культурній творчості, - в усіх ділянках життя. Хоч Україна не здобула тоді волі й державної самостійности, то проті мови нова російська окупаційна вла-

треба реорганізувати усю школу" ¹. Обухов /завідувач освітою московського земства/ протиставився цим пропозиціям Хмельова, кажучи, що "принципи єдиної школи - це мрія, що не здійснилася ще і в Західній Європі, приступає до цього тільки тепер Америка... Нам кажуть за чотири концентри, але земська Росія ще занадто бідна, щоб зразу організувати два концентри і на два чотириліття піднести курс школи. Народня земська школа почалася дволітньою, й помаку доростала до трьох і тепер до 4 літ. Вона йшла цілком незалежно і нам треба берегти цю її незалежність і може, як справді початкова народня школа, буде задовольняти й наукові вимоги і життєві, то майбутня середня школа до неї пристосується" ². У висліді нарад більшість делегатів на цьому З'їзді підтримала резолюцію Обухова, оформлену так: "Народня школа, як початкова, так і підвищена, мусить переслідувати свої самостійні науково-виховницькі завдання, якими цілком вьяснюється її програма й організація й не повинна поступатись своєю метою заради пристосування до курсу середньої школи" ³. Таким чином Земський З'їзд 1911 року не прийняв концепції єдиної школи і С. Русова у своєму звідомленні завважує, що педагогічна преса висловилася досить гостро проти цієї резолюції Обухова. Цей З'їзд ухвалив також постанову про те, що народня школа має бути чотирилітньою, хоч секція для підготовки резолюції великою більшістю голосів прийняла проєкт про шестирічну народню школу, але він на пленумі не пройшов.

Кілька місяців перед наведеним угорі звідомленням С. Русової, Я. Чепіга надрукував у журналі "Світло" статтю "Народня освіта в Північно-Сполучених Державах", у якій, між іншим, обговорює американську організацію шкільництва. В цій статті подається, за шкільним справозданням з 1904-5 року, що ЗСА мають обов'язкове навчання для всіх дітей від 6-14 років, та що "початкові школи пристосовані до переходу від нижчої до середньої і від середньої до вищої. Число тих, які поступають в середню школу, зростає... в 5 разів швидше від загального зросту мешканців" ⁴. Подаючи ці відомості, Я. Чепіга одночасно короткими рисами загально схарактеризував також ціле шкільництво З'єдинених Стейтів Америки, побудоване на здорових демократичних принципах і висловився про нього з належним подивом і признан-

ням. Треба припускати, що ці статті Я.Чепіги і С. Русової мали, річ ясна, неабияке значення для українських робітників на ниві освіти, бо поміщені в педагогічному журналі статті чільних речників української педагогічної думки виробляли опінію серед українського учительства про те, що тільки єдина школа, організована на ґрунті соціальної справедливості і доступна всім громадянам на всіх ступнях навчання, буде спроможна піднести загальну освіту народу і виховати нову національно-свідому інтелігенцію. А втім, загально беручи, українські педагоги, ідучи з духом часу, вважали модерну тоді ідею єдиної школи найбільш корисною для українського народу і тому нічого дивного, коли С. Русова у статті "Ідейні підвалини школи" виразно писала про це так: "Наша школа має бути громадською, як були колись наші братські школи. Вона цілком мусить бути демократична, цебто "безсословна" й дешева. Хлопці в ній разом вчать з дівчатами" ⁵. Але поза тими статтями журнал "Світло" не приділяв особливої уваги справі єдиної школи зі зрозумілих причин, бо в підневільній дійсності царського самодержавства про доступну всім шарам народу демократичну, єдину школу, доводилося хіба лише мріяти.

Щойно після революції 1917 р. справа творення єдиної школи в Україні стала центральною проблемою педагогічних діячів. Уже на першому Всеукраїнському вчительському З'їзді 5-6 квітня 1917 ухвалено знести багатотипність шкіл і організувати навчання так, щоб початкова школа давала дітям найкращу освіту та одночасно підготовляла їх до середньої школи. В резолюціях другого Всеукраїнського вчительського З'їзду 10-12 серпня 1917 р. визначено додаткові принципи єдиної школи, схвалюючи право громадян на безплатну нижчу, середню й вищу освіту, а разом з тим прийнято постанову, щоб освіта в Україні була обов'язковою і світською. Після того проблеми, зв'язані з творенням єдиної школи, були обговорювані в журналі "Вільна Українська Школа". В другому числі цього журналу з жовтня 1917 р., поміщено нарис плану єдиної школи з одночасним поданням інформації про єдині школи в інших культурних країнах. На жаль, в тому нарисі не вказано джерел, якими користувалися автори при складанні інформації, за винятком того, що поіменно названо педагога Райна і коротко подано його проєкт "Національної єдиної школи", кажучи, що він найбільш цікавий з німецьких проєктів.

На основі постанов двох Всеукраїнських Учительських З'їздів і нарису пляну єдиної школи, прочитаного на другому Всеукраїнському Учительському З'їзді, був опрацьований "Проект єдиної школи на Україні" кн.І. Основна школа, а також був опрацьований "Плян управління освітою в Україні". Обидва ці твори обговорено в першій частині нашої праці на стор. 101-109.

Дещо докладніші відомості про джерела актуальної концепції побудови шкільництва, означеної назвою "єдина школа", подає Ол. Музиченко в кількох статтях, надрукованих у журналі В.У.Ш. З тих його статей впливає, що він володів німецькою мовою і був добре познайомлений з тогочасними німецькими педагогічними публікаціями, що виходили перед війною, а також з тими, котрі вдавалося йому роздобути під час війни. У статті "Реформа школи чи шкільна реформація" Ол. Музиченко робить таке ствердження про справи організації нової школи: "Навколо питання про рівну для всіх школу, що рахувалася б тільки з хистом учня - давно вже іде баталія, але такої школи на суходолі Європи все ще немає", а далі пише: "в самі останні часи у весь ріст піднялося питання про так звану "єдину" школу і, як здається, їй судилося поставити шкільний організм на правильний шлях"⁶. В цій статті автор нав'язує до педагогічних ідей Русса, наводить думки Тевса, А. Лезана та інших, одначе не називає їхніх творів. На другому делегатському З'їзді Всеукраїнської Учительської Спілки у січні 1919 р. Ол. Музиченко, як найбільший знавець західньо-європейської фахової літератури, прочитав доповідь під наголовком "Питання про єдину школу на Україні". Конспект цієї доповіді поміщено також у журналі В.У.Ш. В ній автор з фаховим підходом ґрунтовніше розглядає деякі окремі проблеми, пов'язані з організацією єдиної школи, так, як вони були обговорювані в німецькій педагогічній літературі того часу. В доповіді Музиченко в'яснює різне розуміння єдиної школи, пишучи, що деякі педагоги під тим поняттям розуміють можливість переходу талановитих дітей з одного типу школи до другого, отже в основу кладуть талановитість дитини, інші надають важливість принципові організації школи, розуміючи під єдиною школою ґрунтовно поставлену, для всіх однаково, 12-річну реальну школу, з якої можна переходити на університет, ще інші, об'єднуючи перше і друге розуміння, приймають, що єдиною школою має

бути така школа, до якої мають доступ і зобов'язані ходити діти всіх шарів народу, отже вона має бути "одна по організації та програмі для усіх дітей, але тільки на першій ступні навчання, а далі дає простір індивідуальності дитини, цебто різноманітна /біфуркована, з варіантами/ в вищих класах" ⁷.

Прикладом для другої форми організації наводиться школу в Америці, для третьої - німецьку школу. З літератури предмету, якою користувався Музиченко, названо такі твори: J. Tews, Die deutsche Einheitsschule, 1916; M. Meyer, Die Einheitsschule, 1916; G. Kerschensteiner, Deutsche Schulerziehung in Krieg und Frieden, J. 1916. Крім того радить порівняти передвоєнні проекти єдиної школи К. Цеткіної і Отто Рюле. Названі твори є доказом того, що автор в підготовці і доповіді користувався найновішими німецькими виданнями, не зважаючи на воєнний час і трудність спроваджувати закордонні фахові видання. Після доповіді Ол. Музиченка другий делегатський З'їзд Всеукраїнської Учительської Спілки прийняв резолюцію про єдину школу /див. стор. 174 прим. 82 нашої праці/.

Музиченко написав ще одну коротеньку статтю в 8-9 числі другого річника В.У.Ш. на тему "До історії єдиної школи на Україні", підписану ініціалами О.М. В ній стислою формою з першої руки подано найважливіші відомості про творення проекту єдиної школи, при чому належить відзначити, що ця стаття була опублікована вже під час большевицької окупації України, як виходить, з виразною метою вказати окупаційній владі і широким колам учительства на факт самостійного опрацювання українськими педагогами нового проекту школи. З цієї статті довідуємося про те, які завдання виконував Ол. Музиченко при творенні проекту. В ній подано, що він, на Комісії для підготовки першого вчительського З'їзду, який відбувся в серпні 1917 р. в Києві, читав доповідь "Про теорії єдиної школи і стан її в Західній Європі та Америці", тоді як П. Холодний доповідав "Про розв'язання цього питання на Україні". "Матеріали двох докладів були об'єднані і загальний план єдиної школи був прочитаний П.У. Холодним" ⁸. Провідна роля Музиченка була, очевидно, зумовлена його фаховим знанням. З показника статей про єдину школу, виготовленого В. Родниковим з приводу обговорювання концепції єдиної школи Я. Коменсько-

го, знаємо, що Музиченко вже даліше займався питанням демократизації школи. Родников подає статтю Музиченка "На пути к демократизации школы", поміщену в журналі "Русская школа" ч.7, 8, 1907. Таким чином треба приймати, що поруч С. Русової, О. Музиченко був найбільше познайомлений з новими течіями західно-європейської педагогіки і саме тому, маючи широкі знання - здобуті студіями оригінальних чужомовних творів - вони мали головний вплив на формування пляну нової школи, за зразками найновіших реформаторських педагогічних ідей Заходу.

С. Русова ще раз окремо приділила увагу справі єдиної школи у своїй вступній лекції, що її виголосила як лекторка педагогіки українського державного університету в Кам'янці на Поділлі. Ця лекція датована вереснем 1921 р. і була видана в Ляйпцігу 1923 р. окремою брошурою під наголовком "Єдина діяльна /трудова/ школа" з додатком: "Практичні вказівки щодо введення діяльного принципу", опрацьовані авторкою в грудні 1921 р. також в Кам'янці на Поділлі. В цій лекції Русова пише, що "при реалізації єдиної школи виникають два найважливіші питання: 1. на скільки ступнів або концентрів поділяти її, і 2. який період навчання рахувати для всіх обов'язковим". За її твердженням, перше питання вважається цілком психологічно-педагогічним, друге державно-економічним, залежним від фінансових сил держави. У зв'язку з тим вона відзначає ту обставину, що коли єдина школа поділяється на менше число ступнів, то курс навчання буде суцільнішим і дасть більшу освіту дітям навіть у нижчому центрі і тому саме "нові пляни єдиної школи майже скрізь поділяються на два центри". Коли ж говорити про економічний бік справи, то Русова твердить, що "за нормальне становище освіти можна визнати лише таке, коли її безплатно дістають усі мешканці". На її думку, "сама ідея єдиної школи вимагає і безплатності і обов'язковості, без яких вона не може увійти в життя народніх мас". З того приводу авторка критично висловлюється про шкільний закон українського уряду УНР 10 грудня 1921 р., кажучи, що в цьому "ніде не видно, чи навчання безплатне, чи за плату... а через те дуже гарний плян єдиної школи нічим не забезпечує нам більш широкої освіти для загальної маси народу"⁹. При обговорюванні питань національної єдиної школи Русова наводить думки Фіхте, Пестальоці, Но-

торпа, англійського економіста Маршала та подає коротко зразки організації шкіл у ЗСА і Німеччині, як ілюстрацію до виложеного нею матеріялу.

Існує ще одна, підручничового характеру, праця М. Ваврисевича "Порадничок учителя народньої школи", видана в Берліні 1924 р. накладом видавництва "Українське Слово", в якій знаходиться один розділ про засади нової української школи. Її автор - колишній директор Київської 3-ої гімназії і проф. педагогічної школи ім. К. Ушинського в Києві. Ця праця була написана ще 1918 р. з приводу літніх смілянських учительських курсів 1918 р., що ними завідував М. Ваврисевич. Весною 1919 р. підчас акту III-ого випуску Черкаської учительської семінарії вона була ухвалена до друку, як "довідна /справочна/ книжка народнього вчителя, особливо корисна для молодих, починаючих учителів". У передмові автор узагальнює появу цієї праці так: "Необхідність справжньої широкої освіти і перебудови старої нашої школи на нових засадах західньо-європейської і американської педагогіки, а також брак у нас взагалі літератури по організації нової вільної української школи, дає мені сміливість видати цю /може й не зовсім досконалу/ книжку, щоб поширити нову течію педагогіки серед широкої маси шкільних працівників, де вона, гадаю, знайде чимало щирих прихильників" ¹⁰. У праці обговорюється шкільне, позашкільне і дошкільне виховання разом із вказівками щодо метод навчання та подається значну кількість літератури українською, російською і польською мовами, що її зредагував і доповнив З. Кузеля. У розділі "Засади нової вільної української школи" М. Ваврисевич пише, що "в останній час все сильніше й сильніше лунають голоси про необхідність реформування старої школи, або навіть проведення цілої революції в шкільній справі для утворення в нас "нової, вільної, єдиної, безплатної, обов'язкової, світської, трудової, сумісної, автономної, національної школи" ¹¹. Тим способом він називає дев'ять засад нової школи, збираючи разом усі дискутовані в той час проблеми шкільництва та подаючи їх значення й коротку характеристику.

На цьому, фактично, вичерпується кількість інформативних статей і праць українською мовою про єдину школу, в яких були обговорювані актуальні питання побудови її в Україні. Прий-

нявши загальні принципи єдиної школи, українські педагоги концентрували свою увагу над виробленням найбільш відповідного проекту системи освіти для української держави. Основної студії, з широкою аналізою історичного розвитку ідеї єдиної школи, з ґрунтовним обговоренням різноякісних проблем, пов'язаних з нею в час практичного її творення, та вичерпним використанням стосовної літератури - не було зроблено. Для такої студії фаховим педагогам-теоретикам тоді не вистачало часу. Пізніше вільний розвиток школи припинився з падінням державности і з того часу вже менше уваги приділялося теоретичній розробці організації шкільництва. Не було для того й відповідних умовин праці на чужині, а організація освіти в Україні під большевицькою окупацією переходила експерименти, накинені большевицькою диктатурою.

б/ Німецькі твори про єдину школу, відомі українським педагогам

Всі обговорювані вище українські публікації про єдину школу свідчать, що прикладом для України в педагогічній ділянці була Західня Європа й Північна Америка. Це стверджується неодноразово і не лише одним дослідником та не одним знавцем справи. Наприклад, Г. Ващенко в книжці "Український ренесанс 20 століття", виданій у м. Торонто 1953 р., подає такі відомості з ділянки виховної роботи у період української самостійної державности: "Уже в 1918-1919 роках серед наших педагогів визначалося немало талановитих особистостей з широкою освітою і великими педагогічними здібностями. Між іншим, у першу чергу маю назвати Дурдуківського, директора 1-ої української гімназії в Києві, Голобородька, директора гімназії імени Стешенка в Полтаві. Обидві ці гімназії зуміли високо піднести рівень навчально-виховної роботи; обидві вони, стоячи на національному ґрунті, широко використовували досягнення європейських педагогів, як Кершенштайнер, Дюї, Шарельман, Гансберг та інші. Але кожна з них мала своє власне обличчя. У гімназії ім. Стешенка особливо велика увага зверталася на естетичне виховання молоді" ¹². Це ще один, черговий, доказ про західні зразки і також про те, що ні в якому разі прикла-

дом Україні, у шкільних питаннях, зокрема в питанні побудови системи освіти, не була Росія. Вона практично і не могла бути, поперше тому, що аж до падіння царату російська імперіяльна система освіти була становою і тим самим найбільш відсталою в Європі, а подруге тому, що після березневої революції 1917 р., тоді, як владу охопило Тимчасове Правительство, російські педагоги, в підготовці реформи шкільництва, самі брали приклад із чужих зразків. Вони вготували проект єдиної школи за зразком шкільної системи скандинавських країн, конкретно Данії. Цей проект, пізніше, після захоплення влади більшовиками, був ще раз перероблений і в новій формі прийнятий також у російсько-советському шкільництві ¹³. І польський нарід, межуючий з Україною на Заході, не міг бути прикладом для українського шкільництва і то не лише з приводу взаємних воєн і ворогування впродовж історії. Головною причиною було що інше. Поляки, не маючи 150 років самостійності, нічого нового на ниві шкільництва не зробили. Це стверджує Станіслав Кот, автор "Історії виховання", в такий спосіб: політичне становище поляків не сприяло педагогічній творчості, а свідомість труднощів проводити шкільні реформи гамувала запал до педагогічної теорії. Не було навіть змоги поступати /йти/ за новими педагогічними напрямками ¹⁴.

Щодо інших країн не маємо докладних відомостей. Не знайдено доказів, ані навіть згадок про те, щоб Австрія якоюсь мірою вплинула на педагогічну думку Східньої України, не зважаючи на те, що в самій Австрії заведено єдину школу. Про скандинавські країни, що їх згадується як приклади, у проекті Холодного-Музиченка, читаному на другому Всеукраїнському Учителському З'їзді в серпні 1917 р., а саме про Данію, Швецію, Норвегію, у яких до того часу заведено єдину школу, - українські педагоги мали відомості найправдоподібніше з німецьких джерел, а частково також з російських інформативних публікацій та з перекладеної чужомовної літератури на російську мову. Не маємо ніде згадки про використання оригінальних творів з діянки організації шкільництва, виданих мовами скандинавських країн, або щоб були зроблені переклади з тих мов на українську мову. Скандинавські шкільні реформи були відомі в Україні не безпосередньо, тобто не з першого джерела. Між Україною й

тими країнами не було якогось тіснішого контакту в ділянці культурної співпраці перед першою світовою війною й тому треба приймати, що вони не могли мати прямого впливу на українську педагогіку й на творення нової школи в Україні. Таким чином виходить, що найбільш близькою для педагогічної справи в Україні була тоді Німеччина, в якій саме повним темпом проходили шкільні реформи, а далі зустрічається в українській педагогічній публіцистиці часті покликування на педагогів англійських, французьких та північно-американських, а між ними на головного творця модерної педагогічної думки, на швейцарського педагога Пестальоцці, що був прикладом для цілої Європи.

Німецька педагогічна література має велику кількість окремих праць, присвячених питанням єдиної школи, так, як, зрештою, має дуже численну фахову літературу з різних виховних ділянок. Це країна, в якій шкільництву завжди приділялося якнайбільше уваги і при теоретичній розробці проблем, і при практичному їх переведенні. Кожне шкільне питання, чи якась нова реформа, яка виявилася необхідною на певному етапі педагогічної праці, була всебічно теоретично обмірковувана різними компетентними діячами освіти, щоб після такого обміркування й обговорення виробити найдоцільніші та найбільш правильні погляди на дану справу, а тоді застосувати їх у виховно-навчальній праці. В той спосіб були дискутовані та розважувані всі течії "педагогічного руху в Німеччині"¹⁵, які змагали до реформи шкільництва на початку 20 сторіччя, при чому особливу увагу, як уже було сказано вище, присвячено трьом справам: єдиній школі, трудовій школі й державно-громадському вихованню. Про саме тільки питання єдиної школи можна нарахувати коло тридцяти окремих розвідок, написаних чільними німецькими педагогами в двох перших декадах 20 сторіччя. До них належить дорахувати ще багато окремих статей в тій справі по різних фахово-педагогічних журналах і додаткове обговорювання цієї теми в інших творах про шкільництво, особливо в творах про народню школу. В усіх них подається широкий перегляд змагань за єдину школу, устійнюється головні принципи, на яких вона мала бути побудована, дискутується протиставні становища та наводиться відповідні проекти для оформлення її побудови. З творів про єдину школу, що появилися коротко перед війною, належить відзна-

чити крім праці Наторпа й Райна, розвідку К. Ф. Штурма з 1913 р. "Die nationale Einheitsschule, Beiträge zur äußeren Organisation des deutschen Schulwesens", в якій він дає історичний матеріал боротьби за єдину школу й наводить думки визначних педагогів про потребу її організації. З університетських професорів він вичисляє, між іншими, Наторпа, Дільтея, Павльзена, Райна й Барта; з педагогів народніх шкіл - Кершенштайнера, Лінде, Рісмана, Зайфєрта, Тевса й Вебера, при чому на перше місце, з поміж педагогів, які займалися народніми школами, він ставить власне Кершенштайнера, навівши думки з його твору "Grundfragen der Schulorganisation", виданого 1912 р.¹⁶ Окрему розвідку видав 1914 р. А. Фішер, університетський професор педагогіки в Мюнхені, під наголовком "Der Einheitsgedanke in der Schulorganisation" з наміром вияснення в ній різних проблем єдиної школи з тією метою, щоб уможливити правильні рішення на учительському З'їзді в м. Кіль 1914 р.

Перечитуючи німецькі твори про єдину школу з перших двох десятиліть нашого століття, приходимо до переконання, що власне В. Райн, Г. Кершенштайнер й Г. Тевс, імена й твори яких наводить Ол. Музиченко, були в той час найбільше визначними представниками цієї ідеї. Вони великою мірою надавали головний напрям змаганням за нову організацію німецького шкільництва і тому збудили інтерес також серед українських педагогічних діячів. Твір Райна "Die nationale Einheitsschule"¹⁷ появився окремою книжкою 1913 р., як ґрунтовно опрацьований і з правдивою майстерністю представлений проєкт єдиної школи, й тому не без рації українські педагоги писали про нього як про найбільш цікавий проєкт. Рік пізніше виклав свої думки про єдину школу Г. Кершенштайнер¹⁸ на з'їзді союзу німецьких учителів у Кіль. Тези його реферату були надруковані скоріше в "Pädagogische Zeitung", ч. 10 за 5 березня 1914 р. та в журналі "Pharus" зошит 4, квітень 1914р. Текст цього реферату появився після з'їзду окремим випуском у звітженні про з'їзд у Кіль 1914 р., а також у журналі "Blätter für die Schulpraxis" у жовтні 1914 р. Пізніше, в 1916 р., автор видав його окремою книжкою, в якій разом із ним надрукував ще чотири інші реферати, що в загальному трактували справи внутрішнього і зовнішнього оформлення школи й займалися питанням постановки німецького шкільного вихо-

вання. Книжка вийшла під наголовком "Deutsche Schulerziehung in Krieg und Frieden", і саме на цей твір Кершенштайнера покликуються Ол. Музиченко. На цьому місці належить підкреслити, що відомий у всьому світі, як реформатор народньої і фахової школи, Кершенштайнер мав також велике значення для справи організації шкільництва на принципі єдиної школи. Вже в творі "Grundfragen der Schulorganisation" він дуже чітко писав про konieczність однакового трактування всіх громадян держави щодо можливостей здобуття освіти. Але найбільш ґрунтовно зобразив питання єдиної школи на З'їзді в Кіль у своєму багатогранному рефераті, який став базою резолюцій з'їзду. Маючи великий, бо аж двадцятирічний практичний досвід з реформаторсько-педагогічної діяльності в Мюнхені ¹⁹, де за його старанням у містському народньому і фаховому шкільництві заведено великі реформи, Кершенштайнер у другій декаді 20-го сторіччя був великим авторитетом і всіма визнаним речником педагогічних змагань за нову школу. Не випадково ж був запрошений на З'їзд німецької учительської спілки в Кіль як головний доповідач про національну єдину школу. У пов'язанні з тим доречі навести цікавий вислів Кершенштайнера в передмові до його твору "Deutsche Schulerziehung in Krieg und Frieden", в якому він сам називає Наторпа, Райна, Тевса і себе серйозними представниками ідеї єдиної школи. В тому зміслі висловився також Наторп про Кершенштайнера, кажучи, що він як провідний педагог трудової школи, з правдивою щирістю і великим знанням справи зайнявся єдиною школою й надалі хоче присвячувати увагу цьому питанню ²⁰. За такі ж серйозні та чільні мали їх також українські педагоги, які потребували, при складанні системи освіти в Україні, спертися на твори авторитетних педагогів.

Того ж 1916 року вийшла праця Й. Тевса "Die deutsche Einheitsschule, Freie Bahn jedem Tüchtigen" ²¹. Вона появилася на замовлення Центрального Комітету Німецької Учительської Спілки (Im Auftrage des Geschäftsführenden Ausschusses des Deutschen Lehrervereins) з виразним завданням, на підставі постанов З'їзду в Кіль ясно зобразити вимоги Спілки стосовно організації шкільництва в Німеччині для того, щоб відкинути становище противників єдиної школи і уточнити постуляти самої Спілки в тій справі. Поява цієї праці припізнилася на два роки, через вибух

війни, але питання порушені в ній, ані трохи не втратили актуальності серед німецького учительства, не зважаючи на воєнні події. На 3'їзді в Кіль було 8000 учасників, з того 500 з правом голосу, делеговані від 132 тисяч членів Спілки, яка об'єднувала народніх і середньошкільних учителів Німеччини. Вислухавши реферат Г. Кершенштайнера про "національну єдину школу", учительський 3'їзд одностайно ухвалив спільну резолюцію такого змісту:

"Die Deutsche Lehrerversammlung fordert in Übereinstimmung mit den Ausführungen und den Leitsätzen des Vortragenden die organisch gegliederte nationale Einheitsschule, die einen einheitlichen Lehrerstand zur notwendigen Voraussetzung hat, und in der jede Trennung nach sozialen und konfessionellen Rücksichten beseitigt ist. Sie richtet daher an alle volks- und bildungsfreundlichen Kreise des deutschen Volkes die Aufforderung, alle Kräfte daranzusetzen, daß die der Verwirklichung dieser Einheitsschule entgegenstehenden Widerstände überwunden werden." ²²

Тевс уточнює, що в резолюції висунуено чотири головні пункти для побудови національної єдиної школи, підкреслюючи, що вона має бути: а/ органічно розчленована, б/ без соціального поділу, в/ без поділу конфесійного, г/ із з'єднаним учительством ²³. На підставі цієї резолюції, а ще більше на підставі реферату Кершенштайнера Тевс розглядає всі проблеми, пов'язані з єдиною школою, зображуючи насамперед, якою вона була до війни 1914 р., якою хоче бачити її німецьке учительство на майбутнє та як треба за неї змагатися. В праці Тевса поміщено також тези реферату Кершенштайнера як загально прийняті постуляти, на підставі яких викладено опрацьований Тевсом плян єдиної школи. Тому, що загальні постуляти дають можливість різних практичних підходів, то пропонований плян Тевса відрізняється від пляну єдиної школи Кершенштайнера, подібно, як обидва ці пляни в дечому відрізняються від пляну запропонованого Райном. Незалежно від Й. Тевса, в 1916 р. М. Маєр видав окрему розвідку "Die Einheitsschule, Begriff und Wesen" ²⁴, в якій дає історичний перегляд змагань за єдину школу, наводить в ньому проект Райна й резолюцію, схвалену на підставі реферату Кершенштайнера на 3'їзді в Кіль, та зі свого боку обстоює потребу побудови єдиної школи

в Німеччині. Ця праця може докладно познайомити кожного з проблемами єдиної школи від початку виникнення цієї ідеї.

Підсумовуючи перегляд головних німецьких творів про єдину школу, приходимо до такого загального ствердження: якщо Ол. Музиченко, для підготовки реферату відчитаного ним в січні 1919 р., мав до диспозиції навіть лише три обговорені тут німецькі твори Кершенштайнера, Тевса й Маєра, та був познайомлений, вже давніше, з працею педагога Райна, про якого згадував 1917 р., то він, без сумніву, мав добрі і всебічні інформації про всі актуальні питання, зв'язані з новими реформами організації шкільництва в Німеччині, тому, що ці твори становлять певного роду завершення дотогочасних щажових дискусій і дають відповідно оформлені проекти ²⁵ для нової шкільної організації. І хоч щодо внутрішньої побудови і розкладу матеріялу твори Кершенштайнера, Тевса і Маєра виразно різняться між собою, то для нас важливими в тих творах пердусім такі три моменти: 1. названі твори всебічно ідейно споріднені, 2. вони опрацьовані з приводу учительського з'їзду в Кіль 1914 р., який, приділяючи головну увагу питанням єдиної школи, дав, безперечно, новий поштовх до дальших змагань за неї, 3. центральною особою і головним речником на з'їзді в Кіль був не хто інший, а саме Кершенштайнер, на ролі й значення якого вказано, власне, в творах Тевса і Маєра. З того приводу думки педагога і реформатора Кершенштайнера, більш ніж чий інші, були для українських педагогів, либонь, особливо міродайними.

в/ Порівняння думок Кершенштайнера про єдину школу з думками українських педагогів

Щоб устійнити схожість ідей Кершенштайнера з працями українських педагогічних діячів, та за можливістю навіть підкреслити його вплив на творення української єдиної школи, попробуємо зробити зіставлення тез, проголошених ним на німецькому учительському з'їзді в Кіль 1914 р. з постановами Всеукраїнських Учительських з'їздів у Києві 1917 р., далі, порівняємо з тими тезами стосовні проекти міністерства освіти Української національної Держави і статті авторитетних педагогів, які давали

напрям цілій розбудові шкільництва в Україні. Після такого зіставлення й порівняння вийде ясність щодо того, наскільки українські педагоги згоджувалися з принципами цього великого реформатора і чи існують якісь питання, в чому їх думки дещо розбігалися, або навіть були протилежні. Щоправда, вичерпного порівняння ідей Кершенштайнера з українською педагогічною думкою в питанні організації єдиної школи не буде спрможности перевести через трудність віднайдення тут, на еміграції, всіх потрібних матеріалів і документів з часу визвольних змагань, особливо через трудність віднайдення оригінального проєкту єдиної школи в Україні, виготовленого Міністерством Освіти в роках 1917-1919. Але все таки ми поспробуємо устійнити головні риси схожості або різниць принаймі на підставі того матеріялу, яким ми диспонуємо. В нашому зіставленні будемо притримуватися того порядку, що його устійнив Кершенштайнер, складаючи своїх 18 тез реферату, приготовленого на учительський З'їзд у Кіль. Ці його тези наведемо нижче рівнобіжно з постановами Всеукраїнських Учительських З'їздів і ухвалами Міністерства Освіти, в яких окремі пункти про єдину школу відповідають тезам Кершенштайнера суттю, повністю, або хоч частково.

I. Тези Кершенштайнера про національну єдину школу:

"1. Die Erziehung (im engeren Sinne) ist jener Kulturakt einer Gemeinschaft, der bestimmte Kulturgüter (der Religion, der Moral, des Wissens, der Kunst, der Technik, der gesellschaftlichen Sitten und Gebräuche) so an den Zögling heranbringt, daß sie nach Maßgabe seiner Veranlagung in ihm jene besondere Kulturenergie für die Zwecke der Gemeinschaft auslösen, deren er fähig ist (Erziehungsbegriff).

II. Тези, постанови й ухвали українських педагогів про національну школу:

"Кожен народ задля свого найкращого розвитку мусить мати свою національну школу - це вимога педагогічна. Націоналізація школи не обмежується тим, що наука вся викладається на рідній мові, а в тому, щоб у школі одбивалася душа народа, його етнографічний склад, його національна творчість. Учні в національній школі приймають ту науку, яка найкраще задовольняє їх індивідуальні нахили, поширює їх загальний розвиток, відпо-

відає потребам місцевого життя." /С. Русова "Націоналізація школи", тези доповіді на II Всеукраїнському Учительському З'їзді 1917 р./ ²⁶.

2. Das wesentliche Instrument, dessen sie sich für die Durchführung der systematischen Erziehung ihrer minderjährigen Mitglieder bedient, ist die öffentliche allgemeine Schule (Erziehungsinstrument).

"В Українській Народній Республіці всім дітям шкільного віку повинна бути забезпечена можливість одержати безплатну освіту в добре зорганізованій загально-освітній школі". /Ухвала Міністерства Народної Освіти У.Н.Р./ ²⁷.

3. Die allgemeine öffentliche Schule im Rechtsstaate, das ist in jenem Staate, der die Beziehungen seiner Mitglieder autonom nach den Grundsätzen der Gerechtigkeit und Billigkeit regelt, muß jedem Kinde ohne Ausnahme jene Erziehung ermöglichen, auf die es nach Maßgabe seiner Veranlagung Anspruch erheben kann (Erziehungsrecht).

"В цілі демократизації народної початкової школи З'їзд учителів українців вважає необхідним зняти многотипність школи, встановити початкову школу одного типу, яка з одного боку давала б дітям якнайширшу початкову освіту, а з другого підготувала б до середньої школи". /Постанова I Всеукраїнського учительського З'їзду 1917 р. точка 3/ ²⁸.

4. Umgekehrt ist im Kulturstaate, das ist in jenem Staate, der alle allgemeinen Zwecke der Kultur in seinen Zweck aufgenommen hat, jedes Kind verpflichtet, von jenen öffentlichen Erziehungs-Einrichtungen so lange Gebrauch zu machen, als es zur Ausbildung eines nützlichen Mit-

"... організацію національної школи учительство мусить перевести спільно з представниками народу так, а/ щоб школа була єдиною, б/ щоб усі громадяни мали право на безплатну нижчу, середню й вищу освіту з забезпеченням учням підручників, одяжі, харчування і т. ін., в/ щоб освіта була обов'язковою і світською.

glièdes der Kulturgemein -
schaft notwendig erscheint
(Erziehungspflicht).

5. Will dieser Erziehungs-
pflicht durch private Ein -
richtungen außerhalb der all-
gemeinen öffentlichen Schule
genügt werden, so hat die
Staatsgemeinschaft die Erlaub-
nis hierzu zu erteilen, a) so-
lange und soweit die privaten
Erziehungsabsichten nicht dem
Gesamtwohle der Gemeinschaft
zuwiderlaufen, b) soweit die
privaten Erziehungseinrich -
tungen mindestens das Gleiche
leisten wie die öffentlichen,
c) solange die Mitglieder
keine öffentlichen Mittel für
ihre nicht allen gleichmäßig
zugänglichen Einrichtungen
verlangen (Erziehungsfreiheit).

6. Die Lasten der allge-
meinen öffentlichen Pflicht-
schulen sind aus allgemeinen
öffentlichen Einnahmen und
nicht durch besondere Schul-
gelder zu decken. Muß in hö-
heren öffentlichen Schulen
für freiwilligen Besuch man-
gels hinreichender öffentli-
cher Mittel besonderes Schul-
geld erhoben werden, so ist
jeder mittellose Begabte hier-

Примітка: По бажанню батьків мо-
же бути заведено навчання релі-
гійне". /Резолюції II Всеукра-
їнського Учительського З'їзду
1917 р. точка 2/ 29.

"Приватним безплатним школам
лишається право включитися в
шкільну сітку через відповідне
місьцеве самоврядування на загаль-
них основах". /Ухвала Міністерст-
ва Народньої Освіти У.Н.Р./ 30.

Щоб побільшити культурні
творчі сили українського грома-
дянства, українське учительство
має стежити за своїми учнями і
тих з них, котрі виявляють особ-
ливий хист до науки, до мистецт-
ва, до техніки, за допомогою
шкільних рад, "Просвіт" і дру-
гих громадських організацій на-
правляти у відповідні школи.

Треба, щоб земства і город-
ські управи заснували стипендії

von zu befreien. Die Zahl der Befreiten ist nicht auf einen bestimmten Prozentsatz der Gesamtschülerzahl zu beschränken. Mittellosen Eltern besonders begabter Schüler sind Erziehungsbeiträge aus öffentlichen Mitteln zu gewähren (Schulgeldfreiheit und Erziehungsbeihilfen).

7. Die Gewährung von allgemeiner Lehrmittelfreiheit ist mehr eine Frage der Zweckmäßigkeit als eine innere Notwendigkeit. Sie bringt ebenso Erziehungs Nachteile mit sich, wie sie Erziehungsvorteile gewährt. In allen öffentlichen Schulen aber sind mittellosen Schülern die Lehrmittel unentgeltlich zur Verfügung zu stellen (Lehrmittelfreiheit).

8. Es widerspricht dem Geiste des Rechts- und Kulturstaates, parallel den Pflichtschulen andere Schulen unter dem Vorwande einer erweiterten Bildung zu unterhalten, die nur einzelne nach Maßgabe ihrer besseren wirtschaftlichen Lage auf Grund besonderen Schulgeldes an Stelle der Pflichtschule besuchen können. Jede Differenzierung der öffentlichen Schule nach ökonomischen und sozialen Rücksichten ist eine Verlet-

для дітей бідних батьків." /Резолюція II Всеукраїнського Учительського З'їзду 1917 р. точка 24/³¹.

"... щоб зрівняти в праві на освіту бідних і багатих, треба давати школярам безплатно всі шкільні причандали і навіть їжу та одіж /остання - бідним/". /Тези доповіді Я. Чепіги на II Всеукраїнському Учительському З'їзді 1917 р./³².

"Головний момент соціального значення полягає в тому, що школа обслуговуватиме все громадянство: діти різних шарів населення однаково проходитимуть її незалежно від соціального і всякого іншого становища їх батьків; це не тільки згладжуватиме класові різниці, але й дозволить використати найкращі сили Держави, незалежно від того, з яких верств вони виходять, і надасть Державі монолітного характеру... Немає педагогічної основи утворювати різні типи школи для окре-

zung des Rechts- und Kultur -
staates (soziale Differenzie-
rung).

9. Die allgemeine öffent-
liche Schule bedarf aber der
Differenzierung aus psycholo-
gischen und pädagogischen
Gründen. Sie ist geboten a)
durch die Wachstumsreife des
Zöglings, b) durch dessen
Veranlagung für einzelne Kul-
turgebiete, c) durch die Me-
thoden der Vermittlung der
Kulturgüter nach dem Zwecke
der Schule (psychologisch -
pädagogische Differenzierung).

10. Die Fundamentalforde-
rung aller Differenzierung
ist, daß jeder Schüler in der
allgemeinen öffentlichen Schu-
le jene Bildungswerte vorfin-
det, die seiner Veranlagung
gemäß sind. Von diesem Stand-
punkte aus ist es einer der
größten Fehler des öffentli-
chen Schulwesens, daß es heu-
te noch keine Unterrichts -
Einrichtungen zur Betätigung
und intellektuellen Entwick-
lung der besonders im Kindes-
und Knabenalter vorwiegenden

мих соціальних груп дітей".

/Проект єдиної школи на Украї-
ні/ ³³.

"Зважаючи на те, що не всі
діти після молодшої чи старшої
основної школи йтимуть до даль-
шого /третього ступня/ в освіт-
ній системі, що певна їх кіль-
кість лишатиметься у тій чи ін-
ші галузі народного господарст-
ва, в системі освіти Української
Народної Республіки передбаче-
но 1-2 річні нижчі і вищі школи
професійної освіти, щоб у той
спосіб допомогти піднесенню ква-
ліфікації тих, хто по молодшій
чи старшій основній школі ли-
шиться у тій чи іншій галузі на-
родного господарства".

/Крилов, Система освіти в Україні
1917-1930/ ³⁴.

Нормальна народня школа повинна
бути семилітньою... Семирічна
школа повинна бути загальною,
бо тільки при семилітньому кур-
сі можна закласти підвалини для
розвитку дитини відповідно вима-
гань життя... Програм гімназій
складається з систематичних кур-
сів; курс гімназій чотирьохліт-
ний. Технічні школи, сільсько-
господарські, учительські семі-
нарії і т. ін. бажано так при-
стосувати, щоб вступати до них
можна було безпосередньо після
семилітньої школи". /Тези докла-

praktischen Interessen hat (Fundamentalsatz der Differenzierung).

11. Die Erziehung durch planmäßigen Unterricht soll nicht vor dem Abschluß der eigentlichen Kindheit, das heißt vor dem ersten Abschluß der psychologischen Reife der Assoziationsbahnen beginnen. Diese ist im Allgemeinen nicht vor dem vollendeten sechsten Lebensjahre, also dem Beginn des siebenten Lebensjahres zu erwarten (Beginn der Erziehung durch planmäßigen Unterricht).

12. Die erste Differenzierung der allgemeinen öffentlichen Schule hat mit dem Zeitpunkt zu erfolgen, zu dem eine Trennung der spekulativen von den praktischen Interessen sich deutlicher bemerkbar macht, die zweite mit der deutlichen Entwicklung bestimmter durch die Einzelveranlagung bedingter Berufsinteressen. Der erste Zeitpunkt fällt im Allgemeinen nicht vor das zehnte, der zweite nicht vor das 14. Lebensjahr, von Ausnahmen abgesehen (sukzessive Differenzierung).

13. Neben der sukzessiven Differenzierung wird aber auch eine simultane nötig, die teils

ду П. Холодного на II Всеукраїнському Учителівському З'їзді 1917 р./³⁵.

"Школи відчиняють місцеві самоврядування в залежності від кількості дітей шкільного віку, пристосовуючи кількість шкіл до чотирьох груп шкільного віку дітей: 7, 8, 9, 10 літ для першого ступня і 11, 12 і 13 - для другого ступня."

/Ухвала Міністерства Народної Освіти У.Н.Р./³⁶.

"В основі системи освіти УНР лежить дитячий садок, який мала проходити переважна частина дітей від 4-8 років... Над дитячим садком підноситься єдина школа, що її контингентами є діти 7-8 років, незалежно від того чи вони з дитячого садка чи з-поза нього. З молодшої основної школи діти безпосередньо переходять до другого ступня єдиної школи - старшої основної школи від 12-16 років".

/Крилов, Система освіти в Україні 1917-1930/³⁷.

"Над першим і другим ступнем єдиної школи будувалася середня освіта, що мала в собі два основ-

durch Begabungsabteilungen, teils durch Versetzungsbeschleunigung, teils durch Wahlfreiheit des Unterrichtes, teils durch besondere Schultypen befriedigt werden kann (simultane Differenzierung).

них розгалуження: середня загальна освіта була третім ступнем Єдиної Школи і мала назву Колегії. Колегії мали свої фіурнації, а саме: гуманітарну, реальну й економічну. Навчання в Колегії чотирорічне. Середня фахова освіта представлена в середніх фахових школах різних спеціальностей: технічній, сільсько-господарській, педагогічній, мистецькій, медичній і т. д. Навчання в середніх фахових школах також чотирирічне... В усій системі освіти було збережено програмову єдність нижчої, середньої і вищої ланки, й цим забезпечувався безперервний перехід у навчанні від нижчої до вищої школи".

/Крилов, Система освіти в Україні 1917-1930/ 38.

14. Die durch die Differenzierung des allgemeinen öffentlichen entstandenen Zweige wahren aber nur dann den Charakter der Einheitsschule, wenn ihre Organisation den Übergang von einem Zweige zu einem anderen dem entsprechend begabten Schüler ohne allzu große Opfer (wenn nötig durch Übergangsschulen) ermöglicht (Einheit in der Mannigfaltigkeit).

"Єдина школа утворюється на таких підвалинах: ... в/ 7-річна школа повинна бути загальноосвітньою... г/ через економічні та інші умови 7-літню школу не можна зробити зараз загальною: отже тимчасово можна обмежитись курсом перших 4 років 7-літньої школи, проходячи його в сучасній однокласовій школі; курс останніх трьох років треба приладнати до сучасних вищих початкових шкіл. д/ Програм гімназій складається з систематичних курсів наук: курс має бути 4-літ-

ній... е/ Технічні школи, сільсько-господарські, учительські семінарії і т. п. бажано так пристосувати, щоб вступати до них можна було безпосередньо після 7-річної загально-освітньої школи."

/Резолюції II Всеукраїнського Учительського З'їзду 1917 р. точки з, в, г, д, е/ ³⁹.

15. Den Charakter der nationalen Einheitsschule bewahren sodann alle Zweige des Schulwesens nur dann, wenn ihr Unterricht und ihre sonstigen Erziehungs-Einrichtungen vom Geiste der Staatsgesinnung vollständig erfüllt sind. Nicht der Unterrichtsstoff macht die nationale Einheitschule, sondern die soziologische Auffassung des Stoffes (Einheit in der Staatsgesinnung)....

"Позаяк національна школа є не тільки ідеальне гасло, а конкретна психологічна, педагогічна і соціально-політична вимога, то школа на Україні повинна не лише заховати рідну мову, але змінити також і свій програм. В шкільній роботі мусить бути національна творчість словесна, мистецька, в згоді з індивідуальними нахилами дітей, широке ознайомлення з рідним краєм, його історією, вимогами місцевого життя."

/Резолюції II Всеукр. Учит. З'їзду 1917 р. точка 1/ ⁴⁰.

16. Die Gestaltung, Verwaltung und Beaufsichtigung der allgemeinen öffentlichen Schule ist ausschließlich Angelegenheit der Staatsgemeinschaft, die ihre Lasten trägt und in deren Dienst die Schule als Erziehungsinstrument arbeitet (Staatsaufsicht).

"Об'єднуючим органом діяльності всіх національних культурно-освітніх інституцій цілої Республіки - є Генеральне Секретарство Освіти... Генеральне Секретарство Освіти складається з Генерального Секретаря його товаришів, Генеральної Ради Освіти та Генеральної Ради мистецтва. Генеральне Секретарство

Освіти об'єднує діяльність всіх національних культурно-просвітних інституцій Української Народньої Республіки. Для цього воно 1/ встановляє в порядку управління та контролю мінімальні норми для всіх культурно - просвітних інституцій; 2/ розробляє загальний бюджет для освіти всіх народів України; 3/ регулює взаємовідносини окремих національних культурно-просвітних установ; 4/ керує розробленням загальної освітньої статистики."

/"Пояснююча записка до плану управління народньою освітою на Україні" і "Плян управління освітою на Україні", розділи I і II, грудень 1917 р./⁴¹.

17. Es liegt aber im höchsten Interesse des Kultur- und Rechtsstaates, das Organisations- und Verwaltungsrecht für keine Gattung der öffentlichen Schule zu zentralisieren, sondern es in möglichst weitgehender Autonomie unter Aufstellung von Mindestforderungen den untergeordneten öffentlichen Korporationen zu überlassen (Dezentralisation).

"Законно дорадчим органом по питанням, зазначеним в розділі IV /згаданий розділ надруковано на стор. 107 в першій частині цієї праці/, при Секретарстві освіти і Секретарствах інших національностей, устанавлюється національні Ради освіти. В Національні Ради Освіти входять: 2 представники від національних Секретарств, представники від центральних учительських організацій, по одному від кожного типу шкіл, 1 - від національної наукової організації. В українську Раду Освіти, окрім того, входять 2 пред-

ставники від спілки міст і 2 - від спілки губерніяльних земств, і при тому тільки українці. В інші національні Ради Освіти по 4 від національних Рад.

/Плян управління освітою на Україні, розділ У, грудень 1917 р./⁴².

" На місцях утворюються національні Ради Освіти краєві, губерніяльні, повітові, сільські і інші, згідно насущним потребам; ці останні керують просвітньою справою даної національності на місцях, під загальним керуванням відповідного національного Генерального Секретарства. У склад зазначених національних Рад Освіти на місцях уходять представники від а/ місцевих національних громад, або відповідної спілки громад /повітової, губерніяльної; краєвої/, б/ місцевого самоврядування, в/ місцевої національної спілки учителів, г/ від батьківських Комітетів".

/Плян управління освітою на Україні. Постанови і резолюції, ухвалені нарадою, точки 10 і 11. Грудень 1917 р./⁴³.

18. Es liegt weiter im Interesse des Rechts-und Kulturstaates, in die korporativen Organisations-, Verwaltungs- und Aufsichtsorgane der Schule wohlberechtigte Vertreter

"Законодорадчим органом при Генеральному Секретаріаті Освіти по питаннях зазначених в розділі II, є Генеральна Рада освіти. Генеральна Рада Освіти складається з представників: а/ від націо -

derjenigen Kulturgemeinschaften aufzunehmen, deren Zweck als Pflege eines der großen fünf Kulturgebiete (Religion, Moral, Wissenschaft, Kunst, Technik) ist in der Schule als Erziehungsmittel aufgenommen sind (Schulbehörden)".

нальних Рад Освіти при відповідних Секретарствах, по 1 від національних меншостей /великоросів, поляків, євреїв/ і 4 від українців. Представників від національних центральних вчительських організацій, що охоплюють школи всіх типів: по 1 від національних меншостей і 4 від українців. в/ представників від Генерального Секретарства Народної Освіти і Відділів при освіті при Секретарствах /на засідання можуть запрошувати спеціалістів з правом дорадчого голосу/ меншостей - по 1 від національних меншостей; 4 від Генерального Секретарства Освіти. г/ Генерального Секретарства Освіти, котрий є головою Генеральної Ради Освіти, та його заступника. д/ 4 представників від спілки городів та 4 від спілки земств."

/Плян управління освіти на Україні, розділ III. грудень 1917/ ⁴⁴.

Якщо вдумливо прочитати тези й ухвали українських педагогів та зіставлені з ними тези Кершенштайнера, то не можна заперечити того факту, що головна настанова цих двох систем думок, цілованих однаковими принципами й цілями, відзначаються близькою подібністю. Очевидно, виказані тут головні заложення єдиної школи в Україні не були якоюсь стереотипною відбиткою тез Кершенштайнера. Вони не були також, як бачимо з поданих джерел, складені в один час і однією людиною, так, як наведені тези Кершенштайнера, але вихідні підстави, прийняті постуляти і головні цілі є в них близькі й подібні. Не ставлячи перед собою завдання докладно коментувати подібності українських постанов до кожної тези Кершенштайнера, ми хочемо, на підставі повищого зіставлення, ствердити тут основне,

а саме: його ідеї єдиної школи були більш міродайні, ніж кого іншого для українських педагогів під час творення української школи в новоствореній українській державі й були багатим джерелом, з якого доводилося черпати фахове знання творцям нової шкільної системи.

З усього матеріалу, наведеного в зіставленні, видно, що певні різниці є в пункті симультанної диференціації, але це вийшло в наслідок того, що українські педагоги будували нову школу з самих основ при інших обставинах шкільництва в Україні, ніж те, з яким мав до діла Кершенштайнер, коли пропонував симультанну, або пізніше, користуючись терміном Естрайха, т. зв. елястичну диференціацію. Такої диференціації шкільництва, яку старався завести Кершенштайнер після чотирирічної початкової, загально-обов'язкової школи, Україна не мала спроможности в той час у себе здійснювати, але в тім питанні українські педагоги приймали таку розв'язку, яка наближала їх до симультанної диференціації Кершенштайнера. За проектом української системи освіти після першого і другого ступня українських шкіл можна було переходити або в середні загальні школи, або в середні фахові школи. Середня загальна школа, що її назвали Колегією, мала мати свої фахації - гуманістичну, реальну і економічну, а середні фахові школи мали бути різних спеціальностей - технічної, сільсько-господарської, педагогічної, мистецької, медичної та ін. Це в ході розвитку шкільництва довело б необхідно до диференціації, яку мав на увазі Кершенштайнер, з уваги на те, що багаточисельний український нарід не може мати однорідної системи освіти щодо плану навчання, лише може мати єдність загальної організації шкільництва з великою внутрішньою диференціацією.

г/ Установлення системи освіти в Україні під большевицькою окупацією та зв'язки Наркома Гринька з Західньою Європою

Проект системи освіти, виготовлений Міністерством Освіти Української Народної Республіки, не був практично застосований в Україні під большевицькою окупацією. Нова влада в СРСРській Україні виробила свою власну систему освіти в 1920 р.

Творцем проєкту української советської системи освіти був тодішній Нарком Освіти українського советського уряду Гр. Гринько⁴⁵. Його схему проєкту прийнято на Всеукраїнській нараді завідувачів губерніяльних відділів народної освіти 25.3.1920, а потім у серпні 1920 р. ухвалено цей проєкт Всукраїнською нарадою в справі освіти. З того часу ця система Гринька творила основу освітньої праці в Україні повних десять років, щоправда, з різними доповненнями, зокрема в ділянці професійної освіти, які вніс до неї Я. Ряппо, заступник комісара Гринька. Нижче, на окремій сторінці, наводимо схему Гринька, подану графічно. Разом з тим подаємо, за Криловим, третій розділ "Пояснень до схеми", виготовлених Гриньком 1920 року. Оригінальний текст цих пояснень звучить так:

"III. Не ставлячи своїм завданням дати вичерпуючі практичні вказівки і вважаючи натуральним й неминучим одхилення і варіанти в залежності од місцевих обставин і наявного запасу сил, схема намічає лише загальну категоричну лінію освітньої політики в УСРР.

1/ Всі освітні і виховавчі установи, що проводять роботу з дітьми до 14-15 літнього віку /притулки, дитячі доми, санаторії, початкові школи, молодші класи середніх шкіл і т. ін./ утворюють єдину систему соціального виховання. Всі установи й заходи системи соціального виховання перебудовуються і знову утворюються по трудовому принципу, при чому, продукційна праця гостряком своїм повинна направлятись тут не на задоволення утилітарних потреб і не на навчання якомусь ремеслу, а виключно на розвиток творчих сил дитини і виявлення його нахилів до діла професійної освіти.

2/ Вся освітня робота з юнацтвом /шкільна й позашкільна/ будується на базі загальнокорисної продукційної праці і по завданням і підходах утворює єдину систему професійної освіти, яка дає на кожному данім ступні певну ступінь продукційної або організаційної кваліфікації. В цій системі професійна освіта стає не зовнішнім додатком загальної освіти, а його ґрунтовним джерелом.

Розуміння школи другого ступня, як загальноосвітньої, що дає лише так званий загальний розвиток, одхиляється. Політика

спроб перетворити існуючі загальноосвітні середні школи в так звану другу ступінь трудової школи припиняється, позаяк вона нині неправильна й безплідна. Базою для утворення системи професійної освіти юнацтва стають професійні школи, курси і особливо клуби пролетарських і селянських підлітків, зайятих у виробництві.

3/ Спеціалізування в галузі наукової творчості юнаків, яких виділяють осередки професійної освіти, йде через інститути й академії й закінчується в Пролетарській Академії Наук.

4/ Ця схема охоплює в основах усю радянську систему освіти, і її реалізування неминуче й практично ставить питання про ліквідацію всіх освітніх установ, що виростили в умовах буржуазного режиму поза зв'язком з продукційною працею.

5/ Ця схема, визначаючи загальний, категоричний план радянської системи освіти, може бути реалізована лише при колосальному напруженні всіх органів Наркомосвіти на місцях, перед якими вона ставить завдання:

а/ всіма заходами дисциплінувати апарат, пристосовавши його до вирішення практичних і строчних завдань;

б/ практично притягнути до своєї роботи і всіма силами зацікавити в своєму існуванні всі пролетарські, господарчі, адміністративні й професійні органи виробництва й організаційної діяльності.

Гр. Гринько" 46.

Про першу систему освіти в Сов. Україні, про її оформлення й різні зміни, що мали місце в початковому десятиріччі, появилось багато статей і більших окремих праць різних авторів як в Україні, так і за кордоном. Ця проблема досить широко висвітлена в українській публіцистиці і науковій літературі. В цій праці ми не маємо наміру нею займатися. Але для загального ознайомлення із станом речей наведемо тут скорочений опис системи шкільної освіти, що його ґрунтовно, хоч і в короткій формі, подав С. Сірополко у своїй праці "Народня освіта на Советській Україні", яка появилася у Варшаві 1934 р., видана "Українським Науковим Інститутом". Автор названої праці мав до диспозиції кілька важливих тогочасних творів про систему освіти в Сов.

Erste Fassung

SCHEMMA

DER VOLKSBILDUNG

in der Ukr. Sov. R. Republik

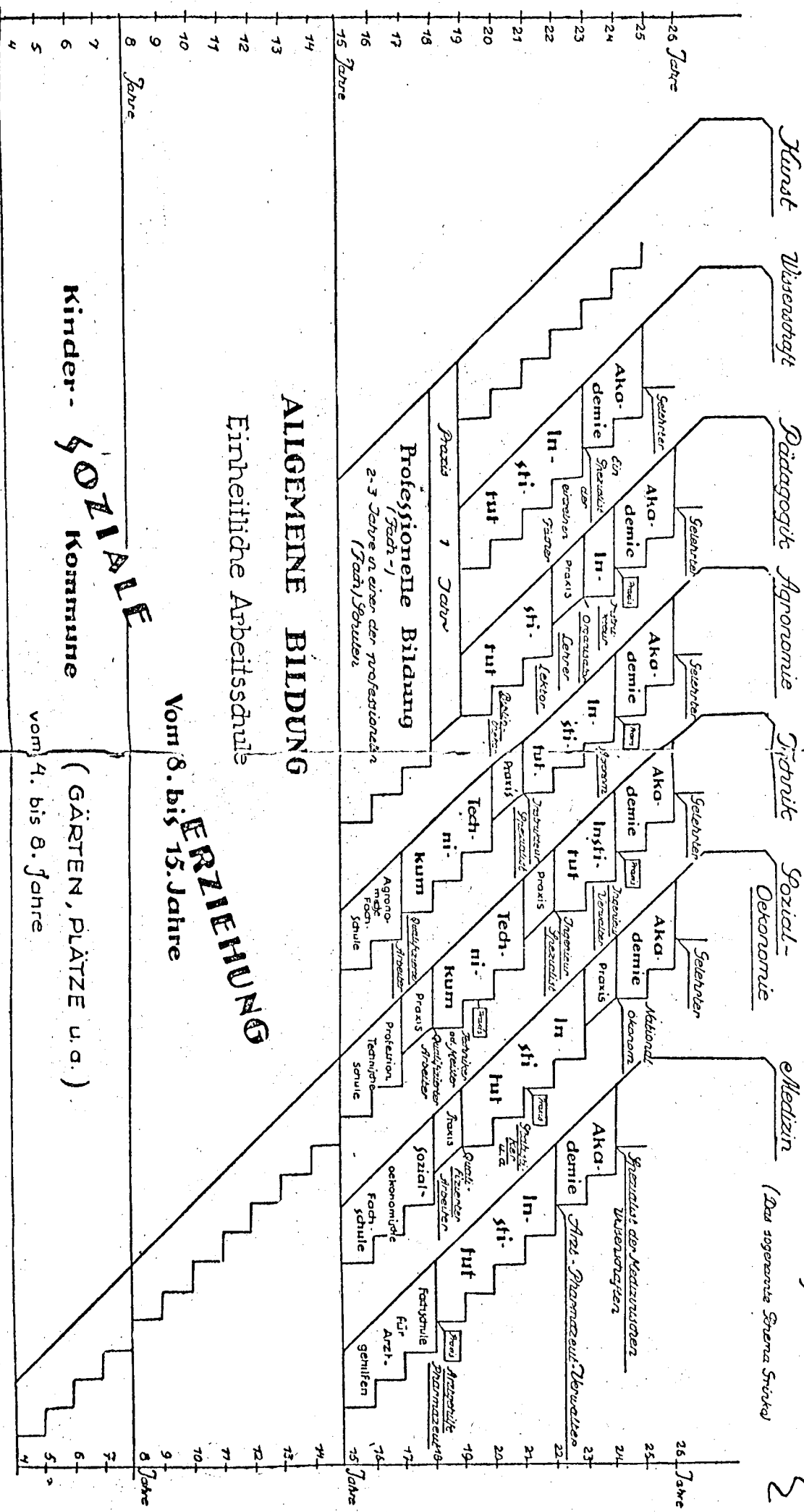
GRUPPEN:

EIN PROJEKT

das in der Konferenz der Leiter der
Sowjetnarrative-Abteilungen bestätigt
worden ist.

Volkskommissar
für Aufklärung *Stetsko*
Dankow, den 25. März 1920.

(Das sogenannte Schema Stryka)

Україні, необхідних для основного наświetлення цього питання, і тому його праця має тим більше значення й вартість. Сірополко представляє це так:

"В той час, як в основу освітньої системи Сов. Росії було покладено єдину трудову школу, в основу освітньої системи Сов. України було покладено соціальне виховання: збирання дітей, захист і охорона їх..."

"Схема шкільної освіти за проектом Г. Гринька передбачала:

1/ дошкільне соціальне виховання /дитячий садок, дитячий будинок, комуна, колонія й т. п./ - від 4 до 8 років;

2/ соціальне шкільне виховання /трудова школа, яка поділяється на два концентри: 1-й чотирирітній - з 8 до 12 років і 2-й трирітній - з 12 до 15 років/;

3/ професійну освіту:

а/ професійна школа - дво-або трирічна з однорічним після того стажом - для підготовки кваліфікованих робітників;

б/ технікум - з трирічним курсом - для підготовки інструкторів;

в/ інститут - з чотирирічним курсом - для підготовки висококваліфікованого спеціаліста-практика;

г/ академія - з дворічним курсом - для підготовки ученого з тої чи іншої галузі науки.

Професійна освіта, що мала підготувати спеціалістів для окремих галузей діяльності, розподілялася відповідно до цих галузей на такі вертикалі: індустріальну, агрономічну, соціально-економічну, педагогічну і т. д. Деякі вертикалі не мали власних професійних шкіл /вертикалі - мистецька, наукова й педагогічна/, а деякі не мали технікумів /наукова, педагогічна, соціально-економічна й медична/.

В порівнянні з тодішньою російською системою, українська шкільна система відрізнялася тим, що, поперше, українська система зовсім виключила з своєї схеми університети, залишаючи, однак, в системі т. зв. наукову вертикаль, куди повинні були увійти різні інститути та академії теоретичного знання; подру-

ге, єдина трудова школа в Сов. Росії була дев'ятирічна, тоді як трудова школа в Сов. Україні була семирічна; нарешті технікуми в Сов. Росії були вищими школами, тоді як за схемою Сов. України технікум був підготовчою школою до інституту, що належав до категорії вищої школи. Але обидві ці системи були перейняті одною метою - через школу до соціалізму, - та одним основним принципом - державна монополія в освітній справі.

Схема Г. Гринька незабаром підпала деяким змінам, які вніс до неї тодішній заступник народнього комісара освіти У.С.С.Р. Я. Ряппо. Так, з неї вилучено наукову вертикаль, бо в умовах наявності наукових установ в кожній вертикалі цілком зайвими вважались загальні наукові установи. Інститут і технікум визнано за рівноправні, як ВУЗ-и /вищі учбові заклади/ з тою різницею, що технікум мав за своє завдання підготувати вузького спеціаліста, а інститут - спеціаліста-адміністратора та організатора. Змінено структуру вертикалей, протяжність курсу, стаж тощо.

Шкільна система Сов. України все більше переймалася характером професіоналізму, завдяки поєднання вже першої ланки школи - трудової школи - з виробництвом.

Основна шкільна система Сов. України весь час підлягала різним доповненням у зв'язку з появою цілої низки нових типів шкіл робітничо-селянської освіти /робітничі факультети, школи фабрично-заводського учеництва, школи селянської молоді й ін./.

З приводу шкільної системи Сов. України ще 1920 р. розпочалася дискусія на різних нарадах представників обох народніх комісаріятів освіти у Москві. Оборонці російської освітньої системи доводили, що українська система на перекір партійній програмі, перекручує виховання юнацтва до 17-літнього віку, будуючи трудову школу не на засадах загально-освітньої, а професійної школи. Представники Народнього Комісаріату Освіти У.С.С.Р. стверджували, що нема й не може бути праці взагалі, а є певна, конкретна праця; на основі її засвоюється загальну трудову здатність і можна вивчити загальні основи праці, а тому трудову школу треба будувати не на засадах загально-освітньої, а професійної школи.

Оборонці української шкільної системи відстоювали систему Я. Ряппа, покликаючись на потребу відбудови народнього госпо-

дарства, що вимагає підготовки кадрів кваліфікованих робітників, а також фахівців вищої кваліфікації. Вони виходили тут з тієї думки, що промисловість України ніби зовсім не потребує середніх технічних кадрів, а тому зі схеми й вилучено середні професійні школи.

Хоч по суті українська система стояла на нижчому рівні з точки погляду наукової педагогіки, ніж російська система, все ж таки існування двох систем народної освіти про людське око, свідчило про незалежність Народного Комісаріату Освіти Сов. України від уряду Сов. Росії. Але уряд Сов. Росії рішуче змінює свою тактику щодо республік, які входять до складу Союзу Сов. Соціалістичних Республік, і послідовно перебирає до своїх рук найповажніші функції державного життя окремих республік Союзу. Щоб не викликати зайвих незадоволень з боку українських національних кіл, які не можуть байдуже ставитися до одвертого верховодництва Москви, уряд Сов. Росії вирішив дати М. Скрипникові ініціативу щодо внесення пропозиції про уніфікацію систем народної освіти в С.С.С.Р. на всесоюзній партійній нараді, яка й відбулася в Москві в кінці квітня 1930 р. М. Скрипник виступив там з доповіддю про основні засади єдиної системи народної освіти, які й звів приблизно до тих засад, що їх покладено в основу системи Сов. Росії. Конечність заведення єдиної системи народної освіти М. Скрипник обґрунтовував тим, що "цього вимагає єдиний план господарської перебудови С.Р.С.Р."

На цій же таки нараді М. Скрипник відпекувався від української системи народної освіти та звалював вину за неї на своїх попередників. Всесоюзна партійна нарада винесла низку резолюцій, що їх затвердив Ц.К. В.К.П./б/ постановою з 25-го серпня 1932 р. Згідно з цією постановою, в Сов. Україні, поперше, семирічні школи мають перетворитися на десятирічні шляхом утворення третього концентру; подруге, ті технікуми, яких не перетворено в інститути, мають перейти до категорії середніх шкіл; потрете, , мають постати університети для задоволення нових складних завдань культурного будівництва.

Як бачимо, шкільна система в Сов. Україні весь час перебувала в стані трансформації, що, розуміється, ніяк не могло сприяти самій шкільній справі.

Від ліквідації загально-освітньої середньої школи та університетів большевицька влада Сов. України знов приходить до відновлення цих типів шкіл у своїй освітній системі." 47

Тут доводиться ствердити один важливий факт, а саме, що українська советська система освіти різнилася від системи освіти, заведеної 1918 р. в російській советській республіці. Це доказує, що Народній Комісаріят Освіти Советської України під керівництвом Гринька, подібно як і освітні діячі доби національної державности, не орієнтувався в питаннях освіти на російське шкільництво, самозрозуміло ані на довоєнну, ані на большевицьку теорію й практику, тільки виходив з тодішніх потреб українського народу, так, як їх бачив і розумів /сам Гринько не був педагогом/, і мав на увазі наукові здобутки і практичні реформи на освітній ниві західної Європи, зокрема реформи в питаннях трудової школи. Власне, цей самостійний український підхід до питань освіти спричинив десятилітню дискусію між представниками Народніх Комісаріятів Освіти цих двох республік - української і російської, й щойно під примусовим тиском централістичної політики російських большевиків прийшло 1930 р. до повної уніфікації обидвох систем народньої освіти та до узалежнення українського шкільництва від російсько-большевицьких партійних чинників.

Теоретичне обґрунтування нового, своєрідного для України підходу до справ організації шкільництва в повоєнній ситуації, отже іншого підходу ніж той, що був практикований з 1918 р. у Сов. Росії, дає Нарком Гринько у статті "Социальное воспитание детей" /"Путь просвещения" ч. 1, Харків 1922/. Спираючись на фактичних відомостях про безнадійний стан українських дітей після воєнної руйни, він уважає, що виховно-навчальні потреби українського народу в важкій тодішній ситуації зводяться в головному до двох проблем: необхідної організації соціального виховання і широкої розбудови професійної освіти. Потребу соціального виховання зумовила, за його твердженням, передусім війна і революція, яка залишила величезну кількість сиріт і півсиріт. В статті подається майже мільйон тих опущених нещасних дітей. Усіх дітей віком до 15 років було тоді в Україні коло 7.000.000 і з того числа одна восьма частина припадала на осиротілих дітей 48. Щоб поправити стан цих дітей, а також

щоб охопити державними виховними інституціями всіх дітей шкільного віку, Наркомпрос /Народний Комісаріят Просвещения/ України у своїй "Деклярації про соціальне виховання дітей" ще на початку 1920 р. ухвалив наступне:

"1/ взяти на учет всех детей до 15 лет каждого района, как тех, которые уже вошли в систему социального воспитания, организованных, так и неорганизованных, которые еще не знают ни школы, ни детского дома, ни какого-либо другого учреждения социального воспитания;

2/ употребить все средства к тому, чтобы обеспечить каждому ребенку все его права: на материальное обеспечение, на воспитание, на охрану его здоровья, - так называемые, "юридические" права /педагогическое разрешение дел несовершеннолетних правонарушителей/ и т. д.;

3/ взяти ребенка с улицы, ^{с рынка,} ^{с вокзала,} бесприютного ребенка, который так или иначе потерял свою семью и ищет теперь новой семьи, единственной могучей семьи всех трудящихся, принять этого ребенка в, так называемый, коллектор, или распределитель, а оттуда передать в соответствующее детское учреждение для социального воспитания;

4/ помочь и защитить права и того ребенка, который живет в семье, но который нуждается в той или иной форме социальной /государственной/ помощи" ⁴⁹.

В дусі названих пунктів був виготовлений проєкт системи освіти Гринька, який охоплював дошкільне й шкільне виховання та середнє професійне і високе шкільництво України, при чому на потребу широкої розбудови професійної освіти звернено особливу увагу. Професійна освіта, що її заплановано побудувати "на базі загальнокорисної продукційної праці" мала прийти на місце гімназій і університетів старого типу, залишених в Україні ще з перед війни, бо нова влада вирішила повністю їх ліквідувати. В тому випадку Наркомпрос України на чолі з Гриньком ухвалив завести таку систему освіти на Україні, яка б уможливила виховати якнайбільше кваліфікованих фахівців, необхідних для швидкої економічної та промислової відбудови України, що була найсильніше зруйнована війною і революцією з усіх країн Східної

Європи, а крім того, в наслідок заведення цієї нової системи освіти дійшло до закриття дотогочасних головних русифікаторських центрів в Україні /Гімназій і університетів/, які за царату, а навіть під час національної державности, були осередками непримиренної ворожости до українства.

Система освіти Гринька була ним широко популяризована аж трьома мовами: українською, російською й німецькою. Крім статей в журналі "Путь просвещения" і окремих видань, призначених для українського і російського читача, в Берліні 1922 р. вийшла книжка М. Астермана - наукового співробітника Гринька - під заголовком "Erziehungs-und Bildungswesen in der Ukrainischen sozialistischen Räte-Republik" з передмовою Гринька, в якій висвітлено не лише саму систему освіти Сов. України, але також зображено нову побудову українського шкільництва взагалі, включно з організацією цілого управління освітою, теоретичними засадами шкільництва, практичними прийомами в навчанні, статистикою шкільної справи і т. п. Книжка Астермана, величиною 152 стор., друку шкільного формату, була видана з наміром інформувати німецьких педагогів про осяги Сов. України на освітній ниві. Вона є свідомством того, що Наркомові Гринькові і його співробітникам залежало на тому, щоб німецькі педагоги були познайомлені з освітніми проблемами в Україні. Він навіть виразно пише про це в передмові до книжки Астермана, нав'язуючи свою передмову до тодішньої дискусії в німецькому Райхстагу над шкільним законом, під час якої німецькі "праві" посли не хотіли вірити інформаціям Кляри Цеткін про осяги советського шкільництва, вважаючи, що названі нею осяги існують лише на папері, а не в дійсності. У зв'язку з тим Гринько пише: Schon früher hatten die Mitarbeiter des Kommissariats sich mit dem Gedanken getragen, die deutschen pädagogischen Kreise mit den Erfahrungen der sozialistischen Arbeitsschule bekannt zu machen. Und die oben geschilderte Diskussion beschleunigte die Verwirklichung dieses Planes... Die Freunde und Anhänger des sozialistischen Bildungssystems werden durch die Schrift zu weiterer Arbeit ermutigt werden, während den Gegnern unserer Ideen zum ersten Male Material für eine objektive, dabei jedoch scharfe Kritik zur Verfügung gestellt werden soll; die Organisatoren fürchten eine Kritik der neuen Schule, die mehr unter dem Einfluß des revo-

lutionären Geistes, als aus evolutionären theoretischen Überlegungen heraus entstanden ist, nicht, sondern sie können hoffen, aus gegnerischen Urteilen neue Anregungen zu erhalten" 50.

Крім передмови Гринька, в книжці Астермана є й інші місця, в яких автор пов'язує проблеми українського шкільництва з німецькою педагогікою й також з великим признанням згадує реформаторські заслуги Кершенштайнера. Наприклад в підрозділі "Prozeß des neuen Schulaufbaues" Астерман подає список учасників і програму 4 Всеукраїнської наради в справі освіти, завданням якої мало бути визначення напрямних освітньої політики для керівних органів шкільництва на наступний рік. У примітці до цього він пише так: "Für den Leser würde es vielleicht interessant sein, dieses Programm mit demjenigen zu vergleichen, welches der Deutschen Konferenz 1920 zugrunde lag. Berührungspunkte und Unterschiede kommen sogar beim oberflächlichen Vergleiche klar zum Vorschein. Die erwähnte Beratung wird im September stattfinden. Es steht außer Zweifel, daß der persönliche Anteil der Pädagogen Deutschlands an der Beratung mit allgemeiner Freude von den übrigen Teilnehmern begrüßt werden und dem Lande einen unberechenbaren Nutzen bringen würde" 51.

Це свідчить, що українські советські функціонери, відповідальні за шкільництво, пильно стежили за німецькою педагогікою та брали до уваги все, що вважали для себе важливим. На вступі до розділу про теоретичні питання організації виховання Астерман висловлює таку думку: "Die Synthese der neuen Bildungswissenschaft ist in unserer Zeit noch kaum im Werden begriffen, und was man in Deutschland Theorie des Arbeitsunterrichts nennt, ist im Grunde eine Zusammenfassung der Erfahrung, die von den Reformpädagogen bewerkstelligt wird, die ein bei weitem noch nicht abgeschlossenes Material sammeln. Uns sind die Arbeiten des bekannten Schweizer Apologeten Dr. Seidels, glänzende Versuche Kerschensteiners, eine unbedingt beachtenswerte Analyse Kühncls Konstruktionen und andere grundlegende Arbeiten bekannt. Dennoch wagen wir zu behaupten, daß die historisch betrachtete Lehre sich noch in einem embryonalen Zustande befindet" 52. Отже, це дальший доказ, що в Україні знали твори чільних педагогів західньої Європи і дуже цікавилися ними та-

кож в час большевицької влади перших років, особливо знали тих, які займалися питаннями трудової школи, бо це було тоді для них найважливіше, а між ними, як одного з перших, називається Кершенштайнера із захоплюючими висловами про його творчість. На закінчення своєї праці Астерман пише: "Aufgabe dieser Arbeit ist, das skizzierte System den Pädagogen Deutschlands vor Augen zu führen und ihre maßgebende Kritik hervorzurufen" ⁵³.

Із статистичних відомостей, поданих у книжці Астермана, наводимо, на наступній сторінці, установи соціального, політичного та фахового виховання на день 1 січня 1922 р. з числами приміщень, кількістю охоплених цими установами дітей дошкільного й шкільного віку, позашкільної молоді й дорослих та кількістю виховного, педагогічного й технічного персоналу ⁵⁴.

Книжка Астермана не була єдиною, що мала інформувати німецькі педагогічні кола про українське шкільництво. Чотири роки після неї вийшла друга праця німецькою мовою про освіту в Україні, опрацьована проф. М. М. Немировським з Катеринослава. Вона появилася в Берліні 1926 р. під фірмою "Osteuropa-Institut in Breslau". Невелика форматом, всього на 35 сторінок друку, ця брошура була надрукована в серії "Das Heutige Rußland" Heft 9: "Die Schulbildung in der Ukraine". В ній коротким способом, але дуже проглядно зображено побудову советського шкільництва в Україні, також із графічною схемою всієї освітньої системи.

Після видання книжки Астермана Нарком Освіти Гринько доручив советському представництву в Берліні вислати її, разом з іншими тодішніми українськими педагогічними виданнями, видатним педагогам у Німеччині й, мабуть, також доручив розповсюдити її по німецьких бібліотеках. Це виходить з того факту, що, напр., мюнхенська державна бібліотека ^{й бібл.} педагогічного семінару в Мюнхенському університеті мають книжку Астермана, а в архіві Кершенштайнера збережений супровідний лист советського представництва до нього зі списком пересланих йому творів. Ось текст цього листа:

Für den 1. Januar hatte das Kommissariat für Volksbildung zu verfügen über:

I. Hauptzweig der sozialen Erziehung.

	Anstal- ten	Anzahl d. Lernenden	Pädag.u.techn. Personal
der Kinderhäuser.....	1570	101.465	16.065
Kautions-u. Verteilungsan- stalten.....	114	7.040	1.218
Heime f. anormale Kinder...	50	1.613	575
Tageskinderhäuser.....	378	17.988	2.032
Kindergärten.....	597	29.027	2.809
Schulen.....	20.589	1.838.528	93.726

Im ganzen f. soziale Erziehg. 23.298 1.995.661 116.421

II. Hauptzweig der politischen Bildung

Schulen zur Beseitigung des Analphabetentums.....	4.558		
Kurse.....	60		
Parteischulen.....	37		
Klubs.....	1.828		
Bauernhäuser.....	12		
Proswiten.....	3.976	Anzahl d.	
Lesehallen.....	5.715	Beteiligten	Personal
Kunst- und Kulturvereine.....	3.061		

Anstalten

Bibliotheken.....	3.737
Ateliers und Studien.....	168
Volkshäuser.....	352
Museen.....	118
Theater.....	1.673
Kinos.....	163
Agitationspunkte.....	163

Im ganzen für politische Bildg. 25.621

Anzahl d.
Beteiligten Personal

Bei d. Ausarbeitg.
d. Operationsplans
wird Anzahl d. Be-
teiligten nicht
berücksichtigt

Die Zahlen werden
infolge d. Teilnah-
me d. Personals an
versch. Anstalten
zugleich gesondert
f. jede Art angege-
ben

ca. 60.000

III. Hauptzweig der Fachbildung.

Institute.....	36	46.047	6.761
Technika.....	246	42.565	7.134
Fachschulen.....	579	43.081	9.883
Kurse.....	132	10.995	4.234

Im ganzen für Fachbildung 1.043 142.688 28.012

Total für das V.-K. f. Bildg. 49.962 2.138.349 204.433

"Berlin W, den 19. August 1922.
Joachimsthalerstrasse 35.

Herrn

Prof. Dr. Kerschensteiner,
München

Sehr geehrter Herr Professor,

Auf Veranlassung des Kommissars für Volksbildung der Ukrainischen Sozialistischen Räte-Republik H. Hrinko senden wir Ihnen folgende Bücher und bitten uns den Empfang derselben gefl. bestätigen zu wollen. 1. Michael Astermann: Erziehung und Bildungswesen, 2. Ot shkoly komuny k detskom gorodku, 3. Golod i deti na Ukraine, 4. Poradnyk po sozialnomu wospitaniju detey, 5. Putj prosveschenija Nr.1, 6. Putj prosveschenija Nr.2, 7. Putj k komunismu Nr.6-7, 8. Nauka na Ukraine Nr.2, 9. Nauka na Ukraine Nr.3, 10. Proiswodstwennaja programma, 11. Operacionny plan

Hochachtungsvoll (-) i.A. Sobol

Leiter der Verlagsabteilung der
Handelsvertretung der USSR in Deutschland" 55.

Крім висилки української педагогічної літератури німецьким педагогам, Гринько в супроводі Астермана відбув півторамісячну поїздку до Німеччини, Чехословаччини й Австрії при кінці 1922 р., з тим наміром, щоб запізнатися з освітніми діячами й установами в тих державах і налагодити з ними нові зв'язки з боку офіційних українських чинників. Підчас цієї поїздки Гринько мав змогу, говорити з різними педагогами тих країн і треба припускати, що він зустрічався тоді також з Кершенштайнером, хоч точних відомостей, де й коли відбувалася їх зустріч - не маємо. Про свою поїздку на Захід Гринько згадує в статті "Наш путь на Запад", опублікованій у журналі "Путь просвещения" ч. 7-8 за 1923 р. Ця стаття важлива тим, що на її підставі можна виробити для себе загальний погляд на його заходи й старання щодо наві'язання близьких стосунків із Західньою Європою й особливо з Німеччиною. Викладені в ній думки є просто ключем до зрозу-

міння намагань Гринька і його співробітників у цій ділянці. З уваги на цікавий характер висновків Наркома Освіти ССР України про потребу наукових зв'язків на освітній ділянці з західними державами, ми буквально передаємо тут головніші місця цієї статті. На вступі своєї статті Гринько пише:

"... чем больше думаешь над вопросами просветительной деятельности Советского общества и государства, тем чаще и настойчивее возвращается мысль к вопросам о связи с Западом, связи немедленной, широкой и активной" ⁵⁶. Ставлячи перед собою запитання, чи можливо і в який спосіб було б можливо "... активно связаться с Западом, чтобы привлечь его уже теперь себе на службу", Гринько дає таку відповідь:

"Нам представляется, что этот общий вопрос о возможностях нашего делового сотрудничества с западно-европейским педагогическим миром, о конкретных условиях и формах этого сотрудничества было бы всего целесообразнее изучать на опыте уже имеющихся отдельных попыток, учитывая одновременно их достижения и недочеты. В этом смысле едва ли не самым значительным является тот небольшой опыт установления связи между Украиной и Германией в области научно-педагогической и просветительной вообще, который был предпринят в конце 1922 г.

Ета попытка кінця 1922 г. мала двояку задачу: з одної сторони, відповідально виступити перед германським педагогічним миром з теми проблемами, досягненнями, формами і прийомами просвітельної діяльності, котрі ставить перед собою і здійснює Советська влада, а з другої сторони, вивчити стан просвітельного дела в Німеччині і в Середній Європі взагалі в цілях перевірки нашої просвітельної системи і урахування того, що вже зараз могло б практично бути воспринято советської просвітельної діяльністю. Речь шла, разумеется, не о технических деталях /как бы существенны они ни были/, а о некоторых общих достижениях педагогической мысли и просветительной практики. Совершенно понятно, что такая работа могла быть выполнена лишь сочитанием известных литературных выступлений с нашей стороны с целым рядом личных встреч, бесед, совещаний с представителями германской педагогической науки и практики. Специально для этой цели написанная книжка тов. Астермана

"Erziehungs- und Bildungswesen in der Ukrainischen Sozialistischen Räte-Republik" и наше с ним полуторамесячное пребывание в Германии, Чехо-Словакии и Австрии имели именно эту задачу.

Каковы уроки этого опыта?

Прежде всего, с совершенной определенностью следует подчеркнуть, что Средняя Европа и в частности Германия, казалось, наиболее близко связанная с Советскими республиками, никакого представления /сколько-нибудь конкретного и точного/ не имели о системе, плане и практике нашей просветительной деятельности. И нужно сказать прямо - это происходило не потому, чтобы передовые педагогические круги Германии не интересовались вопросами советского культурного строительства, напротив, они очень внимательно изучали все то, что на этот счет имелось в европейской литературе. Но в конце 1922 года, т. е. в конце 5-го года Советской истории Западная Европа располагала лишь переводом книжки Блонского "Трудовая школа" - и больше ничем. Стой справки совершенно достаточно, чтобы измерить полноту и точность представлений западно-европейских педагогов о нашей просветительной деятельности. Книжка Блонского ведь является теоретической работой о проблемах трудовой школы и может дать лишь очень отдаленное представление о некоторых направлениях в русской педагогической мысли в начале революции, но разумеется, ничего не может сказать о просветительной деятельности Советского государства. И здесь нельзя было бы бросить немецким педагогам упрек в том, что они не удосужились ничего другого перевести для себя, кроме книжки Блонского, ибо и до настоящего дня во всей советской литературе по вопросам просвещения нет ни одной попытки дать систематическое изложение советской просветительной теории и практики во всем ее объеме...

... Мы можем утверждать, на основании многочисленных отзывов германских педагогов, а также и таких деятелей просвещения, как т. Луначарский, что книжка т. Астермана является в этом смысле не только первой, но и очень удачной попыткой представить просветительную деятельность Советского государства в его главнейших, основных, но достаточно конкретных и выпуклых чертах. Мы говорим это лишь для того, чтобы подчеркнуть, что и при этих условиях понадобились длительные бе-

седы и дискуссии с германскими педагогами, прежде чем они поняли нашу просветительную деятельность во всем ее объеме. И по отзывам не случайных людей, а таких деятелей, как Кершенштайнер, Остерейх, коммунист Ауслендер и другие то, что они из изучения работы т. Астермана и из общения с нами узнали, было для них совершенной новостью.

Чтобы правильно учесть результаты этого первого организованного соприкосновения советской просветительной теории и практики с руководителями просветительного дела в Германии и с лучшими представителями ее педагогической мысли и чтобы сделать отсюда правильные выводы для ближайшей работы, нужно внимательно продумать общее состояние практики и теории просвещения в Германии" 57.

Потім: далі Гринько в цій статті обговорює головні роди шкільництва в Німеччині й проводить коротку характеристику українського шкільництва. Він висловлюється критично про німецьке шкільництво і приходить до загального висновку, що середньо-європейські країни переживають глибоку кризу педагогічної думки й педагогічної творчості. Вони не мають того ентузіазму, який принесла Україні революція, але зате володіють багатим науково-педагогічним досвідом і тому Гринько вважає за потрібне пов'язати Україну з Німеччиною в ділянці педагогіки. Дослівно він пише таким способом:

"Капиталистическая Европа переживает крупнейший кризис педагогической мысли, выход из которого может принести лишь пролетарская революция, лишь приход к власти нового общественного класса, который способен поставить и разрешить новые задачи воспитания и просвещения человечества. Но Европа располагает богатейшим научно-педагогическим опытом, богатыми традициями научной разработки психологии, психо-физиологии, психотехники и т. д. Европа располагает кадрами научно-образованных деятелей просвещения, которые уже отвернулись от старой педагогической теории и практики, но которые в условиях капиталистической реакции и капиталистического развала не в состоянии сами оформлять в широком масштабе новые проблемы и пути просветительного творчества.

Советские страны поднялись на огромную высоту революционно-педагогических задач и располагают уже исключительным по широте размаха, по глубине захвата и по стихийной напряженности практическим просветительным опытом. Но они не получили в наследство от буржуазных классов старой России никакого сколько-нибудь крупного научно-педагогического опыта и научно-педагогической техники. Они не располагают сейчас достаточным кадром научно-образованных деятелей просвещения, которые способны были бы в общем стихийно-революционное педагогическое творчество вносить элементы научной организованности и точности. Чтобы восполнить этот недостаток, Советские республики делают огромные усилия и в этих своих усилиях они вплотную подходят к проблеме активной организованной связи с научно-педагогическими кругами Западной Европы.

Возможна ли эта связь в широком масштабе и как нужно представлять себе методы и формы ее осуществления? Имеющийся до сих пор опыт убеждает, что установление этой связи возможно в широком масштабе, если только подойти к этому делу планомерно и с достаточной настойчивостью. В частности, попытка установления связи между Советской Украиной и лучшими представителями германской педагогической науки показала, как охотно откликнулись на это германские педагоги, с каким интересом и вниманием отнеслись они к возможности установления делового сотрудничества" 58.

При кінці свого розгляду Нарком Гринько накреслив програму установлювання зв'язків - керівних чинників советської освіти з кращими представниками й установами європейської педагогічної думки. Ця програма охоплює 8 пунктів 59, в яких між іншим передбачається "Систематическая командировка за-границу по заранее разработанному плану наиболее видвигнувшихся организаторов советского просвещения /коммунистов и беспартийных / для изучения отдельных отраслей просвещения или его отдельных проблем в Западной Европе" /пункт 8/. Цікава ще, у зв'язку з тим, замітка Гринька щодо поширення українських зв'язків також на Америку. Про це він пише так: "Разумеется, в Западной Европе здесь речь идет лишь в той мере и до тех пор, пока не будет возможности активно связаться с Америкой, где, несомненно, наши интересы и запросы могут получить гораздо более серьезное удовлетворение" 60.

На основі дослідженого нами матеріалу не можна устійнити, наскільки Гринько користувався творами Кершенштайнера при самому складанні першої совєтсько-української системи освіти. Треба припускати, що, забираючись до такого діла, він мусів познайомитися з важливішими як українськими, так і чужонаціональними творами про освітні системи. А тому, що в книжці Астермана згадується ім'я Кершенштайнера як одно з небагатьох і згадується його також у статті "Наш путь на запад", то, очевидно, треба вважати, що твори Кершенштайнера були міродайними і для Гринька, зокрема його тези про єдину школу, викладені на з'їзді в Кіль. Це тим більше, що з усіх німецьких, а то й західньо-європейських педагогів узагалі, таки найсильніше був спопуляризований в російській імперії перед війною Кершенштайнер. Також найбільше його творів перекладено на російську мову. У свою чергу, Гринько не міг злегковажити "Проекту єдиної школи на Україні", виробленого великим числом компетентних фахівців під керівництвом П. Холодного і виданого друком 1919 р. Згадку Сірополка про те, що "окупаційна влада на Україні використала 'Проект єдиної школи'", ми вже подали скоріше. Тут наведемо ще слова Антона Крушельницького, який 1923 р. писав про це саме в той спосіб: "Вже 25 березня 1920 р., отож у розгарі війни на всі фронти... підписує народній комісар освіти Григорій Гринько проект шкільної реформи на Україні... Устрій шкільництва, заснованого на цьому проекті, виходить у засаді від основи єдиної школи, приготованої українськими педагогами в добі національної революції та приймає в себе та розроблює ті ідеї, які не знайшли ще в повній силі виразу в єдиній школі". Він має на увазі розробку питань трудової школи, що їх не встигла опрацювати Комісія проекту єдиної школи. /Пар. Антін Крушельницький, Шкільне питання на Україні, "Нова Громада" ч.1 Відень 1923, стор. 66./

В усякому разі, теоретично беручи, проект системи освіти Гринька був також побудований на тих головних принципах, які лягли в основу шкільництва в національній державі. Нова школа мала бути українська, єдина, трудова і виховна. Але в дійсності справа виглядала інакше. Наприклад, українською школа могла бути лише за формою, а її зміст роблено інтернаціональним, у першу чергу - знову ж русифікованим; принцип єдиної школи реалізовано

на лад ідеології нової панівної класи пролетарів за засадою, що першість вступу до школи мають найбідніші шари народу; трудова школа стала для дітей місцем праці на власне утримання, а не місцем науки, тобто закріпачено дітей у шкільних комплексах з навантаженням практичних завдань; щодо виховного принципу, то він був реалізований дуже односторонньо з метою виховати дітей на фактичних слуг большевизму. Таким чином піднеслі принципи нової школи свідомо перекручено на большевицький лад, а до того все шкільництво, так, як і все життя в державі, підкорено большевицькій партії та її центральним органам, без волі й рішення яких нічого не вільно було заініціювати. В такій ситуації спроби Гринька пов'язатися із Західньою Європою не могли бути довготривалі і не могли мати якогось більшого успіху. Їх не вдалося проводити в підневільній українській дійсності, де всяку вільну ініціативу, виявлену в напрямі поліпшення якоїсь ділянки життя поневоленого народу, здушував і здушує до нині большевицький уряд у більшій мірі, ніж робив це царський. Не зважаючи на вірну службу українських функціонерів совєтського уряду України ідеям большевицької революції, з ними москалі рахуватися не думали. Навпаки, вони використовували їх лише для реалізації власних імперіальних цілей на зайнятих теренах і кожний відривок автономного життя пляново й безпощадно нищили разом з особами, які відважувалися зробити якийсь самостійний крок навіть стисло в рамках прийнятої конституції. Є підстави думати, що навіть такі спроби, які започаткував Гринько в шкільництві, могли дати Україні цілком інші осяги, якщо були б розвивалися у вільній державі. Це могло статися тим більше при свободній співпраці з сусідніми народами Європи, при такій співпраці, яка могла бути корисною для обох сторін - для України й для європейських країн.

2. Можливість впливу Кершенштайнера на підготову організації трудової школи

а/ Засяг поширення творів Кершенштайнера в східній Європі й на Україні.

Те саме, що стосується проєкту єдиної школи, стосується також українських плянів трудової школи. Кершенштайнер був прикладом і для цієї ділянки педагогічної праці в Україні. Свідомством того, що українські педагоги мали великий інтерес до ідей Кершенштайнера, є той факт, що вже "Світло", а потім журнал "Вільна Українська Школа" багато уваги приділяли питанням діяльного принципу в школі і в різних статтях були цитовані думки з творів Кершенштайнера. В цьому розділі ми хочемо зупинитися над тими творами Кершенштайнера, що були напевно відомі широким колам українських педагогів ще до війни і під час неї з уваги на те, що були перекладені на зрозумілу їм мову, крім того, хочемо вказати на твори, статті й рецензії, написані про Кершенштайнера українською й російською мовами, врешті при тому вкажемо на статті й бібліографічні списки, в яких наводиться праці Кершенштайнера. Це буде значним доказом того, як ідеї німецького реформатора були поширені в Україні і як вони могли спричинитися до формування української педагогічної думки.

Точної кількості перекладених творів на російську мову, тепер, після більш ніж пів сторіччя від їх появи, не можна з певністю устійнити. Трудність полягає в тому, що самих перекладів, з малим винятком, не можна роздобути взагалі, а подані назви в бібліографічних списках не точні, а до того майже завжди дуже неповні.

Першим твором, що пов'язався в перекладі на російську мову 1911 року і був дуже неточно відзначений в "Новому енциклопедическому Словаре", том 21, стор. 517, виданому в Петербурзі, є реферат Кершенштайнера, виголошений в Цюріху 1908р.: "Die Schule der Zukunft eine Arbeitsschule". Російською мовою цей реферат названо правдоподібно "Трудова школа". Докладніше знаємо про нього з листа А. Обухова до Кершенштайнера. Лист написаний 9/22. лютого 1911 р. з Москви і знаходиться в "Handschriften-

Sammlung der Stadtbibliothek München". В ньому А. Обухов пише, крім інших справ, таке:

"Sehr geehrter Herr Kerschensteiner, Ihr Vortrag - "Die Zukunftsschule, eine Arbeitsschule" ist auf's Russische übersetzt und schon herausgegeben; Ihr Buch - "Grundfragen der Schulorganisation" - wird bald in Moskau als Druck erscheinen; über Ihre Ansichten wird eine besondere Beilage bei einer pädagogischen Zeitschrift in diesem Jahre herauskommen. Das alles beweist, wie sehr Ihre Ideen bei uns populär sind und sich bald verbreiten. Außerdem sind zahlreiche Artikel veröffentlicht. Ich gratuliere Ihnen und freue mich von vollem Herzen. Hochachtungsvollst. Obuchoff Alexander."

В 1911 році появилися переклади кількох творів Кершенштайнера на російську мову. Головний з них, згаданий А. Обуховим у листі до Кершенштайнера, - це збірник "Grundfragen der Schulorganisation" /Основные вопросы школьной организации/. Він був відзначений в кількох різних бібліографічних списках. У виданні "Книжная Летопись" ⁶¹ з 1911 р. подано, що переклад цього твору зроблено з другого німецького видання /1910/ під редакцією Е. Герье. Вступну статтю для нього під наголовком "Новая струя в народном образовании" написав Н. В. Сперанский. Книжка мала 259 сторінок друку й появилася в друкарні И. Д. Сытина в Москві. Спираючись на подання Й. Дольха ⁶² щодо змісту другого видання "Grundlagen der Schulorganisation" треба припускати, що перекладене видання цього твору Кершенштайнера російською мовою охоплювало такі статті /за кожною назвою статті даємо дату її першого випуску німецькою мовою/:

1. Berufs-oder Allgemeinbildung (1904)
2. Produktive Arbeit und ihr Erziehungswert (1906)
3. Die Neugestaltung des gewerblichen Schulwesens in München (1902)
4. Die drei Grundlagen für die Organisation des Fortbildungsschulwesens (1906)
5. Die fünf Fundamentalsätze für die Organisation höherer Schulen (1907)
6. Der Ausbau der Volksschule (1905)
7. Die zeitgemäße Ausgestaltung der Mädchenfortbildungsschule (1902)

8. Eine Aufgabe der Stadtverwaltungen (1903)
9. Die Lehrerbildung (1907)
10. Das Problem der Volkserziehung (1908)
11. Die Schule der Zukunft eine Arbeitsschule (1908).

Із цього списку бачимо, що головні проблеми, з якими практично мав до діла Кершенштайнер у своїй реформаторській роботі, почавши з 1895 року в Мюнхені, були в основних рисах викладені в цій збірці рефератів і статей, виголошених і написаних автором з різних нагод і тим способом доступних широким колам учительства російської імперії, в тому й освітнім діячам в Україні. Наклад цього першого видання становив три тисячі примірників. Цікаво відзначити, що цей твір Кершенштайнера, поданий у списку разом з іншими педагогічними підручниками, Ст. Сірополко доручає учительським бібліотекам для всіх земських народніх шкіл в російській імперії, як підручник потрібний у практичній роботі⁶³. Таке відзначення цього твору Сірополком звернуло ще більше увагу учительства на його важливість.

Крім цього окремого видання збірника "Основные вопросы школьной организации" (Grundfragen der Schulorganisation) в тому самому 1911 році появилася ще один скорочений його переклад, під такою самою назвою. Він вийшов як безплатний додаток до 12-го числа російської газети "Школа и Жизнь" (Schule und Leben) в Петербурзі. /Мабуть саме цей додаток мав на думці А. Обухов пишучи лист до Кершенштайнера 9/22. 2. 1911 р./ В ньому надруковано лише сім назв з цього видання Кершенштайнера, названих угорі під такими числами: 1, 2, 5, 6, 9, 10, 11. Цей переклад, що мав усього 139 сторін друку, був обговорений у журналі "Вестник Воспитания" кн. VI. Але в рецензії не подається ближчих відомостей про те, хто виготовив переклад для газети "Школа и Жизнь" і тому не відомо, чи це був цілком інший переклад, ніж той, що появилася в друкарні Сытина в Москві, чи просто з нього передруковані статті. Проте, маємо наглядні докази, що видання цього твору у В-ві газети "Школа и Жизнь" було пізніше ще раз видане, вже в час большевицького панування 1920 р. в Петербурзі.

1911 року перекладено на російську мову ще одну працю Кершенштайнера, написану ним 1910 р. під заголовком "Der mathematisch-naturwissenschaftliche Unterricht" /"Математическое и

естественно-научное преподавание"/. Російський переклад появився в збірнику "Задачи и устройство средней школы", СПб, 1911. Згадується цей переклад у виданні: "Новий енциклопедический словарь", Петроград, том 21, стор. 517, під гаслом: Кершенштайнер Г. разом з іншими його творами, перекладеними на російську мову.

В 1913 році були видані два твори Кершенштайнера російською мовою. Перший з них – це "Begriff der Arbeitsschule" /Трудовая школа/, який вийшов з передмовою та під редакцією Н. В. Сперанського. Його переклад з першого німецького видання /1912/ виготовив М. И. Дрей. Бібліографічна інформація про цей переклад є у виданні "Книжная Летопись" ⁶⁴ з 1913 року, а, крім того, згадується його коротко також у виданні "Новий енциклопедический словарь" ⁶⁵. Згідно з дотеперішнім нашим устійненням, "Трудовая школа" була чотири рази перевидана російською мовою. Нам вдалося відшукати четверте видання цього твору, яке вийшло вже під час більшовицької влади у В-ві "Задруга", Москва 1918 р. Часте перевидання його, бо за 6 років чотири видання, до того, у неспокійний воєнний і революційний час, свідчить про велике зацікавлення цим твором серед народів російської імперії. Таке зацікавлення відповідало словам Н. Сперанського, який у передмові писав: "... знакомство с новой работой Кершенштайнера является обязательным для всех, кто только интересуется прогрессом педагогической мысли в наше время" ⁶⁶.

Черговим твором Кершенштайнера, що вийшов російською мовою у В-ві "Школа и Жизнь" в Петербурзі 1913 р., був твір "Charakterbegriff und Charaktererziehung" /"О характере и его воспитании"/. Перше німецьке видання появилось 1912 р. Інформативна нота про нього є у виданні "Новий енциклопедический словарь" /див. прим. 65/ і також у журналі "Світло" ч. 6, лютий 1913 р., стор. 78. "Світло" подає, що переклад з німецького на російську мову виготовив Е. Пашуканис.

Ще один російський переклад більшого твору Кершенштайнера з 1905 р., а саме: "Die Entwicklung der zeichnerischen Begabung" /"Развитие художественного творчества ребенка"/ був виданий у Петербурзі 1914 року. Переклад з німецької мови і ре-

дакційне оформлення цього видання приготував С. А. Левитан. Передмови до нього написали аж три вчені: проф. К. Лямпрехт - ректор університету в Ляйпцігу, прив. доц. А. Н. Бернштейн і також сам автор твору, крім передмови, призначеної до німецького видання з 1905 р., дав ще коротку передмову, спеціально написану в липні 1913 р. для російського видання. В слові від редакції сказано, що: "Кершенштейнер - самый выдающийся реформатор нашего времени, задавший целью реорганизовать всю господствующую систему школьного воспитания снизу доверху, от сельской начальной школы до университета /см. сочин. Кершенштейнера: "Основные вопросы школьной организации", Москва 1911 г./, что проводимья им в теории и на практике реформы касаются не одной педагогической, а главным образом социальной стороны школьной организации" ⁶⁷. Цей переклад був названий у "Новому енциклопедическому словарі" /див. прим. 65 /, а крім того нам вдалося його першу частину відшукати. Заповіджена друга частина, мабуть, взагалі не появилася через воєнну ситуацію. Докладно не можна було досі цього ствердити.

У воєнний час, 1915 року, появились російські переклади трьох творів Кершенштайнера, виданих в одному томі. Ці переклади виготовив прив. доц. М. М. Рубінштейн. Про них була інформація у виданні "Книжная Летопись" ⁶⁸ з 1914 року. З поданих у цій інформації назв: "Гражданское воспитание юношества", "Характер и его воспитание" і "Трудовая школа" виходить, що два твори надруковані в тому томі були вже попередньо перекладені на російську мову і тільки один з них - "Гражданское воспитание юношества" - появилася в російському перекладі вперше. Що Рубінштейн займався перекладами вже раз перекладених творів Кершенштайнера, про це свідчить його поштова картка, написана до Кершенштайнера. В цій картці читаємо: "Sehr geehrter Herr Studienrat, Ich danke Ihnen für die Erlaubnis Ihre Werke ins Russische zu übersetzen und herauszugeben. Es versteht sich von selbst, daß die gewünschten Exemplare Ihnen sofort zugeschickt werden, sobald nur die Übersetzung erscheint. Das wird aber erst wohl im Anfang des nächsten Jahres erfolgen. Der "Begriff der Arbeitsschule" und "Über den Charakter" sind auch schon ins Russische übersetzt. Doch möchte ich beide nochmal übersetzen und dazu die Staatsbürgerliche Erziehung und den Aufsatz,

auf den Sie mich aufmerksam machen. Achtungsvoll M. Rubinstein⁶⁹.
На жаль, не маючи змоги відшукати цього перекладу Рубінштейна, не можемо порівняти його з оригіналом, щоб устійнити точно котрі саме твори були ним перекладені. Треба припускати, що найправдоподібніше це були: "Begriff der Arbeitsschule", "Charakterbegriff und Charaktererziehung" und "Staatsbürgerliche Erziehung der deutschen Jugend".

Під час війни 1916 року була видана російською мовою ще одна річ, щільно пов'язана з діяльністю Кершенштайнера, а саме: "Организация, учебные планы и программы дополнительных ремесленных школ в Мюнхене". Из серии "Материалы по техническому и ремесленному образованию". Вып. III. Изд. Министерства торговли и промышленности. Петроград 1916, стор. 261. До бібліографічної інформації про видання цих планів і програм, надрукованої в журналі "Путь просвещения", додано таку замітку: "Много учебных планов и программ, в том числе и по труду, охватывающих ремесленные производства. Есть и небольшая вступительная статья. Может представить интерес при составлении программ. Дополнительное образование в Мюнхене, организованное Кершенштейнером, в свое время считалось образцовым"⁷⁰. П. П. 2.3.1923. стор. 263.

Бібліографія, поміщена в журналі "Путь просвещения", виявляє ще дві інші праці Кершенштайнера, видані російською мовою. Одна з них, знова як окреме видання газети "Школа и Жизнь", під наголовком "О воспитании гражданственности", яку переклав З. Н. Журавской, Пгр. 1917, стор. 32⁷¹. Крім того, у збірнику статей, перекладеному і зредагованому С. А. Левитином та виданому під наголовком "Интернациональные проблемы социальной педагогики", є поміщена також одна стаття Кершенштайнера, але в бібліографічній нотатці не названа і тому ближче не відома, бо самого твору відшукати не вдалося⁷². Таким чином, маємо докладні відомості щодо десяти творів Кершенштайнера - книжок, статей і рефератів -, які появилися в перекладі на російську мову за несповна десять років, з 1910 року почавши, при чому одна збірка з тих видань нараховує 11 назв (Grundfragen der Schulorganisation), отже разом було перекладено 19 назв /крім того, навчальні плани і програми Мюнхену/. Десять із цих назв були перекладені і видані паралельно різними видавництвами, незалеж-

но від себе, тобто, появилися подвійно, сім назв мали два наклади, а одну книжку ("Begriff der Arbeitsschule") перевидавано 4 рази. Це все беззастережно свідчить, що зацікавлення ідеями і практичною реформаторською діяльністю Кершенштайнера серед учительства Східної Європи було дуже велике.

Один важливий твір Кершенштайнера п. н. "Begriff der staatsbürgerlichen Erziehung" з третього німецького видання перекладено на українську мову й видано 1918 року в Раштаті під заголовком "Що таке державно-громадянське виховання". Переклад виготовив д-р Василь Сімович⁷³. Книжка появилася старанням новоствореної бібліотеки новіших педагогічних авторів "Нові виховничі шляхи", під редакцією д-ра Василя Сімовича й д-ра Романа Смаль-Стоцького, як перший випуск серії педагогічних творів, що їх видавці публікували для потреб новоствореної національної держави. Цим перекладом чільні українські науковці вирізнили велику теоретичну і практичну педагогічну працю Кершенштайнера, свідомо вибираючи його твір як перший, щоб ним розпочати педагогічне видавництво. Про це пишуть вони у своєму вступному слові "Від видавців", яке наводимо тут повністю, з уваги на коротко подану ними характеристику тодішньої ситуації, пов'язаної з виховними потребами відродженої української нації. Видавці пишуть:

"Оцею книжкою починаємо серію видань педагогічного змісту під загальною назвою "Нові Виховничі Шляхи".

Мета нашого видавництва така. Все, що на Заході: в Німеччині, в Англії, у Сполучених Державах, у Данії, у Швейцарії і т. д. показалося на полі виховання здоровим, творчим, - зацепити в нас, на Україні. Це відноситься до тих виховничих питань, що їх там на Заході вирішила вже практика. Ті ж питання, яких життя на Заході ще не розв'язало, ті питання ми теж порушуватимемо в нашій бібліотеці з метою кинути їх у дискусію між людьми, що цікавляться новими виховничими шляхами, зацікавити ними наше громадянство, головню ж українське вчительство.

І одне, і друге ми вважаємо необхідною річчю в часах, коли цілий наш народ починає жити самостійним життям, починає творити свою власну школу, - а нікому з нас не може бути байдуже,

яка це буде школа, яких громадян вона даватиме Рідному Краєві. Нам хотілося б, щоб наша школа підховувала та доставляла Україні людей із думкою, людей творчих, людей, що посували б життя наперед. Виходячи з того погляду, ми й дуже обережно додивлялися до творів, що появлятимуться в нашій бібліотеці; ми вибрали лиш такі, що подають нові думки, що в них виявляється творча сила, брали таких авторів, що не тільки теоретично займалися педагогічними справами, але й на практиці зводили не раз попросту бої з усім старим, закостенілим, під сучасні часи вже не придатним. Через те в нашій бібліотеці крім Кершенштайнера найдеться місце Ферстерові, Віннекенові, Зайнігові, Ляєві, Дюєві і т. д., при чому партійні політичні переконання поодиноких діячів-педагогів, із яких кожний дивився на справи виховання, для нас неважні. Для нас найважливіша річ сама думка, сам погляд, сама творчість - і тому в нашій бібліотеці появлятимуться твори людей із найрізнішими партійними поглядами, від консерватистів до соціалістів; важне тільки, щоби вони посували справу виховання наперед, щоби будили до цієї незвичайно важливої речі зацікавлення...

Звертаємо увагу ще на одну річ, яку ми мали перед очима, приступаючи до видання цієї бібліотеки. Будується своя національна школа - і мимоволі чогось збирає страх, що до неї може вкратися система виховання давньої, чужої нам по духу й формі школи, яка була досі на цілому просторі, де тільки живе український народ. Можна боятися поліційно-назадницької системи обрусительної школи давньої Росії, можна боятися вузької, шаблонної школи австрійсько-польського штибу... Тимчасом ми думаємо, що як будувати щось нове, то будувати його на нових підвалинах, здорових, а не наслідувати старе, та ще до того погане. Наша бібліотека, не маючи претенсії на щось реформаторське, може, принаймі оберігатиме нашу школу від тих помилок, що їх робила на нашій землі давня нам чужа школа. Що ж до книжки Кершенштайнера, яку даємо нашим шановним Читачам, то мусимо зазначити, що ми свідомо вибрали її, щоб саме нею розпочати наше видавництво... Бо ж вона як не можна краще бореться з прогріхами давнього, пережитого й зазнайомлює з новим, живим. Одне ще треба мати на увазі, що всі думки, висказані в ній щодо держав-

ногромадянського виховання, незвичайно гарні, але ж у цілому годяться вони тільки для національної держави, де нація творить державу. І з того боку вона саме для нас зараз дуже корисна.

Ще одна справа. "Нові Виховничі Шляхи" мають завданням у першій лінії служити інтересам рідного народу й Рідної Землі; але ж звязуючи творами, що в нас появлятимуться, Україну, з іншими країнами, ми рівночасно вирівнюємо, по нашій думці, стежки до порозуміння громадян усіх країв у справі виховання. А це завдання чи не найважливіше за всі...

Щодо технічної справи видання, то всі зауваги під стрічками поробив перекладчик. Він же склав на кінці словарець педагогічної термінології, яка вживається в його перекладі /українсько-німецько-російської/.

Раштат, 1. листопада, 1918 року.

Д-р Василь Сімович

Д-р Роман Смаль-Стоцький⁷⁴.

Цей український переклад твору "Begriff der staatsbürgerlichen Erziehung" п'явився в друкарні "Союзу Визволення України" в раштатському таборі полонених українців. Він був надрукований з коротким життєписом і портретом Кершенштайнера та з його передмовою, написаною спеціально для українського видання. В ньому є значна кількість приміток Сімовича до деяких місць тексту твору і словарець важливих термінів. Книжка величиною 15x23 має 94 сторінки друку. Треба відмітити, що видавці цієї книжки, при вчислюванні головніших творів Кершенштайнера, в його життєписі заповіли, що незабаром в бібліотеці "Нові виховничі шляхи" появиться переклад твору "Begriff der Arbeitsschule" на українську мову. Але з уваги на політичні події, цей твір, на жаль, уже не зміг вийти друком.

б/ Твори, статті й рецензії про Кершенштайнера, написані українською і російською мовами.

Українські публікації, в яких різні автори обговорюють твори Кершенштайнера до 1921 р., або принаймі покликаються на нього, ми наводили в цій праці скоріше. Головніші з них такі: С. Русової - "Ідейні підвалини школи", 1913 р.; М. Котляренка - "Ручна праця в школі", 1918 р.; В. Роднікова - "Огляд літератури по питаннях трудової школи", 1919 р.; та університетські виклади С. Русової з 1921 р. - "Єдина діяльна /трудова/ школа", - в яких вона говорить так: "В житті нових діяльних шкіл помічається декілька напрямків. Один більш професійний, до якого належать Кершенштайнер, Пабст і почасти Дюї. Інші педагоги визнають працю не як професію, а лише, як метод навчання та виховання; до цього напрямку належить Ляйпцігська вчительська спілка. В 1911 р. в Ляйпцігу було відкрито 24 дворічних школи трудового типу. До цієї групи належать: Лай, Гурліт, Зайдель, почасти Дюї. Є й такі педагоги, котрі дивляться на працю, як на самостійний творчий процес виявлення думок учня, дуже корисний для самовизначення учня та для розвитку його здібностей... За наші часи вже народилося чимало нових шкіл; це все діяльні колективи в Німеччині, напр., відома гімназія Ліца в Гарці, а в Мкнхені по плану Кершенштайнера, - ці останні мають більш професійний характер, вони мають 22 майстерні з 61.000 учнів"⁷⁵. До тогочасних українських публікацій про Кершенштайнера треба зарахувати наведене вище, в попередньому розділі, вступне слово В. Сімовича і Р. Смаль-Стоцького з 1918 р., написане ними до перекладеної книжки Кершенштайнера "Що таке державногромадянське виховання".

Після 1921 р. українські педагоги писали про Кершенштайнера у фахових журналах і виданнях як у советській Україні, так і на західних українських землях та на еміграції. У харківському журналі "Путь просвещения" в 1922 р. появилася рецензія на його твір "Das Grundaxiom des Bildungsprozesses und seine Folgerungen für die Schulorganisation". Того ж року на нього покликається Астерман у книжці "Erziehungs- und Bildungswesen in der ukrainischen Sozialist. Räte-Republik, Berlin 1922" і нарком Гринько в статті "Наш путь на запад", про що вже було сказано попередньо. В Галичині згадується Кершенштайнера в методичному

підручнику для народніх шкіл та вчительських семінарій "Ручна праця в вихованні" Т. Андруховича з передмовою Івана Ющишина, Львів 1923. В передмові сказано, що відроджені народи на території царської імперії, в тому й Україна, побудували свої системи освіти на ідейних основах і практичних зв'язках найвидатніших педагогів Америки й Європи та вчисляється ряд імен, серед яких на одному з перших місць поставлений Кершенштайнер /стор. 8/. В журналі "Учительське Слово" ч. 12, Львів 1928 р., поміщена невелика стаття М. Базника під заголовком "Кершенштайнерівське розуміння школи чину". В ній автор інформує про дві доповіді Кершенштайнера, що стосувалися трудової школи і були виголошені ним в Цюриху 1908 р. та в Дрездені 1911 р. Базник підкреслює його роль у висуненні ідеї школи майбутнього, яка мала бути школою чину (Arbeitsschule). Денис Лукіянович наводить твори Кершенштайнера у своїй праці "За нову школу", що появилася у Львові 1932 р. У списку використаної літератури він подає там його твори: "Pojęcie szkoły pracy" /польський переклад твору: "Begriff der Arbeitsschule"/, "Theorie der Bildung" і "Das Grundaxiom des Bildungsprozesses".

Окрему ширшу розвідку на тему "Сучасні течії в новій педагогіці", в якій говориться про значення Кершенштайнера для розвитку трудової школи, опублікувала С. Русова 1932 р. в чотирьох числах львівського педагогічно-методичного тримісячника "Шлях виховання й навчання". У стислій формі вона подає погляди Кершенштайнера на виховуюче значення праці і вказує на мету виховання, яку він ставив перед новою школою. Ось її слова:

"Шарельман, Гаудіг і Кершенштайнер виходять із потреби знайти нові певні шляхи для виховання міцного працездатного народу, свідомого своїх громадянських обов'язків, великого в своїй єдності, солідарності й умілості. Для цього потрібно було діяльне, активне виховання, звичка до свідомої, творчої праці. Кершенштайнер розумів, що діти не мають природного нахилу до пасивного слухання лекцій, навпаки їх тягне до руху, до творчої праці. "Запитайте дітей, каже він, що їм більше подобається, чи навчання з книжки та зшитка, чи праця пилником або ножем; чи виклад учителя в класі, чи робота в лабораторії або в саді, - і 90% дітей висловиться за активною працею". - "Ми мусимо,

каже він далі, органічно зілляти практичну працю з загальним пляном навчання, мусимо дбати, щоб майстерні, лябораторії, салі для малювання, шкільні садки стали центрами навчання та щоб з їх практичною працею була зв'язана вся теоретична шкільна освіта'.

Кершенштайнер часто висловлюється проти занадто широких шкільних програм, проти їх енциклопедичности. Ревізуючи баварські 7-літні обов'язкові народні школи, він побачив, що закінчивши їх, хлопці 18 років /цебто після трьох літ по закінченні цієї школи/ все позабували з того курсу, бо - на думку Кершенштайнера - їх голови не могли засвоїти всі ті знання, що в них було накопичено. Він пропонує давати дітям невеликий теоретичний курс, але зате давати учням змогу добувати можливо більше своїх власних спостережень, пізнавати безпосередньо живу природу, мати в школі акваріуми, терраріуми, лябораторії, зразкові сади; він радить, щоб діти можливо більше своєю власною працею обробляли наукові знання - самі виробляли фізичні знаряддя, робили рельєфи, малювали мапи.

В школах Мюнхену, де головним чином і вчили по системі Кершенштайнера, в старших класах були скрізь заведені майстерні, навчання господарства, шкільні кухні. Таким чином погляди Кершенштайнера на виховання можна підсумувати так: перша мета виховання молоді, що кінчає народню школу - це дати їй професійну підготовку, любов до праці, дати необхідні для робітника риси - свідність, настирливість, почуття відповідальности, самоопанування, прив'язаність до діяльного життя. Другою метою школа має дати учням розуміння інтересів людей, батьківщини; розуміння вимог фізичного здоров'я, проведення розумного життя з виявами справедливости, самоопанування.

Крім того школа, на думку Кершенштайнера мусить змагатися підготовити учнів до професійної праці і додати їм морального характеру" 76.

В тому ж тримісячнику "Шлях виховання й навчання", в книжці першій за січень, лютий і березень 1932 р., є повідомлення про смерть Кершенштайнера. В ньому ясно сказано, яке було відношення українського вчительства до ідей Кершенштайнера. В по-

відомленні читаємо: "Кершенштайнєрівські думки не залишилися виключно власністю німецької школи й народу. Вони перейшли кордони Німеччини й порушили вчительство всіх народів. І наше вчительство познакомяється з його працями, та солідаризуючися з його виховними ідеями, старається по всій своїй змозі, навіть при дуже несприятливих умовах переводити їх у життя" ⁷⁷. В наступній книжці тримісячника надруковано про нього окрему статтю. Автор статті Микола Яцків говорить про те, що Кершенштайнєр був великим педагогом реформатором. "Його вплив - за словами Яцкова - у ділянці виховання сягає далеко поза межі батьківщини, себто Німеччини. Мабуť немає вчителя, який не знав би його педагогічних напрямків, не захоплювався його ідеями. Шпрангер ставить його поруч Пестальюці, а це для педагога хіба найвище признання". В дальшому вказавши на головні заслуги мюнхенського педагога, Яцків пише, що "Кершенштайнєр був великим приятелем нашого народу. Він знав наш нарід, цікавився його побутом, культурою. На Україні пробував у 1912 році. І коли д-р Василь Сімович в 1918 р. переклав на нашу мову його працю "Що таке державногромадянське виховання" ("Begriff der staatsbürgerlichen Erziehung"), він написав спеціально для цього перекладу вступне слово" ⁷⁸. Яцків наводить повний текст цього вступного слова та подає список найважливіших творів Кершенштайнєра.

Ще треба відзначити, що С. Сіропєлко у підсумках своєї основної наукової праці про совєтсько-українське шкільництво, яка вийшла 1934 року в Варшаві, покликуюється на авторитет Кершенштайнєра в тому випадку, як дає оцінку українській шкільній системі. "До цього часу - пише він - скільні системи на Сов. Україні не мали в собі будь-яких національних ознак, які характеризували б собою традиції чи світогляд українського народу, - ці системи є витвір поодиноких осіб - Г. Гринька чи Я. Ряппа - або запозичення системи інтернаціонального характеру. А проте, як правдиво каже видатний німецький педагог Георг Кершенштайнєр у своїй посмертній праці /вийшла у світ 1933 р./, не може бути жадної інтернаціональної освітньої системи, бо кожна система має відбивати в собі певні ознаки даного народу: його традиції, світогляд, правову систему, господарський лад і т. д." ⁷⁹. Сіропєлко вказує на твір Кершенштайнєра "Theorie der Bildungsorganisation", стор. 251-254.

Публікації російською мовою про Кершенштайнера, якими, без сумніву, користувались українські педагоги під російською займанщиною, почали виходити вже в першому десятилітті цього сторіччя. Александер Обухов згадує у цитованому вище листі до Кершенштайнера, з лютого 1911 р., що крім перекладів його творів, про його ідеї "sind zahlreiche Artikel veröffentlicht", та що ідеї Кершенштайнера є дуже популярні і скоро поширюються в Росії /треба розуміти - в російській імперії, в тому й на Україні/. Сам Обухов якраз найбільше спричинився до популяризації і поширення ідей Кершенштайнера на території Східної Європи тому, що 1909 р. їздив спеціально до Мюнхену студіювати на місці його реформи і, познайомившись безпосередньо, а до того досить ґрунтовно /був у Мюнхені 2 місяці - березень і квітень 1909 р./, з мюнхенським шкільництвом, видав ще таки мабуть при кінці 1909 р. або на початку 1910 р. /дати не подано/ окрему працю "Народное образование в Мюнхене" величиною 16x22,5 см на 262 сторінки друку. Його поїздки до Мюнхену попередила особиста переписка з Кершенштайнером. Перший лист він написав 25.11.1908 р. з Комерційної школи в Кобеляках на Полтавщині. В тому листі запитує Кершенштайнера, чи міг би познайомитися з процесом навчання в Мюнхенському шкільництві, якщо літом з тією метою приїде до Мюнхену. Також запитує, які твори, брошури і звіти міг би йому поручити Кершенштайнер для швидкого познайомлення з новими реформами. В цьому листі Обухов подає, що йому вже знані твори Кершенштайнера "Grundfragen der Schulorganisation", "Die Betrachtungen zur Theorie des Lehrplanes" і "Die Staatsbürgerliche Erziehung". Одночасно кількома словами інформує Кершенштайнера про тодішні шкільні справи під Росією в такий спосіб: "In Rußland ist keine Ruhe betreffend der Erziehungs- und Bildungsfragen. Dagegen gibt es bei uns rege theoretische Arbeit und heftige Dispute. Einige unserer Schulen (besonders sogenannte Kommerzsulen) haben schon manche Forderungen der gegenwärtigen Pädagogik (auch in Ihren Werken gestellte) verwirklicht" ⁸⁰.

Це твердження мусіло стосуватися передусім української території, бо з України був написаний також цей перший лист Обухова до Кершенштайнера. Очевидно, в комерційних школах працювали

учителі-українці і, мабуть, одні з перших цікавилися новими тенденціями закордонної педагогіки, стараючися застосовувати, де була змога, нові способи навіть практично в тих школах, в яких самі працювали.

Відповідь Кершенштайнера на цього листа Обухова нам не відома, але в передмові до своєї книжки про мюнхенське шкільництво Обухов згадує, що перебував у Мюнхені два місяці. Кершенштайнер і мюнхенські педагоги прийняли його прихильно, доказом чого може бути той факт, що за чверть години, як сам пише, він дістав дозвіл на відвідини всіх потрібних йому шкіл і всюди діставав бажані інформації. В той двомісячний період він був присутнім на 150-тих шкільних годинах у різних школах міста і в двадцятьп'ятьох майстернях на практичних заняттях та користувався значною літературою й офіційними матеріалами, з яких подає в передмові 24 назви, в тому твори самого Кершенштайнера, урядові звіти про шкільництво, шкільні підручники і т. п. Те, що бачив Обухов у Мюнхені, зробило на нього велике враження. Про захоплення Обухова мюнхенськими школами можуть свідчити оці слова з його передмови:

"Две причины побудили меня заняться специально изучением постановки народного образования именно в Мюнхене.

С одной стороны, на основании литературных источников, мне показались Мюнхенские школы и взгляды их теперашнего руководителя и организатора д-ра Кершенштайнера, очень оригинальными; с другой стороны, я увидел их тех же источников, что в Мюнхене сделано очень много, больше, чем в каком-либо из других городов Германии, для народного образования.

Действительность не разочаровала меня. На сколько я могу судить на основании литературы, на основании виденного и слышанного, Мюнхен является теперь в Германии первым городом в деле постановки народного образования, а в некоторых отношениях первым, пожалуй, даже во всем мире.

По крайней мере теперь туда съезжается для изучения народного образования масса комиссий и отдельных лиц не только из Германии, Швейцарии, Англии, вообще Европы, но даже из Америки, Японии и других культурных стран" 81.

Твір Обухова давав справді можливість ґрунтовно, навіть у подробицях, познайомитися з мюнхенським шкільництвом і реформами Кершенштайнера. В ньому обговорено передусім головні теоретичні підстави й погляди Кершенштайнера на виховання й навчання, далі обговорено плани організації народнього шкільництва і програми навчання в мюнхенських початкових школах та описано шкільні приміщення і практичне переведення навчального процесу. Далі зображено навчання в доповнювальних школах Мюнхену, особливості навчання в школах для дівчат та приділено увагу також педагогічному персоналові. Вся книжка написана з висловами подиву та з признанням для мюнхенського шкільництва і видана з наміром практичного використання німецького досвіду у східній Європі. Коли зважити, що ця книжка була видана саме тоді, як у закріпленій російській імперії проходило щораз сильніше змагання національно-свідомих і демократичних педагогічних діячів за нове обличчя школи, то вона в багатьох педагогів ^{викликала} неабиякий інтерес до тих реформ, що їх перевів Кершенштайнер. Зокрема свідомість того, що німецька нова школа, через відповідну організацію і добре опрацьовані програми, дає високе знання цілому населенню без різниці на станове походження, мусіла спонукати багатьох педагогів того часу ближче познайомитися з мюнхенським шкільництвом і якоюсь мірою змагати до наслідування тих зразків у себе.

Коротку рецензію на обговорену тут книжку Обухова надрукував М. Соловьев у педагогічному журналі "Вестник Воспитания". В ній з великим признанням висловився про мюнхенські шкільні реформи, кажучи: "За последние годы особенное внимание культурных работников стал превлекать г. Мюнхен своей оригинально намеченной и энергично, последовательно проводимой в жизнь системой общеобязательного народного образования. Вся грандиозная система в основе своей имеет единый, чрезвычайно простой и ясный план, творческий по своему замыслу и жизненный по целям. Этот план намечен и детально разработан известным педагогом Кершенштейнером, с именем которого неразрывно связана вся система и реформа мюнхенских школ. Сделавши с 1895 г. мюнхенским Stadtschulrat - городским школьным советником, он сосредоточил в своих творческих, организаторских руках главные нити ре-

форми и, став ея идейным вдохновителем, за 14 лет умелой работы превратился в видного авторитета при решении вопросов, связанных с постановкою народного образования и за пределами Мюнхена" ⁸². Далі Соловьев, який і сам бував у Мюнхені, вчис-
ляє поміщений в книжці Обухова матеріял, зупиняючись лише на де-
яких з нього проблемах і висловлює авторові признання за кон-
кретне і багате окремими подробицями зображення мюнхенського
шкільництва. На кінець пише: "Мы очень бы хотели широкого раз-
пространения книги г. Обухова в среде русского общества. И учи-
тель, и всякий культурный работник, и представители городского
самоуправления найдут в ней много поучительного, много вдох-
новляющих мотивов для широкой общественной работы, особенно те-
пер, в эпоху предстоящего обновления наших школ" ⁸³. Ще скоріше
від рецензії Соловьева, в журналі "Вестник Воспитания" появилася
більша рецензія на збірку статей самого Кершенштайнера
"Grundfragen der Schulorganisation", що була видана у Ляйпцігу
1907 р. В цій рецензії під наголовком "Трудовой и общественный
принцип в школе" ⁸⁴ автор Л. С. широко обговорює головні ідеї і
принципи висловлені в творах Кершенштайнера, які увійшли до ці-
єї книжки. Згодом 1911 року цей самий журнал помістив рецензію ⁸⁵
на скорочений російський переклад твору Кершенштайнера "Grund-
fragen der Schulorganisation", який був виданий як додаток до
газети "Школа и Жизнь". Обидві рецензії в ділово-інформативній
формі зобразили твори німецького реформатора. Крім того із важ-
ливіших публікацій російською мовою треба назвати окремий роз-
діл про педагогіку Кершенштайнера, що його опрацював П. Соколов ⁸⁶
у творі "История педагогических систем" виданому в Петербурзі
1913 р. При цьому навітленні він користувався головно твором
"Grundfragen der Schulorganisation", тобто повним російським пе-
рекладом цього твору, який вийшов у Москві 1911 р. В праці Со-
колова поміщено також фотопортрет Кершенштайнера.

Ми не маємо змоги дати ширшого огляду публікацій про Кер-
шенштайнера в російській педагогічній літературі, бо за кордо-
ном не доступні були всі потрібні фахові журнали, в яких такі
публікації звичайно друкувалися. Але, на підставі того, що вда-
лося зібрати, доводиться ствердити наступне: перед революцією
1917 р. російські педагоги висловлювались про нові виховні кон-
цепції і реформи Кершенштайнера завжди позитивно, а то навіть з

подивом і захопленням. Вони, звичайно, вважали за корисне і потрібне запровадити таке навчання, як організував Кершенштайнер у Мюнхені, також у себе. До того, ці прихильні і захоплюючі думки про педагогіку Кершенштайнера висловлювали не якісь урядові функціонери царсько-російського шкільництва, а фахові педагоги, які стежили за новими західно-європейськими педагогічними течіями, значну кількість творів переклали з чужих мов на російську і змагали, власне, до того, щоб добитися зміни сучасної урядової шкільної системи й однобоких програм навчання. Після жовтневої революції 1917 року ситуація цілком змінилася. Наставлення до Кершенштайнера, передусім з ідеологічних причин, стало протилежно іншим. Російські педагоги, які пішли на службу більшовицькому режимові, виступили з критикою не тільки його політичних поглядів, але й педагогічних концепцій. Нижче наводимо назви статей російських педагогів, у яких критикується Кершенштайнера: Н. К. Крупская "Педагогические сочинения", том I. Москва 1957. Особливо у статті "Народное образование и демократия" /Перше вид. 1917/, стор. 249-350, головню на стор. 350. P. P. Blonskyj, Die Arbeitsschule. Zwei Bände. Ins deutsche übersetzt von Hans Ruoff, München. Mit einem Vorwort herausgegeben von Dr. M. H. Baege. Berlin-Fichtenau. Критика Кершенштайнера в другому томі на стор. 12-13.

Д. Пронин, К вопросу о демократизации школы в современной педагогике /о Кершенштайнере/. В журналі "Вестник просвещения" 3-4, март-апрель 1923. Видання Наркомпроса Татарської ССР, Казань 1923, стор. 10-13.

М. В. Крупенина, Социально-педагогическое учение Кершенштейнера в свете марксизма. Доклад в Институте коммунистического воспитания и в Центральном доме просвещения. "На путях к новой школе" № 6, 1923.

Е. Н. Мединский, Георг Кершенштайнер, у статті "Современные буржуазные педагогические теории". Педагогическая Энциклопедия том I, 1927, стор. 419-422.

Н. Ильин, "Реформа" германской школы и ее идеолог", в журналі "Просвещение на транспорте" № 6, Москва 1927, стор. 88-94.

Головні закиди, що їх висували переважно радянські педагоги проти Кершенштейнера, подані коротко Е. Н. Мединським у радянській педагогічній Енциклопедії з 1927 р. Для ознайомлення читачів з тими закидами, цитуємо дослівно важливіші місця з цієї статті Мединського. Він пише:

"Кершенштейнер - один из самых блестящих представителей буржуазной педагогики. Широко образованный, умный, прекрасно знающий массовую школу педагог, Кершенштейнер бросил все свои знания и организаторский талант на службу буржуазии. Доказывая в своих книгах, что его идеал общественно-политического /гражданского/ воспитания является приемлемым для всех партий, он, заявляет: "демократизация государства при помощи конституции может привести к господству черни"; а это, конечно, поведет к диктатуре, к тирании, "той тирании, которая под флагом дурно понятого равенства, подобно стаду слонов, вытаптывает всходы индивидуализма, этой единой и единственной гарантии способности государства к дальнейшему развитию".

"Чрезвычайно важно отметить также, что, по Кершенштейнеру, народная школа вместе со школой дополнительной являются орудиями влияния на рабочую молодежь. Необходимо захватить детей рабочих на школьной скамье и привить им определенную благонамеренную /"нравственную"/ буржуазную идеологию. С растущим влиянием революционных пролетарских партий можно бороться только таким образом. В прежнее время острие кершенштейнеровской системы было направлено против социал-демократии; теперь, когда все революционные пролетарские элементы отошли от социал-демократии к коммунистам, все внимание Кершенштейнера должно направиться на борьбу с последними.

Где же труд в настоящем смысле слова у Кершенштейнера? Труд появляется только в виде ручного труда, да и то лишь в народных школах и дополнительных классах. Он нужен лишь для тех, кто будет работать в производстве в качестве рабочего, а для остальных, в особенности для тех, кто "стоит под властью интеллектуальных влечений", труд не нужен. Таким образом у Кершенштейнера нет трудового обоснования педагогического процесса вообще, для него труд - лишь один из способов создания "нравственного образа мыслей" рабочих: классовая подоплека всей его теории прозрачна.

Сказанного достаточно, чтобы представить основные черты кершенштейнеровской педагогики" ⁸⁷.

Кершенштайнер не подходил большевикам в первую очередь с точки зрения его национально-идеологических и государственно-политических взглядов. Кроме того, они захотели концепцию политехнической школы и старались заставить ее в себе вместо трудового воспитания, проповедуемого и реализованного Кершенштайнером та другими европейскими, а также российскими педагогами дореволюционного времени.

в/ Творы Кершенштайнера про организацию ремесленных дополнительных и народных трудовых школ в Мюнхене.

Наиболее важными направлениями практической реформаторской деятельности Кершенштайнера, после того, как он стал директором школы в городе Мюнхене, надо считать не столько за формой и содержанием совершенно оригинального устройства мюнхенских профессиональных школ (Berufsschule) для дополнительного образования ремесленной молодежи и его организацию народного школьного образования в Мюнхене на основе провозглашенного им принципа трудовой школы (Arbeitsschule). Представления проведенных реформ та идейных оснований, которые стали их основой и на которых строилась вся организация названных там направлений школьного образования, Кершенштайнер изложил и опубликовал в течение 1902-1908. Это были, естественно, разработанные им в то время статьи та проповеди, которые потом вошли до сборного издания "Grundfragen der Schulorganisation", выданного автором 1907 года та дополненного та переизданного в 1910 г. /До сих пор появилось 7 изданий этой книжки, последнее 1954 г./.

Кроме того, это был труд "Begriff der Arbeitsschule", который немецким языком появился 1911 г. /переиздавался 15 раз, последнее 1964 г./ как расширенное издание с проповеди Кершенштайнера в Цюрихе, выданной 1908 г. под названием "Die Schule der Zukunft eine Arbeitsschule", та с его докладом на педагогическом съезде в Дрездене в ноябре 1911 года. Первый труд, то есть сборник статей, был переведен на русский язык 1911 года, второй 1913 г. /Первый перевод Цюрихской проповеди на русский язык появился 1910 г./.

Из этих трудов идеи Кершенштайнера про два главных направления его работы стали доступны в большом количестве укра-

інського учительства, яке ними безперечно користувалося, свідомо чого можуть бути ухвали Всеукраїнських Учительських З'їздів 1917 р. та інші урядові ухвали й педагогічні публікації. Пізніше, після першої світової війни, Кершенштайнер ще опрацював і видав кілька публікацій до питань, які стосувалися народніх трудових і фахових доповнюючих шкіл, але ці повзненні твори не були вже перекладені на українську, згл. російську, мову і ними могли користуватися хіба лише деякі учителі в Україні, що володіли німецькою мовою, якщо взагалі в той час, в замкнених кордонах совєтської імперії, можна було в довільній кількості роздобути бажані чужомовні видання. Таким чином вплив Кершенштайнера на розуміння і потреби нової організації народнього і фахового шкільництва в Україні міг проявлятися, в першій мірі, за посередництвом названих вище його творів та за посередництвом тих публікацій, що появилися про Кершенштайнера українською і російською мовами до революції 1917 р. Це тим більше, що, напр., твір А. Обухова "Народное образование в Мюнхене"⁸⁸ був поручений С. Сірополком у статті "Учительския библиотеки" для всіх районних земських шкільних бібліотек, подібно, як твір Кершенштайнера "Grundfragen der Schulorganisation" був поручений місцевим учительським бібліотекам при земських народніх школах.

Одну ділянку своїх реформ, тобто питання, пов'язані з ремісничими доповнюючими школами в Мюнхені, реорганізацію яких практично розпочато 1897 р. і впродовж десятих років майже повністю в цілому змісті завершено⁸⁹, Кершенштайнер всебічно висвітлив у чотирьох своїх статтях, поміщених у другому виданні збірника "Grundfragen der Schulorganisation". Ось назви цих статей: "Die Neugestaltung des gewerblichen Schulwesens in München"(1902), "Die zeitgemäße Ausgestaltung der Mädchenfortbildungsschule"(1902), "Berufs-oder Allgemeinbildung?"(1904), "Die drei Grundlagen für die Organisation des Fortbildungsschulwesens"(1906).

Крім описання практичних заходів для здійснення свого плану щодо реорганізації ремісничих доповнюючих шкіл, він подає в названих статтях також ідейні основи цієї ділянки шкільництва. Студіючи ці статті, треба мати на увазі той факт, що його реформаторську працю попередило ґрунтовне познайомлення з існуючими в той час ремісничими школами не лише в Мюнхені, але також у ін-

ших містах Німеччини та в більших містах Австрії й Швейцарії. З тією метою він відвідував навіть Францію, зокрема Париж. У зв'язку з тим важливо також знати, що в самій Німеччині, на 26 країн тогочасного Німецького Райху, 11 країн мали вже доповнюючі школи, запроваджені ще в 70-тих роках 19 ст. ⁹⁰.

Під час перебрання Кершенштайнером уряду керівника мюнхенського шкільництва 1895 р. Мюнхен мав у загальному такі доповнюючі школи: 1/ одну загальну фахову школу з трирічним курсом навчання, обов'язкову для всіх хлопців віком від 13-16 років. Вона в цілому охоплювала коло 180 клас приміщених при різних шкільних будинках міста. Наука в ній відбувалася 5-8 годин тижнево, з того три години під час тижня ввечері по праці і 5 годин в неділю. Науку проводили учителі народніх шкіл і за своїм змістом ця наука була практично продовженням науки народніх шкіл, нічим не зв'язана з професіями учнів; 2/ три необов'язкові ремісничі школи з приблизно 50 класами для помічників і майстрів деревної і металевий, будівельної і декоративної та графічної промисловости. Це були школи для навчання креслення, малювання і моделювання. Наука в них відбувалася переважно ввечері від 7-9 години і цілу неділю; 3/ чотири вечірні фахові школи під зарядом цехів організовані спеціально для кравецьких і шевських практикантів та для практикантів у малярсько-декоративному фаху; 4/ три приватні курси для помічників огородників, шевців і декораторів ⁹¹. Проте, загально беручи, доповнюючих шкіл у Мюнхені й інших німецьких містах було замало, а до того вони були слабо відвідувані, бо реміснича молодь не мала до них зацікавлення. Це впливає зі слів самого Кершенштайнера, який пише про них так: "Die allgemeine obligatorische Fortbildungsschule war den Schülern gleichgültig, den Meistern lästig, den Lehrern ein Gegenstand vergeblicher Liebesmühe. Alles war froh, wenn mit vollendetem 16. Lebensjahre der Tag der Entlassung kam, und nur ein kleiner Bruchteil der Lehrlinge suchte die weitere Fortbildungsgelegenheit an den Handwerkerschulen auf" ⁹².

Щоб справу фахової школи оживити і зацікавити нею як слід ремісничу молодь, Кершенштайнер запланував знести існуючу мюнхенську загально-доповнюючу школу, а на її місце організувати ремісничу-доповнюючу школу поділену за окремими фахами і пов'я-

зану ділово з ремісничими спілками даних ґахів. Така школа мала бути, як і до того часу, утримувана на громадських коштах, тобто, місто мало давати до диспозиції потрібні приміщення, платні учителям, навчальне приладдя та машини для практичного навчання, натомість ремісничі спілки, у свою чергу, повинні були допомагати в її провадженні. Вони мали підшукувати добрих майстрів для ґахового навчання, доставляти потрібний для науки матеріял, допомагати моделями на годинах креслення та з ґахового боку інспектувати ці школи. Таким чином міські адміністраційні чинники із заангажованим до цієї праці учительством і ремісничі спілки з вибраними ґахівцями-майстрами мали спільно зайнятися виховуванням ремісничого доросту. Початково це все не було так легко перевести, але впродовж кількох років Кершенштайнерові вдалося приєднати до співпраці декотрі ремісничі спілки та із значними зусиллями організувати на запланованих засадах вже 1900 року шість перших ремісничих доповнюючих шкіл такого типу. Потім справа пішла справніше. Початкова складність полягала в тому, що Кершенштайнер вимагав запровадження спеціальних предметів у програму навчання ремісничо-доповнюючої школи, при чому для похвалення інтересу учнів їх ремесло мало бути поставлене в центрі всього навчання, що у свою чергу збільшувало кошти, вимагало нового влаштування шкіл і ставило нові вимоги перед учителями. Він також вимагав, щоб наука відбувалася не вечорами, як до того часу, але в робочі дні по полудні та в неділю рано, бо вважав, що вечірня наука для змученої цілоденною працею молоді фактично не має вартости. Молодь її просто не сприймає. Всупереч тому, підприємці неохоче погоджувалися відпускати практикантів по полудні до школи і з тієї причини на початку не легко було провести нові пляни. Крім того, час навчання мав бути збільшений і мав тривати 7-9 годин обов'язкового навчання тижнево. Школа мала бути відвідувана впродовж трьох років, а за деякими ґахами - чотири роки. Це все ускладнювало нову організацію школи, та з великим накладом праці Кершенштайнерові вдалося до 1902 року урухнути в Мюнхені 22 ремісничо-доповнюючі школи різних ґахів, у яких навчалася приблизно дві тисячі учнів. Впродовж наступних чотирьох років заплановано організувати ще понад двадцять таких шкіл для приблизно двох з половиною тисяч ремісничих практикантів з дерево-і металообрібного ґаху⁹³.

Для молоді, яка не вчилася жодного фаху, було заплановано відкрити додатково коло 12 доповнюючих шкіл в усьому місті з подібною програмою, як мали ремісничі школи, лише без навчання фаху в школі. Учителями в усіх ремісничих доповнюючих школах були, звичайно, вчителі народніх, середніх і вищих шкіл, а, крім того, там вчили фахівці для окремих фахів: архітекти, інженери, графіки й креслярі, мистці-малярі та різні техніки. Навчанням в шкільних варстатах праці керували лише майстри даного фаху.

Осередком усієї освіти в обов'язкових ремісничих доповнюючих школах, за плянами Кершенштайнера, як уже сказано, було ремесло, що його доростаюча молодь у віці 14-17, згл. до 18 років, вивчала практично у різного роду підприємствах. Для всебічного познайомлення учнів з технічним боком вибраного ними фаху він установив програму навчання, в якій приписувалося вивчати матеріали й знаряддя виробництва, що з ними мали до діла ученики в їх варстатах праці, далі, запроваджено спеціальне рисування, і моделювання та практичні справи в шкільних варстатах. Ці технічні предмети доповнювалися торговельно-господарськими предметами навчання про підприємство, даючи учням найважливіші відомості про промислові закони й становище підприємства, про взаємовідносини між працедавцями і робітниками і т. д., а крім того введено науку рахунковості і книговедення та ділової кореспонденції. Впарі з такою фаховою освітою запроваджено в тих школах також державногромадянське виховання молоді, що його Кершенштайнер проповідував як головну ціль виховання, присвячував йому велику увагу в усіх своїх творах та при кожній нагоді підкреслював важливість такого виховання. Воно мало здійснюватися, в першу чергу, через співжиття й спільну фахову освіту молоді в ремісничій школі, а потім за посередництвом познайомлювання учнів з життєвими й громадськими справами взагалі (Lebens-und Bürgerkunde), виходячи з їх фахових зацікавлень, тобто познайомлювати ремісничу молодь з історією й культурою свого народу та зі способом і умовами співжиття різних народів і держав, що їх інтереси впродовж історії різно спліталися. Але в тому випадку, згідно з наукою Кершенштайнера, не вистачало тільки пізнати свій нарід, отже тільки здобути вгляд у державно-громадські справи. Ні! Він хотів виховати в молоді волю й охоту працю-

вати для свого народу. Таким чином він пов'язував разом два виховні завдання, що їх мала здійснювати реміснича школа, а саме: якнайкраще вивчити молодь фахово і в той час підготувати її також до служби своєму народові. Дослівно він писав так: "Der Weg zum idealen Menschen führt nur über den brauchbaren Menschen. Der brauchbare Mensch ist derjenige, der seine und seines Volkes Arbeit erkennt und den Willen und die Kraft besitzt, sie zu tun. Nur in dem Maß, wie ihm dieses gelingt, kann eine Nation ihn als Menschen bewerten" ⁹⁴. В іншій статті він писав про сполучення двох завдань виховання: "...unter den wirtschaftlichen Kräften nicht bloß die technische, sondern auch die staatsbürgerliche Bildung eine für die Volkswohlfahrt bedeutsame Rolle spielt. In Zeiten schwerer wirtschaftlicher Krisen wird sogar der allgemein moralische staatsbürgerliche Sinn der Bevölkerung witer führen als bloße technische Begabung und Ausbildung. Nun läßt sich aber mit einer gründlichen beruflichen Ausbildung, gerade wenn sie den Weg der Praxis geht die staatsbürgerliche Ausbildung ausgezeichnet verbinden" ⁹⁵. Ще треба відмітити, що Кершенштайнер у статтях про ремісничі школи вказував на велике виховне значення спорту, до якого, поза обов'язковим навчанням, дуже захоплювало молодь тих шкіл. Також доручав заводити в доповнюючій школі самоуправу учнів і через приділювання для них завдань в шкільній громаді виховувати їх на відповідальних працівників суспільства.

Поруч організації ремісничих доповнюючих шкіл для хлопців Кершенштайнер також виробив план розбудови окремих доповнюючих шкіл для дівчат. З уваги на інші від мужчин завдання жінок в родинному і громадському житті, ці школи мали іншу програму навчання. В них навчалася дівчат провадити домашнє господарство, знайомилося із завданнями жінки як матері і виховниці та вказувалося на її обов'язки і завдання в державі. Форми побудови й розвиток дівочих доповнюючих шкіл в Мюнхені та статистичні відомості про них Кершенштайнер подав у доповіді "Die zeitgemässe Ausgestaltung der Mädchenfortbildungsschule" виголошеній 1902 р. в Дюссельдорфі і також, як вище подано, надрукованій у збірнику "Grundfragen der Schulorganisation". В цьому ж збірнику, у примітці до статті "Die drei Grundfragen für die Organisation des Fortbildungsschulwesens" /1906/, він подає ще

плян організації сільських доповнюючих шкіл, у програмі яких узгоджуються сільськогосподарські потреби. У зв'язку з тим треба мати на увазі дві речі, з якими Кершенштайнер, як організатор, рахувався, а саме: 1/ він організував ремісничі доповнюючі школи не за якоюсь одною схемою, тільки ця організація була зумовлена обставинами і достосована до потреб і завдань виховання і тому - за його твердженням - організація таких шкіл в інших містах мусить бути інакша, ніж у Мюнхені, бо Мюнхен, як він пише, є передусім ремісничим містом і до цього достосована розбудова і програми ремісничих шкіл ⁹⁶; 2/ він знав, що жодна організація шкільництва не є вічною і нові господарські та соціальні відносини будуть вимагати нової організації шкіл. В тому зміслі він висловився, також виразно пишучи в той спосіб: "Auch dessen bin ich mir bewußt, daß keine Schulorganisation von ewiger Dauer ist. Man muß sich begnügen, wenigstens der kommenden Generation einen Schritt vorwärtsgeholfen zu haben. Schon die übernächste hat andere Bedürfnisse und findet andere wirtschaftliche und soziale Verhältnisse, und nichts ist naturgemäßer, als daß diese wieder neue, oft gänzlich andere Forderungen an das technische Schulwesen stellen, das auf diese Weise wie kein anderes dem nie ruhenden Wandel der Zeiten unterworfen ist. Eines aber müssen wir von jeder Organisation, wie sehr sie auch aus den Bedürfnissen der Zeit geboren sein mag, verlangen, daß sie wenigstens etwas der Gegenwart vorausseilt und die gesunde Entwicklung der nächsten Zukunft fördern hilft." ⁹⁷ Це вказує на практичний і діловий підхід Кершенштайнера до актуальних питань виховання в його реформаторській роботі, підхід, достосований до часу і місця, й лише тому його твори так поширилися по цілому світі ⁹⁸, що вони були якраз відбиткою ґрунтовно проведених уже реформ, необхідних і тісно зв'язаних із тодішніми життєвими потребами, а не тільки якимись спекулятивними теоріями.

Завданням Кершенштайнера на становищі міського шкільного радника в Мюнхені було всебічне керівництво мюнхенським народнім шкільництвом, початковим і доповнюючим. У зв'язку з тим, уже в перших роках праці, йому довелося займатися передусім двома питаннями: реорганізацією ремісничих доповнюючих шкіл і виготовленням нового реформованого плану навчання для народніх

шкіл. Обидвом питанням він присвятив велику увагу і першими його творами на новому становищі були, власне, пляни для народніх шкіл /1898 р./ і для ремісничих доповнюючих шкіл /1900 р./, на підставі яких наступні роки проводилась практична реорганізація мюнхенського шкільництва. Подавши вище головніші риси організації ремісничих доповнюючих шкіл, ми зупинимось тепер над теоретичними підставами і практичними способами Кершенштайнера щодо реорганізації початкових шкіл в Мюнхені. При цьому огляді покористуємося передусім тими його творами, що напевно були відомі в Україні досить швидко після їх появи німецькою мовою. Завдяки тому будемо мати змогу пізнати, з якими саме ідеями зустрілися українські педагоги в творах Кершенштайнера в питаннях початкової школи та наскільки були познайомлені з проведеними ним реформами народнього шкільництва. Головнішими його творами, що характеризували цей рід шкільництва, були такі: "Produktive Arbeit und ihr Erziehungswert (1906), "Die Schule der Zukunft eine Arbeitsschule" (1908), "Das Problem der Volkserziehung" (1908) і "Begriff der Arbeitsschule" (1912). Подані тут три перші назви опубліковано в перекладеному на російську мову другому виданні "Grundfragen der Schulorganisation" (1912), а четверта назва вийшла окремою книжкою. В них фактично викладені головні думки Кершенштайнера про проблеми народнього шкільництва. І коли порівняти роки видання цих творів з тими доповідями й статтями, що стосувалися ремісничих шкіл, то бачимо, що вони, хронологічно беручи, є пізніші, але ідейно вони точно пов'язані з собою та належать до того самого періоду творчости, базованої на практичному досвіді.

Висунені Кершенштайнером принципи реформи народньої школи були, в загальному, такі самі, як ті, що на них будовано організацію ремісничих шкіл. В обидвох родах шкіл усе навчання пов'язано з практичною працею учнів і звернено особливу увагу на державно-громадянське виховання. Різниця в застосуванні цих принципів існувала лише така, що в центрі освіти доповнюючих шкіл він поставив конкретне ремесло фахово вишколюваної молоді, в той час, як у початковій школі мала бути впроваджена творча праця учнів, відповідаюча їх віковій і характеровій школі. Згідно з таким принципом праці, на місце дотогочасної т. зв. книж-

кової, або вербальної школи (Buchschule) мала прийти діяльна, трудова школа (Arbeitsschule). Концепцію такої трудової школи Кершенштайнер найбільш виразно виклав у його рефераті на тему "Die Schule der Zukunft im Geiste Pestalozzis", виголошеному в Цюріху 1908 року з приводу 162-гої річниці народин того славного швейцарського педагога і надрукованому пізніше під заголовком "Die Schule der Zukunft eine Arbeitsschule". Головна засада нової організації народної школи, подана в рефераті, звучала так: "Наша книжна школа повинна бути перетворена на школу праці, яка ішла б за дитячою школою забав" (Aus unserer Lernschule muß eine Arbeitsschule werden, die sich an die Spielschule der ersten Kindheit anschließt). Цю засаду Кершенштайнер далі пояснює таким способом: "Was die neue Arbeitsschule braucht, ist ein reiches Feld für manuelle Arbeit, das nach Maßgabe der Befähigung des Schülers auch zum geistigen Arbeitsfeld werden kann. In der manuellen Arbeit liegt zunächst das fruchtbare Feld der Entwicklung für die weitaus größere Zahl aller Menschen. Was sie ferner braucht, sind Arbeitsgebiete, die womöglich irgendwie mit den wirtschaftlichen oder häuslichen Arbeitskreisen der Eltern zusammenhängen, damit die Fäden, die die Schule spinnt, nicht täglich abreißen, wenn das Kind die Schultasche vom Rücken nimmt... Was die Arbeitsschule drittens nötig hat, das ist Arbeit im Dienste der Mitschüler, die vom ersten Tage an immer und immer wieder den Satz predigt: Der Sinn des Lebens ist nicht herrschen, sondern dienen. Erst wenn die Schularbeit dieses Adelswappen trägt, kann sie Grundlage der staatsbürgerlichen Erziehung werden, einer Erziehung, die alle Volksgenossen zuerst und vor allem von der Schule fordern müssen, und die wir bisher, wie vieles andere auch, dem bloßen Worte zugemutet haben" ⁹⁹.

Різнобічно обґрунтовуючи в названій доповіді проголошену засаду про необхідність перетворення народної школи в діяльну, трудову школу, Кершенштайнер каже, що він уже протягом 14 років, тобто з 1895 р., обмірковував можливості поступової реорганізації дотогочасної мюнхенської народної школи в школу праці й подає деякі факти про заведення в ній нових предметів навчання, таких предметів, як куховарство для дівчат восьмої класи ще 1896 р., пізніше огородництво і плекання квітів /також у

скриньках у шкільних приміщеннях, далі заведено клітки з птахами і збірники гусениць і метеликів та ін. В 1900 році впроваджено варстати для науки виготовлювання дерев'яних і металевих виробів, 1903 р. прийшла реформа навчання рисунків, врешті 1907 р., після переборення значних труднощів, йому вдалося запровадити лабораторії для фізики й хемії, в яких 4 години тижнево відбувалася обов'язкова практична наука для учнів восьмої класи з тим, що згодом це лабораторійне навчання також мало бути поширене на сьому і шосту класи. Докладніше про ці всі практичні предмети в школах Мюнхену українські педагоги мали змогу довідатися вже 1910 року з названої вище книжки А. Обухова, в якій він самій народній школі присвятив аж 97 сторінок друку. В цій книжці він дав не лише схему шкільної системи Мюнхену і опис усіх питань, зв'язаних з міськими школами, але навів також розподіл годин всіх вісім клас народньої школи та програми і способи провадження окремих предметів у ній¹⁰⁰. Про самий спосіб запровадження мюнхенських реформ Обухов висловлюється так:

"Кершенштейнер и городское самоуправление, являясь смелыми новаторами в деле школьной реформы, в то же время крайне осторожны в своих начинаниях и стараются заранее подготавливать почву, чтобы реформа не потерпела неудачи. В то же время они постоянно исправляют свои планы соответственно указаниям опыта и учительского персонала. Например, новые программы народной школы после обсуждения их в различных комиссиях введены лишь на три года для опыта.

План практических занятий по физике и химии, выработанный специалистами, вводится сначала только для опыта в нескольких школах. После годового применения все учителя должны дать о нем отзыв, внести, кто имеет, свои предложения и только после обработки всего собранного материала будет составлен новый план на несколько лет.

Далее - вводя новые способы преподавания или предметы, город устраивает предварительно соответствующие курсы для учителей.

Так, перед введением практических занятий по физике и химии, учителя сами должны были прослушать особые курсы и проделать

на них все те опыты и упражнения, которыми им предстояло в будущем руководить. Когда была выработана программа по рисованию, то по всем школам был разослан объемистый труд Кершенштейнера о рисовании и один из учителей должен был реферировать его в педагогическом совете.

Кроме того, для учителей /для желающих/ ежегодно устраиваются курсы гимнастики, рисования, систематические объяснения в ботаническом саду, в зоологическом национальном и немецком музеях. /Громадное значение для последующих экскурсий с учениками/" 101.

В книжці Обухова поміщені, крім того, статистичні відомості, з яких можна було довідатися про те, що 1907/08 шкільного року всіх початкових народніх шкіл в Мюнхені було 49 і в них училося 65 тисяч дітей /Мюнхен мав тоді 548.000 мешканців/. Учителів народніх шкіл було в той час дві тисячі осіб. В усіх міських школах народніх, доповнюючих і середніх 1907/08 шк. року вчилася 86.000 дітей і юнацтва. Народня школа була для всіх дітей шкільного віку обов'язковою і тривала вісім років за винятком того, що восьма класа початкової школи для дівчат не була тоді ще обов'язковою. Висота коштів утримування тих шкіл становила 9 мільйонів нім. марок. Це були дуже великі числа і тому не даром у висновках до статистичних відомостей А. Обухов писав:

"Итак, мы видим, что в количественном отношении в Мюнхене сделано чрезвычайно много.

Для нас русских, только еще мечтающих о всеобщей доступности обучения, только что вводящих четырехлетний курс начальной школы, прямо даже как-то невозможно себе представить, что есть страны, где народная школа имеет 8 классов, где все буквально население получает образование в течении 11 и даже 12 лет до 17 или 18 летнего возраста, где только окончание шести классов средней школы считается достаточным для освобождения от дальнейшего обучения.

Да и не только мы русские имеем основание завидовать Мюнхену, но и вся Германия и вся Европа, Америка. Только некоторые кантоны Швейцарии могут соперничать с Мюнхеном в развитии народного образования" 102.

Аналізу людської праці та значення свідомої творчої праці для виховання людини дає Кершенштайнер у доповіді "Produktive Arbeit und ihr Erziehungswert" виголошеній у мюнхенському університеті 1906 року, отже два роки перед славною доповіддю в Цюріху про трудову школу. Знова чотири роки після тієї цюріхської промови, на педагогічному з'їзді в Дрездені 1911 р. він ширше висвітлює поняття трудової школи, якої завдання за його твердженням є троякі: перше завдання школи це підготовка професії учня, друге завдання це моралізація (Versittlichung) тієї професії учня, третє завдання це моралізація середовища, в якому людина професійно працює. Нижче подаємо оригінальний текст головних думок Кершенштайнера про завдання школи праці, що її найважливішою метою має бути виховання морального, активного громадянина держави з сильною волею і добрими рисами характеру. Він пише так: "Die öffentliche Schule hat zunächst die Aufgabe, dem einzelnen Zögling zu helfen, eine Arbeit im Gesamtorganismus, oder wie wir sagen, einen Beruf zu ergreifen, und ihn so gut als möglich zu erfüllen. Das ist noch keine sittliche Aufgabe, aber es ist die Grundbedingung, damit die öffentliche Schule überhaupt die Lösung sittlicher Aufgaben ins Auge fassen kann."

"Die zweite Aufgabe, die an die Volksschule herantritt, ist nun, den Einzelnen zu gewöhnen, diesen Beruf als ein Amt zu betrachten, das nicht bloß im Interesse der eigenen Lebenshaltung auszuüben ist, sondern auch im Interesse des geordneten Staatsverbandes, der dem Einzelnen die Möglichkeit gibt, unter dem Segen der Rechtsordnung und Kulturgemeinschaft seiner Arbeit und damit seinem Lebensunterhalte nachzugehen".

"Die dritte und höchste Erziehungsaufgabe der öffentlichen Schule, die natürlich entsprechende moralische und intellektuelle Begabung des Zöglings voraussetzt, ist sodann, im Zögling Neigung und Kraft zu entwickeln, durch die Berufsarbeit oder neben ihr seinen Teil beizutragen, daß die Entwicklung des gegebenen Staates, dem er angehört, in der Richtung zum Ideal eines sittlichen Gemeinwesens vor sich geht".

"Die erste Aufgabe führt unmittelbar zur Einführung fachlichen Arbeitsunterrichtes... Die zweite Aufgabe, die wir aus dem

Zweck aller öffentlichen Schulen abgeleitet haben, ist die Versittlichung der Berufsaufgabe... die dritte und letzte Aufgabe in Angriff zu nehmen, die wir aus dem Zweck der öffentlichen Schule abgeleitet haben: ihre Schüler anzuleiten, an der Versittlichung des großen Gemeinwesens, in dem sie leben und ihre berufliche Tätigkeit ausüben, mitzuarbeiten. Für diesen höchsten Akt der staatsbürgerlichen Erziehung der Jugend, welcher die Grundaufgabe aller öffentlichen Erziehung sein muß, ist eben die frühzeitige Gewöhnung, im Dienste einer Idee zu arbeiten, das weitaus wichtigste. Die Volksschule allerdings kann wenig mehr tun, als diese Gewöhnung durch das Mittel der Arbeitsgemeinschaft anzubahnen... Jene drei Aufgaben und die aus ihnen entspringende Organisation geben die ethische Richtung der Charakterbildung an, welche die Erziehung durch unsere Volksschule einschlagen soll. Damit haben wir eine erste Reihe von Merkmalen des Begriffes "Arbeitsschule" gewonnen. Die zweite Reihe von Merkmalen aber ergibt sich aus dem Wesen der Charakterbildung selbst. Indem wir aber dem Wesen der Charakterbildung nachgehen, stehen wir vor dem Grundproblem der Erziehung".

"Zu den Wurzeln der Charakterbildung gehört aber vor allem auch die Ausbildung der Urteilsklarheit, die Ausbildung der logischen -- oder was genau das gleiche ist -- der wissenschaftlichen Denkfähigkeit. Sie ist nur erreichbar durch selbständige geistige Arbeit. Die selbständige geistige Arbeit ist noch mehr ein Kennzeichen der Arbeitsschule wie die selbständige manuelle Arbeit. Nur hat sie in der Volksschule die allerbescheidensten Grenzen und selbst innerhalb dieser können noch viele nicht genügend gefördert werden. Sie ist trotzdem das wesentliche Merkmal der Arbeitsschule, da ja auch die manuelle Arbeit zu selbständiger geistiger Tätigkeit schon im Rahmen der Volksschule anregen soll" ¹⁰³.

Багато переконливих аргументів щодо виховних завдань народної школи дає Кершенштайнер у статті "Das Problem der Volkserziehung", опублікованій перший раз у березні 1908 р. і поміщуваний, з другого видання почавши, в збірнику "Grundfragen der Schulorganisation". В ній він так, як і в інших своїх працях, пише про konieczність перебудови книжкової школи на школу

практичної діяльності, вважаючи, що в новій ситуації, зумовленій політичними, господарськими і соціальними змінами, необхідно організувати таку школу, яка виховувала б усю молодь на свідомих своїх завдань і з'єдинених в народ громадян, а нею може бути лише трудова школа. У цій статті він наводить, як приклади, думки про потребу громадянського виховання таких визначних педагогів і філософів, як Штайн, Фіхте й Дюї, щоб тим більше зміцнити свої власні аргументи. Проте, справа практичної реалізації ідей Кершенштайнера в народній школі і тривале закорінення голошеного ним трудового методу фактично не повністю вдалися. Спроби в Мюнхені тривали кільканадцять років і нарешті були припинені передусім через воєнні події і зміну політичної ситуації, а також, не в останню чергу через високі кошти. Про припинення нових трудових форм і метод навчання в народніх школах сам Кершенштайнер у передмові до шостого видання книжки "Begriff der Arbeitsschule" 1925 р. висловлюється з огірченням такими словами:

"Das Buch ist jetzt in elf europäische und drei asiatische Sprachen übersetzt. Infolgedessen laufen bei mir noch sehr viele Anfragen ein mit der Bitte, mitzuteilen, welche Volksschulen Münchens für einen Besuch zur Orientierung über die praktische Durchführung der Ideen des Buches am geeignetsten wären... Ich muß zur Antwort geben: Keine mehr. Nur der Werkstätten- und Schulküchenunterricht wird vorläufig noch im Geiste der Arbeitsschule in den Volksschulen weiter gepflegt. Aller übrige Unterricht läuft in München wie in Bayern, von wenigen persönlich bedingten Ausnahmen abgesehen, im alten Geleise. Über die Ursachen der Erscheinung will ich schweigen. Während aber außerhalb Bayerns und vor allem außerhalb Deutschlands der Geist dieses Buches teilweise eine erfreuliche Verwirklichung findet, spaziert er in Bayern nur als eine Art Spukgestalt umher, und kein Gebet kann sie erlösen" 104.

Коли мовити про поширювання ідей Кершенштайнера в інших європейських країнах, а також у країнах американських і азійських, то це відбувалося трьома шляхами. 1. Чужинці приїздили до Мюнхену, щоб студіювати міське шкільництво таки на місці, 2. Кершенштайнера запрошено до багатьох країн з доповідями, 3. Роб-

лено перклади його головніших творів на різні мови. Про численні відвідини мюнхенських шкіл 1907-08 р. німецькими і закордонними педагогами та іншими освітніми працівниками сказано вже у примітці ч. 98. Різні відвідувачі приїздили щороку. Між ними часто були високо поставлені особистості. Напр. Ф. Шнайдер подає, що з Англії приїздили до Мюнхену такі знатні особи: "der englische Unterrichtsminister Mr. Pease; der Industrielle R. U. Best aus Birmingham, der für die fachliche Ausbildung seiner Arbeiter in München Anregungen suchte; der Gelehrte C. K. Oyden aus Cambridge, der Pädagoge T. C. Horstall aus Manchester u. a. m." ¹⁰⁵. Вони багато спостережень повезли до своїх країн і там з них користалися. При тому треба сказати, що такі відвідини є поширеним явищем взагалі. Пригадаймо, що Кершенштайнер і сам їздив до сусідніх країн, щоб дещо побачити з чужої педагогічної практики. Взаємовпливи педагогічної думки окремих народів між собою, як пише Шнайдер у згадуваній тут праці, є самозрозумілим явищем, і в тому нічого понизливого немає, коли один нарід від іншого перебирає якесь знання, зокрема в педагогічній ділянці. Навпаки, для загального росту культури взагалі, а для освіти зокрема навіть необхідно користуватися чужонаціональними здобутками. Це факт, що найбільш культурні народи брали зразки від інших народів. Тим більше поневолений народ в час свого відродження великою мірою зданий користуватися прикладами інших народів.

З доповідями до різних країн їздив Кершенштайнер неодноразово, почавши з 1908 р., коли то швайцарці з Цюріху запросили його говорити в річницю народження Пестальоцці. Того ж року він був також у Шотландії / у містах: Glasgow, Edinburgh, Dundee і Aberdeen/. 1909-14 рр. щороку їздив до Англії на збори Британської Асоціації /British Association/, 1910 р. давав доповіді в таких містах ЗСА: Cincinnati, St. Louis, Chicago, Boston, New York, Philadelphia. У 1910 році також їздив з доповідями до Мадярщини /Будапешт/ і знову до Швейцарії. 1912 р. Кершенштайнер разом із цілою групою представників німецького державного і наукового життя відбув студійну поїздку в Україну /Київ, Харків/ і до Росії /Москва, Ленінград/, 1920 р. їздив на світовий педагогічний з'їзд до Шотландії /Едінбург/ як представник

німецького високого шкільництва. Крім того, Туреччина 1925 р. й Ірландія 1926 р. запрошували його для організування в них ремісничих шкіл, але він дав відмовну відповідь одній і другій країні, мабуть, з уваги на його високий вік. Йому тоді було 72 роки. В усіх тих країнах було велике зацікавлення передусім ремісничодоповнюючими школами Мюнхену і за вказівками Кершенштайнера ці школи були там розбудовувані, особливо в Англії і ЗСА ¹⁰⁶.

Коли йдеться про переклади творів Кершенштайнера на різні мови, то докладних відомостей про те покищо немає зібраних. Список у творі Шнайдера неповний. Також мало що більше чужих перекладів подає Марія Кершенштайнер. Наприклад, ці два джерела подають лише п'ять європейських перекладів книжки "Begriff der Arbeitsschule", а два азійські, тоді як сам Кершенштайнер писав 1925 р. про одинадцять європейських і три азійські переклади того твору. В кожному разі, коли дочислити до списку Шнайдера ¹⁰⁷ ще голландський переклад "Grundfragen der Schulorganisation", китайські два додаткові переклади "Begriff der Staatsbürgerlichen Erziehung" і "Begriff der Arbeitsschule", японський додатковий переклад "Begriff der Arbeitsschule", які подані в творі Marie Kerscheneiner "Georg Kerscheneiner" ¹⁰⁸, а, крім того, додати український переклад "Begriff der Staatsbürgerlichen Erziehung" і всі російські переклади, вираховані в цій нашій праці, то список перекладів буде значно доповнений хоч усе таки неповний. Загалом беручи, на російську мову перекладено 9 творів /"Grundfragen der Schulorganisation" рахуємо тут як один твір/, на еспанську 4, на англійську, польську і китайську по 3 твори, на японську 2, на українську, фінляндську, італійську, болгарську і турецьку по 1 творові. Переклані були переважно чотири назви, а саме: "Grundfragen der Schulorganisation", "Begriff der Staatsbürgerlichen Erziehung", "Begriff der Arbeitsschule", "Die Seele des Erziehers".

г/ Характеристика трудових і доповнюючих шкіл в Україні під аспектом подібности до Мюнхенського шкільництва.

Маючи загальний погляд на мюнхенське шкільництво, організоване Кершенштайнером, попробуємо тепер провести порівняння між ним і українськими школами. В тому випадку, на підставі попередніх дослідів, доводиться насамперед ствердити, що народні школи в Україні, які існували до 1917 р., не могли мати жодної подібности з мюнхенськими школами, з уваги на роки навчання /в Україні в той час народні школи були найвище чотирилітні, а то два і трилітні, а в Мюнхені сім-і вісімлітні/ та з уваги на програму навчання. Більше того, школи в Україні того періоду взагалі не дорівнювали школам інших європейських країн. Щоправда, подекуди в земських школах могли бути застосовані окремими вчителями нові методи навчання, з якими вчителі знайомилися на деяких лекціях літніх учительських курсів, або через студії західноєвропейської педагогічної літератури, але підневільні умовини праці в час царського режиму не сприяли тому, щоб можна заводити в народньому шкільництві бажані й потрібні реформи. Існуючої ситуації дореволюційного періоду практично не можна було в час революції швидко змінити. Один рік автономної влади в Україні і лише один рік незалежної державности, яка охоплювала майже цілу українську територію, це час для реформи шкільництва самособом закороткий. Він був закороткий, як показалося на ділі, навіть для повного опрацювання системи освіти і програм навчання, не кажучи вже про додаткове відкривання й устаткування потрібної кількості народніх шкіл для всіх дітей шкільного віку. Тому нічого дивного, що в незалежній українській державі, не зважаючи на те, що урядово запроєктовано 7-річну, а в кінцевім періоді навіть 8-річну народню школу, організувати й утримувати можна було покищо лише 4-річну та ще й не для всіх дітей /тодішня статистика виявляє, що тільки 67,7 % дітей шкільного віку було забезпечено нижчими початковими школами/. Програми навчання чотирирічних шкіл національно-державного періоду є дальшим доказом про їх якість. Тимчасові програми для цих шкіл на 1918/19 шкільний рік, видані Департементом нижчої освіти в час Гетьманської влади, для всіх шкіл в Україні та затверджені міністром

народної освіти Василенком у вересні 1918 року, були критично розглянені Я. Чепігом ¹⁰⁹ в журналі ВУШ і з його статті довідуємося, що вони мало що різнилися від старих дореволюційних програм, хоч деякі методичні новини нашли в них місце, напр., вільна диктура і вільна творчість. Таким чином навіть у величній період національної державности на практиці не вдалося провести шкільних реформ за новими зразками, хоч керівні педагоги в Києві були належно познайомлені з теоретичними основами і практичною реалізацією таких реформ народної школи на Заході, особливо в Мюнхені, і з їхніх публікацій ¹¹⁰ бачимо, що з боку керівників організованого учительства йшло велике намагання в тому напрямі, щоб нову т. зв. трудову школу збудувати. Проте, як сказано, їм вдалося тоді опрацювати лише систему освіти в формі проєкту єдиної школи і плян управління освітою. На розробку питань трудової школи не залишилося часу. Все таки в методах навчання, як пише О. Музиченко, трудова школа була узгляднена проєктом єдиної школи, "але за браком ознакомлених вчителів до цього питання рішуче не приступали".

А втім, про послідовність змагань керівних українських педагогів у напрямі здійснення національної трудової школи в Україні свідчить не лише проєкт єдиної трудової школи і резолюції ІІ З'їзду делегатів В. У. С. /один розділ з них про трудову школу наведено в першій частині нашої праці в примітці 82 на стор. 174/, та не лише їх статті, які ми обговорили в розділі ІІ, 2, і/ під заголовком "Чітке визначення національних принципів організації та розбудови шкільництва". Їх настанову бачимо також і в цій обставині, що на тому ж ІІ-му з'їзді делегатів В. У. С. прийнято резолюцію про потребу підвищення педагогічної освіти учителів через заснування низки курсів, "які б знайомили вчительство України з новими течіями західньо-європейської педагогіки, особливо - з теорією і практикою трудової школи" ¹¹¹. Згідно з духом цієї резолюції, Всеукраїнська Учительська Спілка опублікувала в журналі "Вільна Українська Школа" ч. 8-9 з 1919 р. "Проєкт курсів для підготовки учителів єдиної трудової школи при Наркомосі" /цей проєкт був взятий з доповіді О. Музиченка/, а поруч з тим публікувала свій проєкт, виготовлений Культурно-просвітньою Комісією при Центральному Бюрі Всеукра-

їнської Учительської Спілки. Обидва проєкти ¹¹², як бачимо із названих тем, що в них визначені, плянували широко познайомити учительство з питаннями трудової школи і, як кажеється в дописці до тих проєктів, здобули собі велику популярність як у столиці, так і на провінції. Все це доводить про головне зацікавлення українських педагогів у той час саме трудовою школою Заходу, під якою треба розуміти, передусім найбільш публіцистично поширену в Україні ідею трудової школи Кершенштайнера.

Після захоплення українських земель большевицькою армією та після стабілізації большевицької окупаційної влади в Україні нові керівники освітньої політики намагалися на свій лад розв'язати пекучі освітні проблеми. В одному з попередніх розділів ми наświetлили процес установаження системи освіти в Советській Україні /стор. 28-46 / і висловили думку, що освітні реформи і педагогічні твори Кершенштайнера в тому випадку були напевно міродайними і служили за приклад для комуністичних освітніх керівників в Україні. На цьому місці хочемо, у свою чергу, підкреслити той факт, що навіть сама назва "трудова школа" /Arbeits-schule/, яка стала орієнтиром для нових шкільних реформ багатьом народам після промов Кершенштайнера в Цюріху 1908 р., увійшла також в Україну, у роки революції, як типічне визначення характеру цілої української советської школи. Але в тому питанні українсько-советські намагання пішли ще далі, ніж це було в інших країнах, які брали зразок із Мюнхена. Нова трудова школа в Україні, т. зв. школа соціального виховання, перетворюється на ще більше трудову, ніж та, що була заведена в Мюнхені, всебічно базуючись на продуктивній праці. Праця в ній була основним засобом отримання знання, отже, її впроваджено в тодішніх школах України не тільки з виховною метою і для заправи зручності шкільних дітей, але і для того, щоб у процесі звичайної щоденної праці здобувати загальну освіту, а до того діти стояли ще перед обов'язком своєю працею в школі заробляти на власне утримання. Це свідчить, що в Советській Україні зроблено революційним шляхом, під большевицькою окупацією, дальше йдучий крок у питанні реформи освіти, а саме: на базі ідей Кершенштайнера і його послідовників, цілу загально-освітню школу, почавши з народньої початкової, зроблено трудовою школою. Така постанов-

ка не була, очевидно, найкращою розв'язкою для піднесення загальної освіти народу на вищий рівень, але тоді прийнято її як єдино правльну, щоб вивчити якнайбільшу кількість фахових робітників. В ході реалізації постановки про нову школу, під диктатом Наркомосу освіти, зліквідовано всі типи духовної школи та восьму класу в гімназіях та перетворено загально-освітню середню школу старого типу на семирічну трудову єдину школу, другим ступнем якої була дво-або трирічна професійна школа¹¹³. Університети замкнено взагалі, обмежуючись таким чином тільки до професійної і технічної освіти на середніх і вищих ступнях шкільництва в усіх ділянках знання.

Вичерпну наукову характеристику трудової семирічної школи Сов. України і статистичні дані про неї за час першого десятиріччя її існування /1920-1930/ дав Ст. Сірополко у праці "Народня освіта на Советській Україні". Будучи на еміграції в Чехо-Словаччині і дивлячися з національних позицій на справу організації советського шкільництва, цей висококваліфікований і досвідчений педагог мав при тому змогу користуватися найгрунтовнішими українськими крайовими педагогічними виданнями періоду НЕП-у і на їх підставі опрацювати критичну студію, яка має велику цінність для кожного, хто вивчає шкільництво Советської України. Для нашої праці особливо важливим є третій розділ цього твору, який називається "Трудова школа на шляху досягнення загального навчання". В ньому автор фахово подає советські освітні пляни та практичне їх здійснення в першій десятиріччі. Тому, що названа праця мало доступна навіть науковим дослідникам, не кажучи вже про виховників-практиків, ми передруковуємо з неї в додатку до цієї праці повністю цей третій розділ, бо він дає багато фактичного матеріалу до нашої теми про трудову школу в Україні. Назагал беручи, народні трудові школи в Сов. Україні були пляновані як семирічки і поділялися на два центри: перший концентр чотирирічний до 12 року життя і другий концентр трирічний, призначений для молоді до 15 року життя. Проте, із численних статистичних відомостей, поданих Сірополком, випливає, що перших десять років у Сов. Україні не розбудовано як слід семирічної трудової школи. Наприклад, на 20.032 трудових шкіл в Україні при кінці 1928 року 17.487 шкіл стано-

вили школи першого концентру, а лише 2.545 шкіл було семирічних. Це свідчить, що перших десять років українська народня школа в совєтській дійсності залишалася переважно чотирирічною. Але й ці школи не охопили всіх дітей шкільного віку. Навпаки, за відомостями Центрального Статистичного Управління, справленими Скрипником, 1927 року у початкових школах навчалася лише 62,2 відсотки дітей у віці від 8-11 років ¹¹⁴, тобто ще менше, ніж у воєнний час 1918/19 рр.

За десятилітній період першої системи освіти в Сов. Україні, тобто в 1920-30 роках, були двічі видані шкільні навчальні плани для семирічних трудових шкіл, перший раз 1920 року і вдруге - 1927 р. В них слідні риси тих підстав які ввійшли до навчальних планів, складених для восьмирічних народніх хлоп'ячих трудових шкіл Мюнхену, і в яких також основою навчання була діяльність. Для порівняння містимо нижче відомий в Україні мюнхенський план навчання, поміщений у книжці Обухова "Народное образование в Мюнхене" й українські навчальні плани, що їх подає М. С. Гриценко у творі "Нариси з історії школи в Українській РСР" ¹¹⁵.

I. 1/ Мюнхенський навчальний план

ПРЕДМЕТЫ	К Л А С С Ы I							
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
I. Религія.....	2	2	3	3	3	3	2	2
II. Обучение языку:								
а/ Разговор.....	3/2		-	-	-	-	-	-
б/ Учение о речи	-	3/2	1	1	1	1	1	-
в/ Чтение.....		7/2	5	5	4	4	4	3
г/ Сочинение.....	11/2	-	2	2	2	2	3	2
д/ Правописание.....		4/2	2	2	1	1	1	-
е/ Чистописание.....		4/2	2	2	-	-	-	-
III. Реальное обучение / Sachunterricht/:								
а/ Наглядное обучение.								
Предметные уроки.....	3	3	-	-	-	-	-	-
б/ Родинаведение.....	-	-	2	2	-	-	-	-
в/ География.....	-	-	-	-	2	2	2	-
г/ История.....	-	-	-	-	2	2	2	2
Естествоведение { биология физика	-	-	-	-	2	2	2	6
IV. Счет.....	5	5	5	5	5	5	5	6
У. Навыки.								
а/ Рисование.....	1	1	1	1	4	3	3	5
б/ Пение.....	1	1	1	1	1	1	1	-
в/ Гимнастика.....	2	2	2	2	2	2	2	2
г/ Ручной труд.....	-	-	-	-	-	-	-	4

Итого в неделю уроков	21	23	26	26	29	30	30	32

I. 2/ Навчальний план Наркомоса УРСР з 1920 р.

№ п/п	Назви предметів	Кількість навчальних годин на тиждень по групах							заг.кіль- кість год.
		1	2	3	4	5	6	7	
1	Краєзнавство.....	12	12	13	-	-	-	-	37
2	Рідна мова.....	-	-	-	4	4	4	4	16
3	Друга місцева мова.....	-	-	-	3	3	3	3	12
4	Математика.....	-	-	-	4	4	4	4	16
5	Природознавство.....	-	-	-	3	3	3	3	12
6	Фізика і хімія.....	-	-	-	-	-	3	3	6
7	Історія з громадянсько- знавством.....	-	-	-	2	2	2	2	8
8	Географія.....	-	-	-	2	2	2	2	8
9	Малювання і ліплення....	2	2	2	2	2	2	2	14
10	Ручна праця.....	2	3	3	3	3	3	3	20
11	Ігри і фізичні вправи...	2	2	2	2	2	2	2	14
12	Співи.....	2	2	2	2	2	-	-	10
Разом		20	21	22	27	27	28	28	173

Коли порівняти ці два плани, то зразу завважується їх подібність, не тільки щодо кількості навчальних годин, але також щодо якості предметів і їх розподілу. Зокрема групи тих предметів, що в мюнхенському плані подані в розділі III і У, відповідають повністю, навіть назвами, предметам українського плану. В третій групі різниця є тільки в тому, що Наркомос злучив історію з громадянськознавством і відділив природознавство від фізики й хемії та замість біології вставив хемію, а в п'ятій групі, яка відповідає порядковим числам українського плану від 9-12 включно і таких різниць немає. Щоправда, навчання мови, вписане у мюнхенському

пляні /в другому розділі/, розділене докладніше, ніж в українському пляні, зате в українському з четвертої класи приходиться т. зв. друга місцева мова, чого нема в мюнхенському пляні. Щодо розподілу годин, то український плян ще більше часу приділив практичним заняттям і для математики визначає лише чотири години тижнево, і то щойно з четвертого року навчання почавши, тоді як у мюнхенському пляні для рахунків приділено по п'ять годин тижнево з першого року навчання, а в восьмому році навіть шість годин. Історію і громадянство український плян уводить у четвертому році навчання, тоді як мюнхенський плян родинознавство приділив лише третій і четвертій класі, а історію запроваджено щойно з п'ятої класи до восьмої. Навчальні пляни з 1927 р. мають значні зміни в стосунку до пляну з 1920 р. В них рахунки заведено з першого року навчання, призначаючи на цей предмет аж по сім годин тижнево в чотирьох перших класах та по 5, згл. по 4 години, в паралельних плянах для вищих народніх клас - п'ятої, шостої і сьомої. Години громадської і політичної роботи заведено вже з першого року /3 години тижнево/ і в старших класах під рубрикою суспільствознавство по 4 години тижнево. Також у старших класах, з п'ятої починаючи, заведено ще німецьку мову. Спів, малювання, фізкультура й праця залишилися і в нових навчальних плянах 1927 р., але години навчання підлягли деяким змінам. Помітно збільшено години навчання в початковій школі, піднісши їх до 30 тижнево. Нижче містимо навчальні пляни з 1927 р.

II. 1/ Навчальний план початкової школи Наркомосу УРСР /1927/

Н п/п	Навчальні предмети	групи /кляси/			
		I	II	III	IV
1	Розвиток мови і письма /в комплексах і поза ними/.....	12	12	9	9
2	Російська мова, а в школах з російською мовою навчання – українська мова /в комплексах і поза ними/.....	-	-	4	4
3	Рахунок і лічба /в комплексах і поза ними/.....	7	7	7	7
4	Фізичні вправи.....	2	2	2	2
5	Співи.....	3	3	2	2
6	Практичні роботи в майстернях, ліплення, малювання, близькі екскурсії, праця на городі і т. д.....	3	3	3	3
7	Години громадської і політичної роботи	3	3	3	3
Разом		30	30	30	30

II. 2/ Навчальний план 2. концентру семирічних трудових шкіл /1927 р./

Н п/п	Навчальні предмети	групи /кляси/		
		У	УІ	УІІ
1	суспільствознавство.....	4	4	4
2	природознавство, а/фізика, астрономія б/ ботаніка, зоологія, біологія, гігієна, анатомія і фізіологія людини.....	3	3	3
3	Математика: а/ арифметика..... б/ алгебра..... в/ геометрія.....	1 2 2	1 2 2	1 2 2
4	Географія.....	2	2	2
5	українська мова.....	4	4	4
6	російська мова.....	3	2	2
7	німецька мова.....	2	2	2
8	співи.....	1	2	2
9	малювання.....	2	2	2
10	фізкультура.....	2/1	2/1	2/1
11	праця.....	2	2	2

II. 3/ Навчальний план другого концентру агрономізованої
семирічної трудової школи /1927 р./

Н п/п	Навчальні предмети	групи /класи/		
		У	УІ	УІІ
1	Природознавство: а/ фізика, хімія, астрономія б/ ботаніка, зоологія, біологія, анатомія людини, гігієна.....	3	3	3
2	Сільське господарство.....	4	4	4
3	Суспільствознавство.....	4	4	4
4	Географія.....	2	2	2
5	Українська мова.....	4	4	4
6	Рідна мова.....	2	2	2
7	Математика а/ алгебра..... б/ геометрія.....	2	2	2
8	Німецька мова.....	2	2	2
9	Малювання.....	1	1	1
10	Співи.....	1	1	1
11	Фізкультура.....	2	2	2
12	Виробнича і сільськогосподарська праця.....	3	3	3
Разом		35	35	35

Хоч у советських книжках, з яких ми беремо ці українські плани навчання, немає згадки про Кершенштайнера, лише найбільше згадується Леніна, Крупську, Луначарського і т. п., то все таки педагогічний приклад мюнхенського шкільництва був для України головним прикладом, а не були таким прикладом спекулятивні теорії про трудову школу комуністичних ідеологів та їх послідовників. Самі советські дослідники історії шкільництва в Україні визнають, що "з вченням класиків марксизму-ленінізму про трудове виховання і політехнічне навчання тоді мало хто був добре обізнаний" 116 .

Таким чином, закінчуючи на цьому досліді про вплив Кершенштайна на розбудову трудової школи в Україні, нам видається, що подані тут матеріяли дають змогу достатньо переконатися про правдивість нашого твердження щодо впливу Кершенштайна на українську педагогіку. Такий вплив був у двох досліджуваних нами ділянках шкільництва дуже виразний: у пляні організації системи освіти в Україні та в постановці семирічної трудової школи.

До питання організації фахових доповнюючих шкіл в Україні не вдалося нам підшукати на еміграції відповідних матеріялів, щоб могли як слід дослідити цю ділянку шкільництва. У невеличкій статті Павла Гайдалемівського "Шкільництво на Україні", виданій у Зальцведелі 1918 р., читаємо таке:

"Професійних шкіл на Україні і до тепер було дуже мало і під час революції було відкрито дуже й дуже мало в порівнянні з їх потребою.

Найбільша потреба була і є в сільсько-господарських школах, але їх дуже й дуже мало.

Крім тих, що раніше були, нижчі сільсько-господарські школи відчинені в Лубнах і в масткові Животовської на Полтавщині, і в Зінькові школа садівництва й огородництва.

Середніх сільсько-господарських шкіл зовсім мало, можна, як то кажуть, "по пальцях посчитати".

Не краще справа стоїть і з технічними школами, яких відкрито в цьому році тільки в Зінькові /середня/ і в містечку Гродні для підготовки майстрів по обробці дерева.

Правда, земства, наприклад Полтавщини, Волині і другі, багато зробили заходів, щодо відкриття нижчих і середніх технічних шкіл, на що асигновані не малі кошти, але це покищо в більшості на папері. Крім того міністерство освіти зробило заходи щодо українізації нижчих технічних шкіл і видало наказ, щоби ті вчителі і завідувачі ремісничих шкіл, які не знають української мови, обов'язково її вивчили на курсах українознавства і з цього року вже проводили навчання в цих школах українською мовою.

Найбільше з усіх професійних шкіл на Україні відкрито комерційних. У цій справі виявили найбільше ініціативи кооператив-

ні організації. Крім тих, що вже були, в яких навчання прова-
диться на російській мові і тільки невелика кількість з них ук-
раїнізована, в цьому році союзами споживчих товариств у Києві
й Полтаві відкриті комерційні школи імені В. Доманицького, і
другими організаціями відкриті в Умані, Пирятині, П. Володи-
мирському, Черкасах, Славяносербську. У Києві центральний коо-
перативний комітет організував інструкторські курси по коопера-
ції.

Із фахових по мистецтву відкриті дві драматичні школи у
Києві, керамічно-художня школа в Опішні на Полтавщині і інші¹¹⁷.

Значно більше відомостей про професійну освіту в Україні
дає С. Зарудний в журналі "Путь просвещения" ч. 12, Харків
1925 р.¹⁰². Користуючися працею Рибнікова, він наводить загаль-
ний опис українських професійних шкіл і подає статистику та за-
становляється над розбудовою їх в новій дійсності. Ця стаття
Зарудного доповнює нашу працю в ділянці професійної освіти, то-
му вважаємо корисним і її помістити без скорочення, як додаток
до цієї праці. В ній немає згадки про будь-який зв'язок нашого
професійного шкільництва з творами Кершенштайнера, але вона дає
цікаві відомості про стан професійної освіти в Україні взагалі
і тим важлива для обговорюваної теми.

Коли говорити про державно-громадянське виховання, якому та-
ку велику увагу присвячував Кершенштайнер у своїй реформаторсь-
ко-педагогічній діяльності, то воно в українському шкільницт-
ві періоду самостійної державности було найголовнішою справою
з уваги на процес національного відродження українського наро-
ду. Вже весь культурно-національний рух з половини 19 ст. по-
чавши, вказує на те, що інтерес свідомої частини українського
суспільства був звернений на інтенсивну працю для добра народу.
А тому, що суспільна праця в широкому масштабі могла бути реалі-
зована лише свідомим своїм завдань громадянством, то на порядку
дня була необхідність інтенсивного ширення позашкільної освіти
й організування національно-громадського виховання молодого по-
коління. Це добре розуміли відповідальні українські педагоги
того часу і така ціль завжди присвічувала їхній праці. В творах
Кершенштайнера так, як і в інших творах західньої педагогіки,
вони знайшли багате джерело цінних ідей для своїх плянів, які

при відповідному опрацюванні і достосованні до місцевого українського ґрунту, мали стати тривким фундаментом для нової великої будови українського шкільництва. Проте, сама ідея національного чи пак державно-громадянського виховання не була взята українськими педагогами з чужонаціональних творів. Вона виросла на власному ґрунті з суспільно-політичних потреб українського народу. Творцями її були члени Кирило-Методіївського Братства, особливо їх сучасник Тарас Шевченко, далі Грушевський і Франко та цілий ряд поетів, письменників, мистців і наукових дослідників історії і культури українського народу. В тому випадку на окремих подвижників національної ідеї могли впливати різні політичні, соціологічні чи педагогічні твори, так, як впливали політичні події, але національна ідея і розуміння потреби національно-громадянської свідомости та поширювання її через виховання визріло в процесі народніх змагань, у змаганні піднести народ з падіння й неволі.

Твори Кершенштайнера про національно-громадське виховання, були лише мірилом для українських педагогів в тому розумінні, що запевнювали їх про правильність шляху, на якому вони вели свої змагання. Те, що Кершенштайнер проповідував як необхідність для німецького державного народу, було самозрозумілою konieczністю для народу поневоленого, який змагав до вільного національного життя. Через те значення Кершенштайнера для української педагогічної проблематики було особливо велике. З нього брали зразки не лише при розв'язуванні практичних питань педагогіки, як от при розшуках за організаційними формами шкільництва, чи при виборі найбільш відповідних методів і програм навчання, але також саме він був тим авторитетом, на якого покликалися українські педагоги при основному визначуванні головних цілей виховання. Причина лежала в тому, що всебічно обґрунтовване Кершенштайнером державно-громадянське виховання було дуже близьке тим виховним засадам, які вважалися українськими культурними діячами і педагогами за найбільш доцільні й корисні для відродження нації. Цю ідейну близькість, яка існувала в питанні державно-громадянського виховання між Кершенштайнером і українськими педагогами, відчув визначний реформатор і, мабуть, саме тому так зичливо ставився до українського народу. Попро-

шений написати передмову до його твору про державно-громадянське виховання, перекладеного на українську мову, він пише такі прихильні і повні симпатії до українського народу слова:

"Саме тепер минає шість років із того часу, як я під час одної своєї наукової подорожі зазнаючись з Україною. Вже тоді, як несли мене коні українськими селами, вже тоді зносини з українським народом викликали в мене якнайгарячішу симпатію до цього типу людей, я радів, дивлячись на безліч інтелігентних облич, мене тішила їх добра вдача, що так і була із їх слів. Тай подобалась мені краса і правильність голів, передусім у чоловіків. Народ будуччини, подумав собі я.

Але я не міг собі в'явити, що його будуччина, та така близька. Що я скрізь завважував, то брак бажання держави; патріархальні звичаї супроти губернаторів робили не раз на мене враження, наче б то я находився десь у часах середньовіччя. Культура на селі стояла далеко позаду культури по містах...

Та це була, розуміється, помилка, в якій я жив іще довго, доки не дожив усамостійнення цього великого народу, що проживає на такій благословенній землі. Але воля й незалежність самі по собі являються, щоправда, підвалинами здорового розвитку держави, одначе, вони ще далеко не є безпечною його заporукою. Бажання держави, бажання громади, зв'язаної своїм власним правовим порядком, і передовсім бажання тій державі і тій громаді особисто служити - все це розвивається тільки шляхом планового виховання.

У часах важкого воєнного лихоліття спільна небезпека зводить звичайно і земляків до купи. Але в часах мира, коли власлива культурна робота повинна обробляти свої засіви і обробляти їх мусить, дуже легко окремі інтереси одиниці беруть знов верх, що більше, бере верх байдужість супроти держави.

На цей природний, егоїстичний нахил людини існує один тільки лік, дбайливе планове виховання всіх у напрямі державної думки, цебто, непорушної свідомості, що добро одиниці найкраще збережене в державі добре упорядкованій, збудованій на моральних підвалинах, і кожний має обов'язок державу, в якій він живе, так видосконалювати, як це тільки в даному випадку можливе.

Щоби витворити цей державний спосіб думання, до того прилюдна школа може дуже багато спричинитися. Своєї властивої сили набирає він, звичайно, аж там, де вільний державний лад дозволяє якнайбільше громадянам брати живу участь у розвитку держави. Та щоби хлопці й дівчата, які покидають прилюдну школу, загалом зацікавилися життям держави, та школа мусить передтим ізбудити в них те зацікавлення.

Нехай же ця книжка, яку я в першій мірі написав для свого рідного краю, стане у пригоді й новій українській державі, коли вона саме збирається чим раз більше оживляти та поглиблювати державний спосіб думання у свого народу. Нехай вона передусім до того спричиниться, щоб заздальгідь оминати ті неправдиві шляхи, на які я докладніше вказав у другому розділі.

Мюнхен, 25 жовтня 1918 р.

Георг Кершенштайнер."

Цією передмовою Кершенштайнера ми закінчуємо нашу працю про його вплив на українське шкільництво, вважаючи, що нам пощастило відшукати і ближче окреслити деякі головніші шляхи розвитку нашого шкільництва, а до того, мірою можливості, висвітлити засяг впливу Кершенштайнера в Східній Європі, зокрема в Україні.

ПРИМІТКИ Й ДОПОВНЕННЯ

Частина друга

А. Дослід можливостей впливу Кершенштайнера на українську педагогічну думку

1. С. Русова, Загально-земський з'їзд в справах народньої освіти, "Світло" кн. 1., вересень 1911, стор. 34-35.
2. Там же, стор. 35-36.
3. Там же, стор. 38.
4. Я. Чепіга, Народня освіта в Північно-Сполучених Державах, "Світло" кн. 6, лютий 1911, стор. 44-45.
5. С. Русова, Ідейні підвалини школи, "Світло" кн. 8., 1913, стор. 37.
6. Ол. Музиченко, Реформа школи чи шкільна реформація, В.У.Ш., Рік II, ч. 4., Київ 1918, стор. 202-203.
7. Ол. Музиченко, Питання про єдину школу на Україні, В.У.Ш., Рік II, ч. 8-9, Київ 1919, стор. 86.
8. О. М., До історії єдиної школи на Україні, В.У.Ш., Рік II, ч. 8-9, Київ 1919, стор. 143. На цьому місці передруковуємо дослівний текст першої частини статті О. М., в якій описана історія творення проєкту єдиної школи:

"Ще та комісія по підготовці першого Українського Київського вчительського з'їзду, який відбувся в серпні 1917 року, підняла питання про єдину школу. Вона заслухала доклади своїх членів Ол. Ф. Музиченка та П. І. Холодного, першого про теорії єдиної школи і стан її в Західній Європі та Америці, а другого про розв'язання цього питання на Україні, і допоручила їм разом обміркувати цю справу та докласти з'їздові. Матеріяли двох докладів були об'єднані, і загальний плян єдиної школи був прочитаний П. І. Холодним.

Одразу ж їм дуже зацікавився секретар освіти І. М. Сте-

шенко, який взагалі поклав перші кроки будівлі нашої національної школи. Занятий складними тоді політичними справами, Ів. Матв. на чолі робіт по єдиній школі поставив П. І. Холодного, який хотів перш усього виробити під власним головуванням пляни навчання по окремих галузях знання, а потім звести всі роботи до купи. Для здійснення цього пляну Холодний утворив комісії по розробленню програми навчання, які працювали весною і літом 1918 р. Ці програми виходили з уявлень, оточуючих дитину, і в остаточному виді були передані П. І. Холодному.

Проект єдиної школи одразу ж потяг за собою питання про всенародне /загальне/ навчання. Для конкретного переведення його в життя за міністра К. В. Прокоповича була з представників усіх національностей, народніх управ та педагогів скликана комісія. На чолі її став генеральний інструктор народнього Міністерства Ол. Ф. Музиченко. Тоді ж був скликаний з'їзд з представників губерніяльних та міських управ всієї України і вироблена анкетна картка, з якою комісія звернулася 2-го травня 1918 р. до повітових та міських народніх управ. Гетьманщина та зміна міністерства на деякий час припинили роботу по єдиній школі. Міністер М. П. Василенко рахував зайвою ідею інструкторства при Міністерстві, і робота Ол. Ф. Музиченка була ліквідована. Події гетьманщини та відставка П. І. Холодного знов гальмували справу, але ж при Директорії П. І. Холодний закінчив складний "Проект Єдиної школи на Україні".

9. С. Русова, Єдина діяльна /трудова/ школа, Ляйпціг 1923, стор. 3-11.
10. М. Ваврисевич, Порадничок учителя, Берлін 1924, стор. 6.
11. Там же, стор. 13.
12. Г. Ващенко, Український ренесанс ХХ століття, Торонто 1953, стор. 14.
13. Н. Ганц, Єдина школа, у журналі "Русская школа за рубежом", книга 4. Прага 1923, стор. 56-57.
14. Stanislaw Kot, Istorja wychowania, Warszawa 1924, стор. 644,

645. До речі тут відмітити, що професор УВУ Павло Зайцев, у розмові зі мною про виготовлений Міністерством Освіти УНР Проект єдиної школи твердив, що цей український проект був узятий в основу польської системи освіти, і що корисним було б цю справу науково дослідити.

15. Окреслення "педагогічний рух у Німеччині" взято з твору, що його написав Герман Ноль про головні течії німецьких шкільних реформ, у тому також про змагання за єдину школу, трудову школу і національно-громадське виховання. Цей твір уперше появився 1933 року в збірному виданні "Handbuch der Pädagogik", потім був 6 разів перевиданий. Останнє видання вийшло 1963 р. (Herman Nohl "Die pädagogische Bewegung in Deutschland und ihre Theorie", Frankfurt am Main 1963).
16. K. F. Sturm "Die nationale Einheitsschule, Leipzig 1913, S. 59-72.
17. Wilhelm Rein, Die nationale Einheitsschule in ihrem äußeren Aufbau beleuchtet, Osterwieck a. N. 1913, 3. Aufl. 1919.
18. Георг Кершенштайнер /1854-1932/. Тут містимо коротку "життєписну замітку" про Кершенштайнера, надруковану В. Сімовичем і Р. Смаль-Стоцьким в українському перекладі твору "Begriff der staatsbürgerlichen Erziehung" 1918 р., щоб вказати, як зображено тоді українському читачеві цього цільного німецького реформатора:

"Др. Георг Кершенштайнер, керівник шкільництва міста Мюнхена й автор цієї книжки, народився 29 липня 1854 р. у Мюнхені, Баварія, як одинадцята дитина бідного мюнхенського торговця. На дванадцятому році життя поступив до вчительської семінарії, яку й покинув у сімнадцятому році молодим народнім учителем. Тільки два роки віддався він учительській праці, опісля ж зайнявся вищими студіями, у 23. році життя скінчив гуманістичну гімназію, студіював на мюнхенському університеті математику й фізику і, склавши державний іспит, був учителем по гімназіях у Нюрнбергу, Швайнфурті, Мюнхені. У 1883 р. промував на мюнхенським університеті на доктора філософії, у 1895 р. міська рада Мюнхена вибрала його керівником цілого шкільництва, що сто-

іть під зарядом міста. Від 24 літ займає він це місце і в той час переорганізував на ново ціле шкільництво.

В його реформаторській діяльності не обходилося без великих змагань, та все таки вона чим дальше, тим більше находила признання серед педагогів Німеччини, головно його реформа ремісничих доповнюючих шкіл, яка цілком побудована на тих підвалинах, що про них балакається у цьому творі. І ремісниче виховання йде тут на службу державно-громадянського виховання.

Його організації й наукові праці звернули на себе велику увагу далеко поза межами Німеччини. На виклади про ці організації запрошувало його багато представництв і установ, і так: у 1908 р. міста Шотляндії, в 1909 р. уряд Швеції, і в 1910 р. "Національне товариство задля підпомоги ремісничій і промисловій виховній справі" і великі університети Сполучених Держав Північної Америки.

Із його педагогічних і наукових творів треба назвати ось які: Розвиток рисовницького таланту (*Die Entwicklung der zeichnerischen Begabung*, 1905), Основна аксіома освітнього процесу (*Das Grundaxiom des Bildungsprozesses*, 1917), Державногромадянське виховання німецької молоді (*Die staatsbürgerliche Erziehung der deutschen Jugend*, 1901), шосте видання, 1917, праця, нагороджена на конкурсі корол. пруської академії в Ерфурті, Основні питання шкільної організації (*Grundfragen der Schulorganisation*, 1907), третє видання 1917, Що таке трудова школа (*Begriff der Arbeitsschule*, 1910), третє видання 1917, Що таке характер і як його виробляти (*Charakterbegriff und Charaktererziehung*, 1911), друге видання, 1917, Про суть та вартість навчання природознавства (*Wesen und Wert des naturwissenschaftlichen Unterrichts*, 1914), і ця книжка, що її даємо в перекладі: Що таке державногромадянське виховання (*Begriff der staatsbürgerlichen Erziehung*, 1912, третє видання, 1914).

Багацько з цих творів перекладено на англійську мову, дещо на шведську, волоську /румунську/ та російську. За

конкурсний твір про державногромадянське виховання німецької молоді корол. пруська академія загальнокорисних наук у Ерфурті йменувала його членом-кореспондентом академії." /Г. Кершенштайнер, Що таке державногромадянське виховання, Раштат-Київ 1918 р. стор. 9 і 10/.

До цього короткого життєпису треба додати ще кілька важливих відомостей про Кершенштайнера, а саме: 1912 р. він був обраний послом до німецького Райхстагу, 1918 р. отримав гідність викладати як Honorarprofessor на мюнхенському університеті, крім того написав ще кілька нових педагогічних творів більшого формату та багато статей. З них подамо тут такі: Die Seele des Erziehers und das Problem der Lehrerbildung, 1921, восьме видання 1961; Das einheitliche deutsche Schulsystem, sein Aufbau, seine Erziehungsaufgaben, 1922, - це друге видання доповненої праці: Deutsche Schulerziehung in Krieg und Frieden з 1916 р.; Grundlagen der Erwachsenenbildung, 1926; Theorie der Bildung, 1931; Theorie der Bildungsorganisation, 1933./Цей останній твір видано вже по смерті автора./ В 1936 році Вальдемар Фремміг опрацював бібліографію Кершенштайнера, в якій подає назви 203-ох творів книжок, розвідок і статей Кершенштайнера, 12 написаних ним передмов і статей до різних збірників, 195 окремих книжок про Кершенштайнера різних авторів, 439 рецензій на його твори і 27 інших творів і словників, в яких присвячено багато місця Кершенштайнерові. Ця бібліографія опрацьована Фреммігом є надрукована як додаток до праці: Leo Weber "Schichtung und Vermittlung im Pädagogischen Denken Georg Kerschensteiner", Leipzig 1936. Треба мати на увазі, що бібліографія, що її опрацював Фремміг не є ще повна, але вона одна з найобширніших, що появилася за період до 1936 р. Головніші твори Кершенштайнера були перекладені в двадцятих і тридцятих роках ще на такі мови: еспанську, польську, фінську, італійську, болгарську, турецьку, китайську і японську. /Пор. Fr. Schneider "Geltung und Einfluß der deutschen Pädagogik im Ausland", München und Berlin 1943, стор. 154-167./ Для докладного познайомлення з життям і творами Кершенштайнера поручаємо

- прочитати такі твори: G. Kerschensteiner, Selbstdarstellung, in: Die Pädagogik der Gegenwart in Selbstdarstellungen, hrsg. von E. Hahn, I. Band, Leipzig 1926 - Einzeln daraus ebenda 1930; Marie Kerschensteiner: Georg Kerschensteiner, Der Lebensweg eines Schulreformers, dritte, erweiterte Auflage, herausgegeben von Josef Dolch, München-Düsseldorf 1954; Theodor Wilhelm: Die Pädagogik Kerschensteiners - Vermächtnis und Verhängnis, Stuttgart 1957; Ludwig Englert: Georg Kerschensteiner/ Edward Spranger: Briefwechsel 1912-1931, Stuttgart 1966; Gerhard Wehle: Praxis und Theorie im Lebenswerk Georg Kerschensteiners, 2. neubearbeitete Auflage 1964, Weinheim 1964; Gerhard Wehle: Georg Kerschensteiner, Berufsbildung und Berufsschule, sowie Texte zum pädagogischen Begriff der Arbeit und zur Arbeitsschule. Ausgewählte pädagogische Schriften Band I, Paderborn 1966 und Band II Paderborn 1968. В цих двох останніх творах є бібліографія головніших видань про Кершенштайнера до 1968 р.
19. Кершенштайнер охопив урядування як Stadtschulrat und Kgl. Schulkommissar von München 1.8.1895 і працював на тому становищі безперервно до 15.9.1919 р. По 24-ох роках праці залишив це становище із здоровельних причин.
 20. G. Kerschensteiner, Das einheitliche deutsche Schulsystem, Leipzig-Berlin 1922, Seite VII; Paul Matorp, Universität, Einheitsschule und Aufstieg der Begabten, in "Die deutsche Schule", 22. Jahrgang 1918, Erstes Heft, Seite 17.
 21. J. Tews, Die deutsche Einheitsschule, Freie Bahn jedem Tüchtigen, Leipzig 1916. Verlag Julius Klienckhard. Тевс написав кілька творів про єдину школу. В одному з них: "Ein Volk - eine Schule, Osterwiech/Harz 1919 він помістив бібліографічний список творів до питань єдиної школи.
 22. Й. Тевс, Die deutsche Einheitsschule, Freie Bahn jedem Tüchtigen, Leipzig 1916, стор. 28. Німецька Учительська Спілка з самого початку свого існування робила завжди великі старання в справі реформи шкільництва за принципом організування єдиної школи з дитячого садочка до університету включно і до того школи безплатної. Її постанови на

в'їздах кожного разу підкреслювали необхідність такої ре-
фрми.

23. Там же, стор. 34.
24. H. Th. Matth. Meyer, Die Einheitsschule, "Säemannschriften"
Heft 14, Berlin 1916.
25. Коротко обговорені тут праці Райна, Кершенштайнера й Тевса
подають також графічні схеми проектів шкільних систем. Їх
порівняння ясно унагляднює існуючу можливість різних ва-
ріантів практичної розв'язки побудови шкільництва на прин-
ципах єдиної школи.
26. І. Крилов, Система освіти в Україні /1917-1930/, Мюнхен
1956, стор. 28.
27. Ст. Сірополко, Історія освіти на Україні, Львів 1937, стор.
154.
28. І. Крилов, Система освіти в Україні /1917-1930/, Мюнхен
1956, стор. 21.
29. В.У.Ш. Рік I, ч. 1, вересень 1917 р., стор. 32.
30. Ст. Сірополко, Історія освіти на Україні, Львів 1937, стор.
154.
31. Вільна Українська Школа, Рік I, ч. 1, вересень 1917 р.,
стор. 35.
32. І. Крилов, Система освіти в Україні /1917-1930/, Мюнхен
1956, стор. 28.
33. Там же, стор. 32.
34. Там же, стор. 33. Ми не могли знайти, в доступних нам ма-
теріялах, прецизних урядових ухвал, ані тез про диферен-
ціацію шкільництва. Тому в деяких пунктах, що стосуються
диференціації, наводимо думки Крилова про систему освіти
УНР, що їх він висловлює правдоподібно на підставі зібра-
них ним матеріалів і особливо, мабуть, на підставі "Про-
екту єдиної школи на Вкраїні".
35. І. Крилов, Система освіти в Україні /1917-1930/, Мюнхен
1956, стор. 29.

36. Ст. Сірополко, Історія освіти на Україні, Львів 1937, стор. 154.
37. І. Крилов, Система освіти в Україні /1917-1930/, Мюнхен 1956, стор. 33.
38. Там же, стор. 33 і 34.
39. Там же, стор. 25.
40. Там же, стор. 24.
41. Вільна Українська Школа, ч. 5-6, січень-лютий 1918 р., стор. 56. Повний текст цих документів містимо як додаток ч.1 до цієї частини нашої праці.
42. Там же, стор. 58.
43. Там же, стор. 62.
44. Там же, стор. 56 і 57.
45. Григорій Гринько /1890-1938/, Hryhorij Hrinko, ур. в селі Штепівці, Сумської обл., був членом української соціалістичної партії боротьбістів і з 1920 р. перейшовши до комуністичної партії входив у склад українського советського уряду як Народній Комісар Освіти Сов. України до 1923 року. Від 1923 до 1929 р. очолює різні високі державні уряди УССР і ССРСР. Від 1930 до 1937 р. є Нарком фінансів ССРСР. 1937 р. заарештований і 1938 р. розстріляний за процесом "Право-троцькістського бльоку в Москві". /за Е. У. том 2. словн. частина, стор. 438, та за У.Р.Е. том 16, стор. 535 п./ Для характеристики праці Гринька і його партійного середовища на полі освіти наведемо слова С. Николишина: "Керівництво державної культури, за советською конструкцією влади, лежало з початку у руках наркомату народньої освіти /потім наркомату освіти та комітету у справах мистецтва/. Цим наркоматом початково кермували українці. Довго його мали в своїх руках боротьбісти Блакитний, Гринько /розстріляний 15 березня 1938/ та Шумський, що вирости з української народницької традиції. Нема отже дива, що вони підтримували тяглість української школи, культурних інституцій хоч і пробували їх реформувати у своїм дусі.

... Самостійність української культури боротьбісти підбудували зовсім іншою, відмінною від Москви, системою освіти. Щось подібне, як робили колись мадяри в Австро-Угорщині... При всіх реформах... боротьбісти в першу чергу дбали, щоб організаційно підрізати українську культуру від московської, оскільки це, звичайно, шастило. Далі, боротьбісти уперто трималися засади всеукраїнськості уесесерівських інституцій." /С. Николишин "Культурна політика большевиків і український культурний процес", На чужині 1947, стор. 18/.

46. І. Крилов, Система освіти в Україні /1917-1930/, Мюнхен 1956, стор. 45 і 46.
47. С. Сірополко, Народня освіта на Советській Україні, "Праці українського Наукового Інституту" том XXII, серія педагогічна, книга 1. Варшава 1934, стор. 8-11. В своїй праці Сірополко подає такі твори, що ними користувався до питання системи освіти в Україні: А. Зільберштейн і В. Ястржембський, Система народньої освіти, Д.В.У., 1929 р. 320 стор.; І. Хаїт, Система радянської освіти, "Книгоспілка", Харків 1927 р. 253 стор.; Г. Гринько, Очерки советской просветительной политики, "Путь просвещения", Харков 1923 г. 194 стор.; Я. Ряппо, Короткий нарис розвитку української системи народньої освіти, Д.В.У. Харків 1927, 41+1 нечис. стор.; М. Скрипник, Статті й промови, том ІУ, ч. 1 Д.В.У. Харків 1930, 510+18 нечис. стор.; М. Скрипник, Основні засади єдиної системи народньої освіти С.Р.С.Р., "Шлях Освіти" ч. 5-6, 1930 р. З нашого боку, до цього питання, поручаємо прочитати ще такі книжки й статті: М. Astermann, Erziehung-und Bildungswesen in der Ukrainischen Sozialist. Räte-Republic, Mit einem Vorwort von H. Hrinko, Berlin 1922; С. Русова, Освіта на Україні в большевицькім освітленню, "Нова Україна" ч. 5 і ч. 6, Прага-Берлін 1923; Антін Крушельницький, Шкільне питання на Україні, "Нова Громада" ч. 1 Відень 1923 р.; А. Жук, З культурного життя на Радянській Україні, "Об'єднання" книжка І, Відень 1924; Prof. M. J. Nemirowskyj, Ekaterinoslaw (Ukraine), Die Schulbildung in der Ukraine, "Das heutige Rußland" Heft 9,

Berlin 1926; В. Ястржембський, Система освіти УССР, "Нові Шляхи" том VII, Львів 1930; І. Крилов, Система освіти в Україні /1917-1930/ Мюнхен 1956; Г. І. Ясницький, Розвиток народньої освіти на Україні /1921-1932/, В-во Київського Університету 1965; М. С. Гриценко, Нариси з історії школи в Українській РСР /1917-1965/ В-во "Радянська школа", Київ 1966.

48. Гр. Гринько, Социальное воспитание детей, "Путь просвещения" ч. 1., Харків 1922 р. стор. 14. В примітці до заголовка цієї статті Гринько пише, що ця сама стаття була вже друкована українською мовою в половині 1921 р., але в коротшій формі і є першим розділом підготовлюваної до друку книжки "Очерки советской просветительной политики", названої вище у примітці 47.

49. Там же, стор. 13. В цій самій статті на сторінці 12 і 13 Гринько вказує на різницю між російською "Деклярацією про єдину трудову школу" і українською "Деклярацією про соціальне виховання дітей". Він пише:

"В начале 1920 года Наркомпрос Украины, приступая после разгрома деникинщины к определению основных начал просветительной политики в общеукраинском масштабе, не переиздал /как это обычно делается в отдельных частях РСФСР/ "Декларации" и "Положения о единой трудовой школе" и заменил их своей "Декларацией о социальном воспитании детей". В Наркомпросе Советской России часто склонны были этот шаг рассматривать либо как незначущую перемену слов, либо как своего рода "собезовский" уклон в деле воспитания. Иные даже опасались, нет ли здесь отказа от самого трудового метода. Ни одно из этих опасений не верно. Не склонностью к пустой перемене слов, не "собезовским" уклоном и не отречением от трудового метода обучения обусловлено было появление "Декларации о социальном воспитании детей". И не по этим линиям идет различие этих двух "Деклараций". Их различие - в формулировке, лозунгов массовой работы и в определении плана практической деятельности в области воспитания. С различных пунктов глядят они на детское насе-

ление и по разному подходят к его охвату. Первая от начала до конца, от первой до последней страницы смотрит на детей сквозь призму школы, трактует исключительно о школе, о предметах, об отдельных видах ручного труда, о приемах трудового воспитания. Она целиком занята вопросами педагогической техники, она полна отрывочных указаний о трудовых коррективах к словесному обучению в существующей школе. Но при чтении этой "Декларации" не чувствуется присутствия детского населения, не слышно колебаний в положении его отдельных звеньев. Школьники, а не детское население страны видны сквозь призму этой "Декларации". И это было неизбежно в тот период, когда она составлялась, - слишком сильна была инерция буржуазной школьной конструкции, слишком слаба была предшествовавшая разработка вопросов революционного переустройства воспитательной системы и, с другой стороны, еще не достаточно были непосредственные впечатления от практической судьбы детей в условиях грандиозного общественного переворота. Совершенно другой подход в "Декларации о социальном воспитании детей". "Она отправляется от глубокого кризиса семьи, от неслыханного роста безпризорности, она пытается бросить взгляд на все детское население и систему воспитания /т. е. сумму государственных забот/ приспособить к его наиболее жгучим потребностям. Вот почему основой социального воспитания здесь является, так называемая, охрана детства... Замена "Декларации о единой трудовой школе" "Декларацией о социальном воспитании детей" производилась под углом зрения необходимости сломать старую инерцию школьного подхода к детскому населению и поставить проблему в более широком объеме."

50. Michael Astermann, Erziehungs-und Bildungswesen in der Ukrainischen Sozialist. Räte-Republic, Berlin 1922, S. III u. IV.
51. Там же, стор. 70.
52. Там же, стор. 129.
53. Там же, стор. 152. Дуже критичну статтю на книжку Астермана під заголовком: "Освіта на Україні в большевицькім на-світленню" написала С. Русова у журналі "Нова Україна" чч.

5 і 6, Прага-Берлін 1923. Вона пише: "Пан Астерман виступає як захоплений прихильник новозбудованої /переважно на папері/ большевицької школи; він бачить у ній перемогу соціалістичного будівництва, нового виховання громадян-соціалістів, бачить тут поширення ідеалів Кершенштайнера, Зайделя й ін. німецьких педагогів-реформаторів." Після того Русова критично обговорює окремі питання, висвітлені в книжці і на закінчення висловлює такі думки: "Можна лише одне сказати, прочитавши книгу п. Астермана: вся освіта на Україні занадто тенденційна, збудована на дуже гарних теоріях "Self help" індивідуального розвитку, але конкретно з усіх цих дитячих будинків, шкіл, клубів, 90% дітей не отримують жодного морального виховання, не набираються жодної систематичної освіти... Одне можна сказати - в часи такої лихогої долі, яку переживає Україна, є дещо добре, - що певну кількість розпорошених занедбаних дітей чиясь рука збрала під один дах, нагодувала гарячою юшкою. Але чи не вийдуть вони із цих дитячих палаців покаліченими морально й неукими інтелектуально... Виховання є праця тонкого вибору, вона вимагає психологічної чуйности, високої інтелігентности - особливо з такими нещасними дітьми - справжніми жертвами війни й революції. А на Україні - хіба ж воно це все тепер практикується?" До наведеної Астерманом статистики С. Русова пише: "З усіх цифр одна наводить чималий сум, що в усіх дитячих установах учиться на цій Україні лише 1.995.661 та ще ж то це все статистичні дані з комісарських джерел! Та діти ті не так учаться, як "забезпечують своє мінімум їжі". І всі вищі школи таксамо займаються не моральною, не розумовою продукцією, а лише власними руками матеріально забезпечують себе від фізичної загибелі..."

54. Там же, стор. 92 і 93.

55. Лист Советського представництва в Берліні до Кершенштайнера знаходиться в "Handschriften-Sammlung der Stadtbibliothek München".

56. Гр. Гринько, Наш путь на Запад, в журналі "Путь просвещения" ч. 7-8, Харків 1923 р., стор. 1.

57. Там же, стор. 4-6.
58. Там же, стор. 15 і 16.
59. Тут містимо повністю тих 8 пунктів програми Гринька для установлення зв'язків України з Західною Європою:

"1. Прежде всего, надлежит установить путем переписки и личного общения непосредственную связь с отдельными наиболее выдающимися теоретиками и практиками просвещения современной Европы, прилагая все усилия к тому, чтобы каждый из них был самым тщательным образом проинформирован в проблемах, достижениях и затруднениях советской просветительной деятельности по возможности применительно к его собственным специальным интересам. Индивидуальная посылка им материалов, дополнительных разъяснений в письмах, личные свидания и предоставление возможности побывать у нас - все это должно быть использовано для того, чтобы лучшие представители педагогической мысли получили возможность совершенно конкретно разобраться в нашей просветительной теории и практике.

2. Установление связи между нашими центрами педагогической мысли и педагогического опыта /педагогические журналы, экспериментальные учреждения, педагогические институты и т. д./ и соответствующими учреждениями Западной Европы.

3. Поручение по предварительному соглашению отдельным представителям педагогической науки, их группам или соответствующим учреждениям Западной Европы разработки частичных педагогических заданий, научно-методических материалов, различных проблем педагогической техники, применительно к нашим интересам и нашим потребностям. Выбор тем, постановка наиболее важных для нас вопросов должно быть тщательно делаемо нами, на основе наших потребностей, опытов и воззрений. Пусть при этом нас сколько угодно критикуют - то, что такое сотрудничество завяжется, не может не иметь огромного значения для стимулирования нашей собственной педагогической деятельности и для понятия нашей педагогической культуры.

4. Организация постоянного участия на наших общегосударственных съездах по просвещению и на отдельных конференциях по частичным проблемам просветительной деятельности лучших представителей европейской педагогической мысли по специальности. Нужно иметь в виду, с какой готовностью более десятка наиболее выдающихся педагогов Германии приняло предложение участвовать на ближайшем Всеукраинском съезде по просвещению.

5. Приглашение отдельных представителей педагогической науки и педагогической практики на временную или постоянную работу к нам.

6. Превращение наших педагогических журналов в такие органы, которые стояли бы на уровне европейской педагогической науки и которые способны были бы систематически по намеченному плану подытоживать и обобщать нашу революционную просветительную практику в свете современной педагогической науки и, наоборот, проверять эту последнюю на опыте революционного творчества. Журналы должны иметь активную связь с европейскими педагогами, передавая им разработку той или иной темы применительно к нашим интересам.

7. Как самостоятельная задача, должно быть выделено освещение современной просветительной теории и практики Западной Европы силами западно-европейских педагогов-коммунистов. Ничто так не укрепляет нас в необходимости активнейшего самостоятельного творчества, как систематическое серьезно проведенное развенчивание дутых кумиров и ложных надежд.

8. Систематическая командировка за-границу по заранее разработанному плану наиболее выдвинувшихся организаторов советского просвещения /коммунистов и беспартийных/ для изучения отдельных отраслей просвещения или его отдельных проблем в Западной Европе. Этим должно начинаться и завершаться установление связи в каждой отдельной отрасли просветительной деятельности. Этому делу должно быть уделено особенно большое внимание, и эти молодые революционные носители интернациональных связей педагогической мысли должны стать предметом особых забот центральных органов просвещения."

60. Гр. Гринько, Наш путь на Запад, стор. 18.
61. "Книжная Летопись" ч. 14 689, 1911, том II. СПб, 1911, ч. 26, стор. 9, містить таку нотатку про твір Кершенштейнера: "Кершенштейнер Георг. Основные вопросы школьной организации, Перевод с второго немецкого издания под ред. Е. Герье со вступительной статьей Н. В. Сперанского: "Новая струя в народном образовании". М. 1911. Тип. И. Д. Сытина /Пятницкая, с. д./ 8⁰ /14x21/ стор. 259+1 нен. стор. Ц. 70 К. Весъ 22 л. 3000 экз."
62. Georg Kerschensteiner, Grundfragen der Schulorganisation, Geleitwort von Dr. J. Dolch, München-Düsseldorf 1954, S. 6.
63. Ст. Сірополко, Учительския библиотеки, у книжці: "Народное образование в земствах. Основы организации и практика дела", Сборник под редакцией Е. А. Звягинцева, А. М. Обухова, С. О. Сірополко и Н. В. Чехова. В-во "Задруга", Москва 1914, стор. 255-271.
64. "Книжная Летопись" ч. 19346, 1913, том II. СПб, 1913, ч. 31, стор. 7 подає: "Кершенштейнер Г. Трудовая школа. Пер. с нем. М. И. Дрей. С предисл. и под ред. Н. В. Сперанского. М. 1913. Изд. К-ва Задруга /Б. Кисловка д. Азанчевского/. Тип. Вильде /М. Кисловка 3/. 8⁰ /15x23/ 64 стор. Ц. 35 К. Весъ 9 л. 1100 экз."
65. "Новий енциклопедический словарь" Петербург, том 21, стор. 517, під гаслом Кершенштейнер Г. подає, що на російську мову переложено такі його твори: 1. Die Entwicklung der zeichnerischen Begabung /1905/, на російську мову 1914, СПб, 2. Grundfragen der Schulorganisation /1907/, на рос. мову 1911, СПб і М., 3. Begriff der Arbeitsschule /1912/, на рос. мову 1910 і 1913, М. /тут треба звернути увагу, що подана в словарі перша дата перекладу твору "Begriff der Arbeitsschule", а саме дата 1910 р. не стосується того твору, тільки перекладу реферату К. "Die Schule der Zukunft eine Arbeitsschule", виголошеного К. у Цюріху 1908 р. Це видно з листа А. Обухова до Кершенштейнера, поданого на стор. 48, 4. Charakterbegriff und Charaktererziehung /1912/, на рос. мову 1913 СПб, 5. Der mathematisch-naturwissenschaftliche

Unterricht /1910/, на рос. мову 1911 СПБ.

66. Н. Сперанский, Школа будущего - школа работы, передмова до російського перекладу твору Г. Кершенштейнера "Begriff der Arbeitsschule" /Трудовая школа/, Москва 1918, стор. 4.
67. Д-р Георг Кершенштейнер, Развитие художественного творчества ребенка, стор. 2. В цьому самому слові від Редакції інформується про спосіб видання книги: "Для удобства читателя, чтобы книга не вышла черезчур громоздкой, русский перевод выходит в двух томах. Это облегчило и нашу задачу: дать полный перевод. Не считая двух-трех цифровых таблиц, опущенных без всякого ущерба для содержания, так как они повторяются потом в более сжатом виде, настоящий перевод выходит без пропусков."
68. "Книжная Летопись" ч. 25174, 1914, том II, ч. 39, стор. 13. подає: Кершенштейнер, Георг д-р, Избрания сочинения /Гражданское воспитания юношества, Характер и его воспитание, Трудова школа/. Разрешений автором перевод с немецкого под ред. и с предисловием М. М. Рубинштейна. Педагогическая библиотека М. 1915. Изд. книгства К. И. Тихомирова /Кузнецкий мост д. Захарина/ Тип. Н. И. Гросмана и Г. А. Вендельштейна /Моросейка, Арманский пер. 6/. 8⁰ /15x24/ X+322 стор. Ц. 1 р. 75 коп. Весь 1. ф. 2000 экз. Про це видання є згадка також у журналі "Вільна Українська Школа" Рік II. число 8-9, стор. 186.
69. Поштова картка Рубінштейна до Кершенштейнера є в "Handschriften-Sammlung der Stadtbibliothek München".
70. "Путь Просвещения", ч. 3, Харків 1923, стор. 263.
71. "Путь Просвещения", ч. 3, Харків 1922, стор. 278.
72. В журналі "Путь Просвещения", ч. 6, Харків 1922, стор. 268, подається таку інформацію про цей збірник: "Интернациональные проблемы социальной педагогики". Сборник статей, написанных для русского издания западно-европейскими педагогами Р. Зейдель /Цюрих/, Г. Кершенштейнер /Мюнхен/, А. Герлах /Бремен/, Ф. Ганеберг /Бремен/, А. Ферьерр /Женева/, Стенли Холл /Ворчестер/, Д. Файндлей /Манчестер/, Бедлей и

- др. /Лондон/, М. Монтессори /Рим/. Перев. с немецкого с рукописи, под ред. С. А. Левитина. Сборник II. Изд. Госуд. Изд-ва Москва. Стор. 225 XX. 1920 р."
73. Василь Сімович /1880-1944/ народжений в Гадинківцях на Поділлі в сім'ї учителя. Гімназію закінчив в Станиславові, університетські студії з ділянки україністики здобув у Чернівцях як учень Степана Смаль-Стоцького і закінчив їх іспитом на вчителя середніх шкіл 1905 р. Докторат з філософії осягнув у 1913 р. Під час першої світової війни керував просвітньою справою в таборах полонених українців з царської армії в Австрії і Німеччині, в тому і в Раштаті як керівник таборових шкіл, курсів і видавничої діяльності. 1920-23 рр. був редактором В-ва "Українська Накладня" в Берліні, яка видавала цілу низку творів з ділянки української літератури. Наприкінці 1923 р. Сімович переїздить до Праги і працює як професор української мови в Українському Педагогічному Інституті ім. М. Драгоманова. В тому ж Інституті він був пізніше кілька років ректором. У Празі публікує значне число наукових праць з мовознавства і бере живу участь в українському науковому житті. 1933 року Сімович виїхав до Львова де працює як начальний редактор видань "Просвіти", як член виділу НТШ та співробітник при виданні української Загальної Енциклопедії. В роках 1940-41 Сімович був професором, а потім деканом Львівського Університету ім. І. Франка, а з 1941 року до кінця життя редактором Львівського відділу "Українського Видавництва" /за Я. Рудницьким: Василь Сімович, у збірнику НТШ "Сьогодні й минуле", Нова Серія 1948, I. Мюнхен-Нью Йорк, стор. 118-120/.
74. Д-р Георг Кершенштайнер, Що таке державно-громадянське виховання, Раштат-Київ 1918, стор. 5-7.
75. С. Русова, Єдина діяльна /трудова/ школа, Ляйпціг 1923, стор. 16.
76. С. Русова, Сучасні течії в новій педагогіці, у тримісячнику: "Шлях виховання й навчання", Львів, липень-серпень-вересень 1932. Третя книжка, стор. 135 і 136.

77. "Шлях виховання й навчання", Львів, січень-лютий-березень 1932. Перша книжка, стор. 51.
78. Микола Лцків, Георг Кершенштайнер, у тримісячнику: "Шлях виховання й навчання", Львів, квітень-травень-червень 1932. Друга книжка, стор. 114 і 115.
79. С. Сірополко, Народня освіта на Советській Україні, Варшава 1934, стор. 218.
80. Лист А. Обухова до Кершенштайнера з датою 25.11. ст. ст. 1908 р. знаходиться в "Handschriften-Sammlung der Stadtbibliothek München". Крім тих листів з України й Росії до Кершенштайнера, які були вже згадувані в цій праці, в Архіві рукописів міської бібліотеки Мюнхену є ще листи від таких педагогів: Макса Грюнера з Нижньої Кропивної под. Губернії, писаний 1908 р., Сергія Гессена з Петербургу, писаний 1909 р., та інспектора земської школи І. Кавуна з Петербургу, писаний 1911 р. В листах висловлені зацікавлення педагогічними питаннями, що їх публікував Кершенштайнер.
81. А. М. Обухов, Народное образование в Мюнхене по личным наблюдениям и изучению на месте, Москва, без дати видання. Издание "Сотрудник школ". Стор. 3.
82. И. Соловьев, А. М. Обухов "Народное образование в Мюнхене". "Вестник Воспитания" ч. 2, Москва 1910, стор. 30.
83. Там же, стор. 33.
84. Л. С., Трудовой и общественный принцип в школе, "Вестник Воспитания" ч. 7, Москва 1909, стор. 123-152.
85. Г. Р., Г. Кершенштейнер, Основные вопросы школьной организации, "Вестник Воспитания" кн. VI. 1911, стор. 1-6.
86. П. Соколов, История педагогических систем, С.-Петербург 1913 р., стор. 593-604. Соколов був учителем в Катеринославській семінарії, тепер Дніпропетровськ /Україна/. Він написав 1911 р. до Кершенштайнера три листи в справі надіслання його фотопортрета й інших знімків з мюнхенських шкіл для поміщення в названій тут праці. Ці листи знахо-

дяться в "Handschriftensammlung der Stadtbibliothek München".

87. Е.Н. Мединський, Георг Кершенштейнер, Педагогическая Энциклопедия, том II, 1927, стор. 419-422.
88. Ст. Сирополко, Учительския библиотеки, у книжці "Народное образование в земствах", Москва 1914, стор. 255-271.
89. Gerhard Wehle, Georg Kerschensteiners Beitrag zur Begründung der modernen Berufsschule, in Georg Kerschensteiner "Berufsbildung und Berufsschule", Ausgewählte Pädg. Schriften, Band I, besorgt von Gerhard Wehle, Paderborn 1966.
90. Там же, стор. 190. План реорганізації ремісничих шкіл в Мюнхені, виготовлений Кершенштайнером після його студійних поїздок, був схвалений весною 1900 р. міськими властями.
91. G. Kerschensteiner, Die Neugestaltung des Gewerblichen Schulwesens in München, in "Grundfragen der Schulorganisation, 7.Auflage, München-Düsseldorf 1954, стор. 119-120.
92. Там же, стор. 121.
93. Там же, стор. 135-136 і примітка ч. 28 на сторінці 336-337. Загально заплановано було відкрити школи для наступних фахів:

"Für Metallverarbeitung vierzehn Schulen: Bauschlosser, Kunstschlosser, Maschinenschlosser, Mechaniker, Schmiede, Spengler, Gürtler, Kupferschmiede, Zinngießer, Gelb- und Rotgießer, Uhrmacher, Elektrotechniker, Gold- und Silberschmiede, Graveure und Ziseleure.

Für die Holzbearbeitung sieben Schulen: Kunst- und Möbelschreiner Zimmerleute, Drechsler, Schäffler, Wagner, Holzbildhauer.

Für das Baugewerbe zehn Schulen: Steinmetze, Steinbildhauer, Hafner und Ofensetzer, Installateure, Tapezierer, Dekorationsmaler, Kaminkehrer, Glaser, Stukkateure.

Für die graphischen Gewerbe sechs Schulen: Lithographen, Chemigraphen, Fotografen, Buchdrucker, Setzer, Glas-

maler.

Für die Nahrungsmittelgewerbe vier Schulen: Bäcker, Metzger, Konditoren und Lebküchner, Kellner.

Für das Bekleidungsgewerbe zwei Schulen: Schuhmacher, Schneider.

Für Landwirtschaft und Fuhrwesen zwei Schulen: Gärtner, Lohnkutscher.

Für Papier-, Leder- und Borstenverarbeitung vier Schulen: Buchbinder und Kartonnagenarbeiter, Sattler und Täschner, Handschuhmacher und Portefeuillearbeiter, Bürsten- und Kammacher.

Für Kaufleute vier Schulen: Drogisten, Weißwarenhändler, Spezereihändler, Buchhändler."

Gerhard Wehle подає у вище під ч. 89 наведеній праці на стор. 191, за річними звідомленнями мюнхенських доповнюючих шкіл, що в році 1907/08 konnte Kerschensteiner bereits 46 Fachschulen mit 5134 Schülern zählen, wozu noch 12 Bezirksfortbildungsschulen mit 999 Schülern für ungelernte Arbeiter und solche Jungen kamen, die noch keine festen Lehrstellen hatten. Im Schuljahr 1913/14 bestanden 55 Fachschulen mit 9743 Schülern und 13 Bezirksfortbildungsschulen mit 976 Schülern.

94. G. Kerschensteiner, Berufs- oder Allgemeinbildung?, in "Grundfragen der Schulorganisation", 7. Auflage, München-Düsseldorf 1954, S. 47-48.
95. G. Kerschensteiner, Die drei Grundfragen für die Organisation des Fortbildungsschulwesens, in "Grundfragen der Schulorganisation", 7. Auflage, München-Düsseldorf 1954, S. 146-147.
96. Там же, стор. 156. План організації сільських доповнюючих шкіл знаходиться у примітці 31 на стор. 337-344 у творі "Grundfragen der Schulorganisation", 7. Auflage 1954.
97. Там же, стор. 157-158.

98. Великі заслуги Кершенштайнера на ниві доповнюючої освіти справедливо оцінює Гергард Вельз, сучасний чільний дослідник його педагогічної спадщини, пишучи про нього в той спосіб:

"In einem Punkte waren und sind sich Kerschensteiners zeitgenössische und nachgeborene Kritiker stets einig gewesen: in der vorbehaltlosen Anerkennung seiner Berufsschulorganisation, die er zwischen 1897 und 1906 in München verwirklichte und bis zum Kriegsausbruch 1914 weiter vervollkommnete. Was immer sonst kritisch gegen seine Pläne, Maßnahmen und Theorien - zu Recht und zu Unrecht - vorgebracht wurde und vorgebracht werden kann: die Neuordnung des gewerblichen Schulwesens in München begründete seinen Weltruhm und führte zahllose Besucher nach München, die dort sein Werk studierten und fruchtbare Anregungen mit nach Hause nahmen. Sie brachte ihm den Ehrennamen "Vater der Berufsschule" ein, sie machte München zum "Mekka des deutschen Fortbildungsschulwesens". Wo immer Probleme des Fortbildungsschulwesens in den ersten drei Jahrzehnten unseres Jahrhunderts zu lösen unternommen wurden: man bemühte sich um Kerschensteiners Rat - und wer sich heute mit der Theorie der Berufsbildung -und Berufsschule befaßt, kommt um ein Studium der Grundschriften Kerschensteiners nicht herum, auch wenn er sich schließlich vielleicht anders entscheiden wird, weil sich die geschichtlichen Voraussetzungen und besonders die gesellschaftlich-wirtschaftlichen Bedingungen gewandelt haben." (G. Kerschensteiner "Berufsbildung und Berufsschule" Band I, besorgt von Gerhard Wehle, Paderborn 1966, S. 188).

Для доповнення картини наведемо ще слова, взяті зі звітлення про ремісничі доповнючі школи в Мюнхені, виданого 1908 р. В ньому написано так: "Die Anerkennung, die das Fortbildungsschulwesen in Bayern außerhalb Münchens, im übrigen Deutschland und besonders im Ausland findet, ist eine noch freudigere und begeistertere als in der zunächst berührten Heimatstadt."

В цьому звідомленні подано також прізвища і становища відвідувачів, що приїзджали познайомитися на місці з ремісничими школами в Мюнхені в час від 1 січня 1907 до 1 квітня 1908 р. За тих 15 місяців було таких відвідувачів аж 111, з того 50 з різних міст Німеччини, а 61 з 22 різних країн світу. З поміж них досить багато було відвідувачів із З'єдинених Штатів Америки, бо всіх 13, з Японії було трьох, з Англії чотирьох, решта з інших європейських і американських країн. З Харкова відвідав у той час ремісничі школи в Мюнхені проф. Валеріян Кардачев, з Петербургу - вчителька Іда Сінявець, а з Москви - Ольга Гірш. (Bericht über die Bewährung der Neugestaltung der gewerblichen Fortbildungsschulen Münchens, München 1908, S. 57-58.)

99. Georg Kerschensteiner, Texte zum pädagogischen Begriff der Arbeit und zur Arbeitsschule. Ausgewählte pädagogische Schriften, Band II, besorgt von Gerhard Wehle, Paderborn 1966, S. 31.
100. Ручні роботи в Мюнхенських школах Обухов характеризує таким способом:

"Заняття ручним трудом распадаются на две части: обработку дерева и обработку железа, при чем ученики разделяются на две части, из которых каждая одно полугодие работает с деревом, другое - с железом.

С ручным трудом связано и рисование. Всякий предмет прежде изготовления должен быть зарисован со всех сторон, во всех нужных разрезах и проекциях в определенном масштабе.

Мастерския оборудованы просто, но очень удобно и имеют все необходимое. На каждого занимающегося приходится верстак /всего 16 штук, так как сразу занимается не более 1/3 класса/ и на каждого ученика свой шкафчик с инструментами, за целость и исправность которых каждый отвечает сам.

Мастерская прибирается самими учениками.

Для ручного труда имеются свои отдельные учителя спе-

ціалісти". /А. М. Обухов, Народное образование в Мюнхене, Москва, без дати видання, стор. 107/.

101. А. М. Обухов, Народное образование в Мюнхене, Москва, без дати видання, стор. 124 і 125.
102. Там же, стор. 44.
103. Georg Kerschensteiner, Texte zum pädagogischen Begriff der Arbeit und zur Arbeitsschule. Ausgewählte pädagogische Schriften, Band II, besorgt von G. Wehle, Paderborn 1966, S. 40-44.
104. Georg Kerschensteiner, Begriff der Arbeitsschule, 15. Auflage, München-Düsseldorf 1964, S. XIII und XIV.
105. Friedrich Schneider, Geltung und Einfluß der deutschen Pädagogik im Ausland, München und Berlin 1943, S. 156.
106. Там же, стор. 154-167.
107. Там же, стор. 156 і 157.
108. Marie Kerschensteiner, Georg Kerschensteiner, Der Lebensweg eines Schulreformers, München-Düsseldorf 1954, S. 243-297.
109. Я. Чепіга, Тимчасові програми для нижчих початкових шкіл на 1918-19 шкільний рік /Критичний нарис/. В журналі В.У.Ш. Рік другий ч. 5, грудень 1918 р., стор. 291-297.
110. Пор. розділ II, 2, в, г, г, першої частини цієї праці про теоретичні основи організації нової школи в національній державі і примітки до цього розділу.
111. "Резолюції II-го З'їзду Делегатів В.У.С., розділ III. По докладах Степ. Сірополка - "Культурна діяльність учительських спілок" і Ант. Романюка - "Боротьба вчительства з народньою темрявою". Текст III розділу цих резолюцій звучить так:

"Визнаючи потрібним в першу чергу задовольнити бажання широких кол учительства збільшити свій освітній ценз і підкреслюючи, що курси українознавства, за прикладом минулих років, не можуть тепер задовольнити вчительство, 2-й Делегатський З'їзд В.У.С. постановив:

- 1/ Необхідно підвищити взагалі освітній рівень і спеціально педагогічну освіту вчителя.
- 2/ Під час літніх вакацій необхідно заснувати низку курсів, які б знайомили вчительство України з новими течіями західно-європейської педагогіки, особливо - з теорією і практикою трудової школи; також необхідно оновити знання з обсягу педагогічної психології.
- 3/ По великих центрах слід одкрити довгосрочні курси типу вчительських інститутів, куди по черзі одкомандіровувати вчителів нижчої початкової школи з удержанням ~~з~~кладу; такі ж курси слід одкрити на літніх вакаціях.
- 4/ Необхідно дати всю повноту можливості для вільного вступу народнього вчительства до вищих шкіл, як це вже проведено в Кам'янець-Подільським Університеті.
- 5/ В Києві необхідно відновити Педагогічну Академію, яка захиріла через байдужість Міністерства Освіти.
- 6/ Необхідно посилати групи вчительства за кордон для дослідження там шкільної справи згідно з принципами трудової школи.
- 7/ При місцевих учительських Спілках заснувати Культурно-Просвітні Комісії, які, крім розроблення різних загально-освітніх і педагогічних питань, улаштували б для самоосвіти вчительства загально-освітні і педагогічні бібліотеки, музеї і т. д. при допомозі держави.
- 8/ Все учительство повинно підтримувати педагогічну пресу і в першу чергу орган В.У.С. "Вільна Українська Школа", впливаючи на вчительські спілки і повітові Народні Управи в справі гуртової передплати для всіх шкіл.
- 9/ Для керування педагогічною справою в широкому масштабі звернутись до Уряду, аби Педагогічний Музей в Києві зо всім рухомим і нерухомим майном був переданий до розпорядження Всеукраїнської Учительської Спілки в особі Центр. Бюро, асигнувавши відповідні кошти для ремонту й удержання Педагогічного Музею та всіх його інституцій.

10/ Для боротьби з народньою темрявою покрити всю Україну сіткою правильно-організованих шкіл для дорослих, мобілізувавши для цієї мети всі відповідні інтелігентні сили."

112. Журнал В.У.Ш. Рік II, ч. 8-9, стор. 152-154. Цілий текст проекту містимо як додаток до цієї праці.
113. С. Сірополко, Народня Освіта на Советській Україні "Праці Українського Наукового Інституту", том XXII, серія педагогічна, книга 1., Варшава 1934, стор. 20 і 21.
114. Там же, стор. 24.
115. Навчальні пляни, про які тут пишемо, містяться в таких творах: А. М. Обухов, Народное образование в Мюнхене, Москва, без дати видання /1910/, стор. 56; М. С. Гриценко, Нариси з історії школи в українській Р.С.Р., Київ 1966, стор. 54, 95, 96.
116. М. С. Гриценко, Нариси з історії школи в українській Р.С.Р., Київ 1966, стор. 58-59. Дослівно М. С. Гриценко справи трудової школи подає так:

"У 'Положенні про єдину трудову школу' /1919 р./ і в 'Деклярації про соціяльне виховання дітей' /1920 р./ Наркомос УРСР оголосив продуктивну працю і трудове виховання учнів основою навчально-виховної роботи школи, але не вказав конкретних заходів до здійснення цих завдань.

Керівні працівники Наркомосу УРСР самі ще не уявляли чітко завдань, змісту і форм трудового виховання. В педагогічній науці тоді це питання ще не було розроблено, досвід роботи в школах у цій галузі був ще незначний, з вченням класиків марксизму-ленінізму про трудове виховання і політехнічне навчання тоді мало хто був добре обізнаний. До того ж і умови роботи шкіл у 1918-1920 рр. були дуже тяжкими. Але не можна замовчувати й того, хоч невеликого досвіду, що його мали школи України в галузі трудового виховання і суспільно-корисної праці учнів у 1918-1920 рр. Цей досвід особливо цікавий з точки зору активності, ініціативи і творчих шукань учителів та органів народньої освіти. Передове вчительство і працівники освіти

намагалися наблизити школу до життя, до практики соціалістичного будівництва, залучали учнів до суспільно-корисної праці, яка проявлялась у різних формах.

Учні, особливо старшого віку, працювали по ремонту шкільних приміщень і меблів, виготовляли наочні посібники, займались благоустроєм шкільних садиб і вулиць біля шкіл, упорядковували братські могили, допомагали в обладнанні клубів, селянських будинків, хат-читалень, бібліотек, працювали в шкільних садах, на городах, на пришкільних ділянках і т. д. Широко впроваджувалося самообслуговування учнів. Учні старших класів виконували окремі громадські доручення: чергували в приміщеннях волосних виконкомів, телефонних станцій, комітетів незаможних селян, переписували різні папери, розносили повідомлення про різні збори і т. д. У багатьох школах створювались різні майстерні, в яких учні вивчали ремесла: теслярське, кравецьке, в'язання, вишивання, опрацювання книг та ін. В дитячих садках, на дитячих майданчиках, у школах першого концентру дітей учили виготовляти іграшки, прикраси для ялинок, ліпити з глини, вирощувати квіти, доглядати за домашніми тваринами.

При вивченні математичних дисциплін /особливо геометрії/, природознавства і географії учнів навчали виготовляти наочні прилади, проводити вимірювання на землі, знайомили з трудовими процесами в сільському господарстві, із знаряддями праці. Особливо велику суспільно-корисну роботу учні проводили влітку в період так званих "клубних занять". Проте в роботі по трудовому вихованню учнів були й певні хиби: часто вона мала кустарницький, ремісницький характер.

В наступний період /1921-1925 рр./ Наркомос УРСР, враховуючи і критично аналізуючи досвід трудового виховання в школах за попередні роки, розпочав роботу по складанню програм, інструкцій, порадників про трудове виховання і політехнічне навчання."

117. Павло Гайдалемівський, Шкільництво на Україні, в брошурі "З культурного життя України" випуск ч. 5, видання д-ра Зенона Кузелі, Зальцведель 1918 р. стор. 30 і 31.

Д О Д А Т К И

Додаток ч. 1.

Нарада в справі організації Народньої Освіти на Україні
15-20 грудня 1917 р.

Народня освіта, дошкільна, шкільна і позашкільна - ось найважливіші підвалини життя кожного народу, кожної держави. Тим більше значіння має справа народньої освіти для України, якій довелося століття жити під тягарем національної неволі, політичної, економічної і культурної.

І тим більші завдання стають перед вищою шкільною владою, що стоїть на чолі всієї справи Народньої Освіти на Україні.

На руїнах старого ладу, старих форми управління справами Освіти, доводиться будувати Генеральному Секретарству Освіти нову школу, реорганізувати стару, творити нові форми управління справами освіти, керуючись принципами демократизму, децентралізму і національно-персональної автономії, оголошеної з універсалом У.Ц.Р.

Реорганізація управління справами освіти на підставі цих принципів вимагає великої уваги, і Генеральне Секретарство Освіти, щоб опертись в своїй діяльності на колективну думку всіх громадських організацій, що відають школою, постановило скликати нараду в справі організації Народньої Освіти на Україні із представників земств, міст і учительських організацій.

Для цього Генеральне Секретарство Освіти разом з Генеральною Шкільною Радою виділили з себе організаційне бюро із представників усіх націй України з О. Сірополко на чолі, котре підготувало і скликало з'їзд на 15-20 грудня в Києві.

Організаційне бюро негайно надрукувало в часописах і розіслало до всіх вищезгаданих організацій заклик на нараду і "Статут наради", з проханням надсилати до Орган. бюро. На великий жаль, докладів з місць прийшло не багато, і Орган. Бюро довелося доручити підготування більшості докладів київським діячам. Головний проект управління справами освіти на Україні

розробила особлива Комісія Генеральної Шкільної Ради, складена із представників всіх націй.

Через брак часу та поштові незручності, а найбільше через ненормальне становище залізниць на з'їзд приїхало делегатів менше, ніж гадали. З правом рішучого голосу прибуло 141 делегатів; з них від земств 46 чол., від міст - 18, від учительських організацій 64 і від Генерального Секретарства Освіти 5, від Орган. Бюро і докладчиків 8. З правом дорадчого голосу прибуло 50 делегатів.

Щодо представництва по губерніям, то найменше дали представників Херсонщина та Катеринославщина - по 6 делегатів, найбільше - Київщина - 24 делегати.

Розпочалися засідання з'їзду 15 грудня промовою Генерального Секретаря Освіти Ів. М. Стешенко, який одкрив з'їзд, а закінчилися 20 грудня у вечорі.

Президію обрано з'їздом із представників всіх націй в такому складі: голова-українець д. Постернак, 4 товариші голови - д. Іванченко /від українців/, д-ка Нюрнберг /від євреїв/, д-ка Жукевич /від поляків/ і д. Володкович /від великоросіян/ і 3 секретарі - д. Черкавський і д. Гончар /українці/ і д-ка Луначарська /великороска/.

Були заслухані і обговорені такі доклади:

1. Плян управління справою освіти на Україні - д. Холодний.
2. Національна школа - д-ка Русова.
3. Підвалини національної школи - д-ка Нюрнберг.
4. Організація керування національною школою - д. Калиновський.
5. Управління справою освіти - д. Музиченко.
6. Роль учительських організацій в справі керування школами - д. Білецький.
7. Порядок надання учительських посад - д. Болотович.
8. Інструктори і комісари - д. Музиченко.
9. Інструктування народніх шкіл на Україні - д. Смолінський.
10. Організація педагогічних рад і відношення до них держави і громадянства - д. Сіماشкевич.
11. Чим повинен бути для України Генеральний Секретаріят по справах освіти? - д. Левитський.

12. Взаємовідносини між Губерніяльним, Повітовим і Волосним Земством в справі народньої Освіти - д. Сірополко.
13. Відділ по Народній Освіті при Земських і городських Управах - д. Сірополко.
14. Підготування земських і міських діячів по Народній Освіті - д. Сірополко.
15. Фінансова допомога місцевим самоврядуванням - д. Страшун.
16. Видавнича спілка - д. Болозович.

Головним питанням, яке стояло перед з'їздом, був плян управління справами освіти на Україні /доклад ч.1/. Дальші 13 докладів з різних боків освітлювали цей плян. Тож не диво, що на обміркування цього пляну і докладів, оскільки вони були зв'язані з ним, пішло найбільше уваги і часу з'їзду. На протязі 5 денної роботи з'їзд ухвалив проект управління справами Освіти, вироблений комісією Генеральної Шкільної Ради, додавши ряд поправок. Крім того, з'їзд ухвалив ще цілий ряд постанов і резолюцій, які і подаються далі.

Пояснююча записка до пляну управління народньою освітою на Україні.

Плян управління народньою освітою на Україні мусить відповідати трьом головним завданням:

а/ всім народам Української Республіки повинно забезпечити вільний розвиток їхньої школи і взагалі освіти; б/ щоб по освітній справі була певна єдність, яка забезпечувала б можливість спільними силами боротися з тією темрявою, що охопила нашу землю після чужого панування; в/ децентралізація управління повинна бути можливо широкою.

Ці, на перший погляд, протилежні моменти один одного не виключають отже можливо надати управлінню освітою такі форми, котрі б гармонічно, їх сплочували.

Далі подано пляни, що з'єднав принцип національно-персональної автономії з принципом загальної координації управління освітою в державі.

Плян проведено по градаціях місцевої децентралізації управління. Може, кому здаватиметься неясним, як построєно керуван-

ня національною освітою. - чим воно об'єднується, отже треба показати окремо конструкцію управління національною освітою та конструкцію загальних об'єднуючих органів.

Виходячи з того пункту III Універсалу, де сказано: "народом великоруському, єврейському, польському та іншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права свободи самоврядування в справах їх національного життя", загальне завідування справами народньої освіти кожної національності передається відділам по народній освіті при національних генеральних секретарствах з шкільними радами при них, як законотривавними органами. На місцях під загальним проводом відповідних секретарств закладаються національні ради освіти: обласні, губерніяльні, повітові, міські, сільські й інші. В компетенцію національних органів уходить все, що торкається освітньої справи даної національності за винятком загально-державних мінімальних норм, що встановлюються Генеральним Секретарством Освіти з законодавчим при ньому органом - Генеральною Радою освіти. Ці мінімальні норми обов'язкові для всіх національностей, не повинні бути на зло жадному народові на Україні.

Об'єднуючим органом діяльності всіх національних культурно-просвітних інституцій цілої Республіки - є Генеральне Секретарство Освіти. Воно є найвищим органом, що устанавляє в справі керування і контролі мінімальні загальні норми, обов'язкові для культурно-просвітньої справи всіх національностей на території України і регулює взаємні відносини окремих національностей на ґрунті культурно-просвітньої діяльності. В межах цих мінімальних норм і працюють національні органи освіти.

На місцях аналогічним об'єднуючим органом мають бути губерніяльні ради освіти.

Можна гадати, що управління освітою на цих підвалинах допоможе культурним сином всіх народів України стати в одну лаву, плечем о плече на боротьбу з темнотою населення на Україні.

План управління освітою на Україні.

Генеральне Секретарство освіти.

Розділ I.

Склад Генерального Секретарства Освіти.

Генеральне Секретарство Освіти складається з Генерального Секретаря, його товаришів, Генеральної Ради Освіти та Генеральної ради мистецтва.

Розділ II.

Функції Генерального Секретарства Освіти.

Генеральне Секретарство Освіти об'єднує діяльність всіх національних культурно-просвітних інституцій Української Народньої Республіки.

Для цього воно

1/ встановляє в порядку управління та контролю мінімальні норми для всіх культурно-просвітних інституцій;

2/ розробляє загальний бюджет для освіти всіх народів України;

3/ регулює взаємовідносини окремих національних культурно-просвітних установ;

4/ керує розробленням загальної освітньої статистики.

Розділ III.

Генеральна Рада Освіти.

Законодорадчим органом при Генеральному Секретарстві Освіти по питаннях, зазначених в розділі II, є Генеральна Рада Освіти.

Генеральна Рада Освіти складається з представників:

а/ від національних Рад Освіти при відповідних Секретарствах, по 1 від національних меншостей /великоросів, поляків, євреїв/ і 4 від українців.

б/ Представників від національних центральних вчительських організацій, що охоплюють школи всіх типів: по 1 від національних меншостей і 4 від українців.

в/ Представників від Генерального Секретарства Народньої

Освіти і Відділів по Освіті при Секретарствах^{1/} меншостей - по 1 від національних меншостей, 4 від Генерального Секретарства Освіти.

г/ Генерального Секретаря Освіти, котрий є головою Генеральної Ради Освіти, та його заступника.

д/ 4 представників від спілки городів та 4 від спілки земств.

У в а г а. Де представництво обмежено 1-ою особою, треба, щоб був кандидат, котрий цю особу заміняє при її відсутности.

Розділ ІУ.

Поділ управління Освітою відповідно національно-персональній автономії народів України.

В основі законодавства про національні школи лежить принцип національно-персональної автономії, проголошений ІІІ Універсалом У.Ц.Р. Згідно з цим принципом загальне завідування справами народньої освіти кожної національності на Україні передається: завідування справами освіти українського народу - Генеральному Секретарству Освіти і Українській Раді Освіти при ньому; завідування справами освіти національних меншостей /великоросів, євреїв, поляків/ - відділам по народній освіті при національних Генеральних Секретарствах і відповідним національним радам освіти при них, в склад яких входять люди даної національності. Кожен відділ з вище зазначених національностей

1/ виробляє зразкові пляни організації дошкільної, поза-шкільної та професійної освіти.

2/ дбає, аби здійснювалась єдність школи.

3/ помагає розвитку самодіяльності народів України в напрямку поширення та поглиблення освіти, а також в напрямі розвитку мистецтва; для цього в обсягу свого бюджету може видавати грошову допомогу.

4/ має при собі педагогічно-інформаційне бюро.

^{1/} На засідання можуть запрошувати спеціалістів з правом дорадчого голосу.

5/ сам є ініціатором різних просвітних справ: закладає різні школи, академії і т. п.

6/ дбає, щоби школи були забезпечені вчителями, підручниками і необхідним знаряддям.

7/ дає державні права школам.

8/ доглядає над задоволенням національних потреб учнів своєї національності; для цього національні Секретарства мають право доручати відповідним органам збирати в відповідних інституціях необхідні для цієї мети відомости.

В випадках непорозумінь питання вирішуються Генеральним Секретарством.

9/ виконує інші функції, які зв'язані з загальним завідунням освітою свого народу.

Всі документи по справах Освіти кожної національності, видані відповідним Генеральним Секретарством мовою даної національності за підписом уповноважених осіб і печаткою даного Секретарства, мають законну силу.

Розділ У.

Національні Ради Освіти.

Законно дорадчим органом по питанням, зазначеним в розділі ІУ, при Секретарстві Освіти і Секретарствах інших національностей, устанавлюються національні Ради освіти.

В національні Ради Освіти входять: 2 представники від національних Секретарств, представники від центральних учительських організацій, по одному від кожного типу шкіл, 1 - від національної наукової організації. В Українську Раду Освіти, окрім того, входять 2 представники від спілки міст і 2 - від спілки губерніяльних земств, і при тому тільки українці. В інші національні Ради Освіти по 4 від національних Рад.

Розділ УІ.

При кожному губерніяльному Земстві засновується Губерніяльна Рада Освіти, яка об'єднує діяльність культурно-просвітних устанав всіх національностей губернії. Губерніяльна Рада Осві-

ти слідкує за виконанням мінімальних норм і вимог для просвітних інституцій губернії, розробляє бюджет, регулює взаємовідносини окремих національних культурно-просвітних установ, розробляє і направляє статистику по інструкції Генеральної Ради Освіти, розробляє шкільну сіть, листується з Генеральним Секретарством.

Розділ VII.

Склад Губерніяльної Ради Освіти такий:

Від Губерніяльної Земської Управи - 3 /між ними, у всякім разі, 1 представник працівників по народній освіті/. Від Губерніяльних Земських Зборів - 2, від спілки міст губернії - 1, а до утворення цієї спілки від губерніяльного міста - 1. По одному представникові від Губерніяльних Рад Освіти меншостей, всього - 3; від губерніяльної української Ради Освіти - 2; від губерніяльних учительських спілок по 1 представникові від меншостей, всього 3; від української губерніяльної учительської спілки по 1 від кожного типу шкіл. Комісар з дорадчим голосом. Голова обирається самою Радою. Всі члени обираються на 3 роки, коли ж вибувають з складу Ради через те, що кінчаються їхні строки по тих інституціях, від яких вони представлені, або з інших причин, - то вони заміщаються людьми відповідної категорії.

Губерніяльна Рада Освіти виділяє з свого складу виконавчий орган - управу.

Розділ VIII.

В містах, виділених в окрему губерніяльну земську одиницю, утворюються міські ради освіти з компетенцією і складом губерніяльних рад, з відповідною заміною представництва органів губернії органами міста.

Розділ IX.

Національні губерніяльні та інші ради освіти.

1. Національні меншости, що заселяють Україну, закладають свої національні Ради освіти - обласні, губерніяльні, повітові, міські, сільські і інші, згідно потребам, які завідують освітньою справою даної нації на місцях під загальним проводом відпо-

відних секретарств.

Ті національності, котрі не мають своїх секретарств, організуються по інструкції, виробленій Губерніяльною Радою Освіти.

2. В склад національних рад освіти входять представники від а/ місцевих громад або відповідних спілок громад, б/ місцевого самоврядування, в/ відповідної національної спілки вчителів різних типів шкіл.

3. Інше представництво і кількість представників від кожної групи позначається інструкцією Секретарства відповідної національності.

4. Українська губерніяльна Рада освіти організується при губерніяльним земстві і в компетенцію її - входять: а/ розміщення між повітовими земствами асигнованих губерніяльним земством коштів на народню освіту, коли асигновка не має певного призначення; б/ розгляд прохань повітових і міських рад освіти; в/ завідування середніми школами, що передаватимуться відповідними українськими секретарствами; г/ призначення допомоги навчителям з губерніяльних коштів; д/ розгляд скарг на повітові ради освіти з правом запропонувати перегляд діла і взагалі вирішення непорозумінь в орудуванні шкільним ділом губернії; е/ збирання і розроблення статистичних даних для губерніяльної Ради Освіти по інструкції Генерального Секретарства; ж/ зносили з відповідним Секретарством по народній освіті і з губерніяльною Радою Освіти; з/ упорядкування музеїв, бібліотек, народніх розваг і т. і. і взагалі, піклування про розвиток національної освіти в губернії.

Розділ X.

Склад Української Ради Освіти такий: від губерніяльної Земської Управи 2; від спілки міських самоврядувань 2; від повітових і міських Рад Освіти 4, обраних з'їздом; від Української Губерніяльної Учительської Спілки - по 1 від кожного типу шкіл; завідуючий шкільною освітою при губерніяльному Земстві - 1; завідуючий позашкільною освітою при губерніяльному земстві - 1; завідуючий дошкільною освітою при губ. земстві - 1; від організованих лікарів - 1; від українських просвітних організацій - 1; від кооперативних спілок - 1. Голова обирається са-

мою Радою. Українська Губерніяльна Рада Освіти виділяє з свого складу виконавчий орган - управу. Всі члени обираються на 3 роки /див. розд. VII/.

При Українській Губерніяльній Раді Освіти не менше разу на рік скликається з'їзд, котрий обговорює питання, що входять в компетенцію української губерніяльної Ради освіти, і обирає чотирьох членів від повітових і міських рад освіти. Членами з'їзду є всі члени Української Губерніяльної Ради Освіти і по два представники від кожної української повітової і міської Ради Освіти.

Розділ XI.

При повітовім земстві засновується українська повітова рада освіти.

Укр. повітова рада освіти розміщує шкільні кошти повіту, що асигнуються щорічно і проходять через сміту повітового земства, а також організовані асигновки і даровані капітали, вишукує кошти на народню освіту повіту і складає обрахунки на утримання нижчих та вищих початкових шкіл, професійних вищих шкіл, установ дошкільної і позашкільної освіти. Вона турбується відчиненням нових шкіл, а також установ дошкільної і позашкільної освіти і народніх домів.

Для цього Рада освіти провадить контроль над станом шкіл і навчання і вивчає, оскільки існуючі школи і установи задовольняють населення, як по кількості, так і по якості і в разі необхідности приймає заходи до усунення хиб. Повітова Рада Освіти призначає, переміщає і усуває навчителів, піклується педагогічною і загальною освітою їх /улаштовує учительські курси, бібліотеки і т. п./, затверджує інструкторів шкіл, командує запасних учителів, забезпечує школи підручниками та шкільним знаряддям, дозволяє приватним особам засновувати початкові школи, вирішує прохання сільських рад освіти, вступає в зносини з Губерніяльною Радою Освіти і національними радами по різних питаннях освіти. Провадить статистику народньої освіти як по власній ініціативі, так і по вказівках Секретарства. По закінченні шкільного року Повітова Рада Освіти складає справоздання про стан народньої освіти повіту і про діяльність, яке передає

Губерніяльній Раді Освіти. Туди-ж передається і обрахунок на майбутній рік.

Розділ XII.

Склад Української Повітової Ради Освіти такий: від повітової Земської Управи - 2; від повітового земського зібрання - 4; від міських самоврядувань повіту - 2; всі інструктори шкільної, позашкільної і дошкільної освіти, завідувачі шкільною, дошкільною і позашкільною освітою, всього - 3; від української міської Ради Освіти - 1; від кооперативних спілок - 1; від організованих лікарів - 1, від учителів української повітової учительської спілки так, щоб від учасних і культурно-просвітних організацій у складі ради було не менш половини. Всі члени Ради обираються на три роки /див. р. VII/. Українська Повітова Рада Освіти виділяє із свого складу голову і виконавчий орган - управу.

Розділ XIII.

а/ Міста, що не відокремлені в самостійну губерніяльну земську одиницю, і інші, що мають міські самоврядування, організують при них українські Ради Освіти по типу рад повітових з відповідною заміною представництва.

б/ З ініціативи національних міських Рад Освіти, за згодою міської Думи, можуть бути зорганізовані при міських самоврядуваннях міжнаціональні міські ради освіти, по типу губерніяльних. Компетенція цих рад устанавляється по згоді з Губерніяльною Радою Освіти. Рада складається з представників міста, повітового земства, національних Рад Освіти, національних учительських спілок, культурно-просвітних установ, та кооперативних спілок, з тою умовою, аби представників від українців було не менш половини загального числа членів Ради.

Розділ XIV.

Українські сільські ради освіти.

1. В селах закладаються українські сільські ради освіти. В склад українських сільських Рад Освіти входять всі учителі українських шкіл села, які і складають половину всіх членів Ради. Друга половина складається із представників українського сільсь-

кого сходу, українських культурно-просвітних організацій, кооперативів, батьків учнів. Кількість представників від кожної групи устанавляється українською повітовою Радою Освіти.

2. Компетенція української сільської Ради Освіти: піклування матеріальним станом шкіл свого району, господарством, паливом, освітленням шкільних будинків; турботи про постачання необхідних коштів Повітовою Радою Освіти чи місцевою сільською громадою. Сільська Рада Освіти також веде рахунок дітям шкільного віку в своєму районі, вживає заходів, щоб учні не пропустили уроків, улаштовує для учнів розваги та шкільні свята, піклується про гарячі сніданки і взагалі про поміч учням. Рекомендує кандидатів на вільні учительські посади, приймає і обмірковує всі заяви місцевих сільських сходів, що торкаються існуючих шкіл та взагалі народньої освіти в даному шкільному районі і розпочинає з приводу їх належний клопіт перед повітовою Радою Освіти. Сільською Радою Освіти виконуються всі розпорядження Повітової Ради Освіти. В кінці шкільного року Рада дає сільському сходові справоздання про свою діяльність за рік і про стан шкіл свого району, а також свої гадки на наступний шкільний рік. Таке справоздання подається і повітовій Раді Освіти. Якщо місцева сільська громада дає які-небудь кошти на школу, Рада Освіти подає сходові справоздання про видатки з них.

3. Містечка організують Ради Освіти з компетенцією і складом сільських Рад.

Постанови і резолюції, ухвалені Народою.

1. Постанови в справі організації керування національною школою.

1. В основі законодавства про національні школи лежить принцип національної автономії, проголошеної третім універсалом УЦР.

2. Найвищим органом, що устанавляє в справі керування і контролі мінімальні загальні норми, обов'язкові для культурно-просвітної справи всіх національностей на території України і регулює взаємні відносини окремих національностей на ґрунті культурно-просвітної діяльності, є Генеральне Секретарство Освіти.

3. Законорадчим органом, який виробляє мінімальні загальні норми, є Генеральна Рада Освіти, що існує при Генеральному Секретарстві Освіти.

4. Загальне завідування справами народньої освіти кожної національності передається відділам по народній освіті при національних секретарствах і національним Радам Освіти при них, які є законодавчим органом.

5. У склад окремих національних Рад Освіти входять: а/ 2 представники від відповідного Генерального Секретарства, б/ представники від національних центральних учительських організацій по 1 від кожного типу шкіл, в/ одного представника від національного центрального наукового товариства, г/ 4 представники від національних Рад даної національності.

6. Національні органи, що відають справою народньої освіти, працюють у межах загальних норм, установлених Генеральним Секретарством Освіти згідно з пунктом другим.

7. Всі документи по справах Освіти даної національності, видані відповідним Генеральним Секретарством мовою даної національності, за підписом уповноважених осіб і печаткою даного Секретарства, мають законну силу.

8. Засоби, що видає Генеральне Секретарство Освіти на потреби народньої освіти, поділяються поміж національними Секретарствами пропорціонально кількості людности кожної національності.

Увага. Питання про учнів, що є в даний час у школах, і про поділ їх поміж національними школами вимагає особливого обслідування й плану.

9. На відповідних національних секретарствах лежить обов'язок доглядати над задоволенням національних шкільних потреб учнів своєї національності у школах інших національностей; для цього дані Секретарства мають право доручати своїм уповноваженим особам зібрати по відповідних інституціях необхідні для цієї мети відомості. В випадках непорозумінь питання вирішується Генеральним Секретарством Освіти.

10. На місцях утворюються національні Ради Освіти краєві, губерніяльні, міські, сільські й інші, згідно насущним потребам; ці останні керують просвітною справою даної національності на місцях, під загальним керуванням відповідного Національного Генерального Секретарства.

11. У склад зазначених Національних Рад Освіти на місцях увіходять представники від а/ місцевих національних громад, або відповідної спілки громад /повітової, губерніяльної, крайової/, б/ місцевого самоврядування, в/ місцевої національної спілки учителів, г/ від батьківських комітетів.

Увага. Кількість представників від кожної з зазначених груп визначаються інструкцією відповідного Генерального Секретарства.

II. Підвалини національної школи.

1. В основу правдивої /правильної/ постановки народньої освіти повинні бути покладені такі принципи: економія в часі, зв'язок між сім'єю і школою й єдність школи.

2. Народня Освіта повинна будуватися на принципі признання виїняткової і рішачої ролі, в справі виховання і навчання рідної мови, укладу життя і дитячої психіки даної національності.

3. В цілях переведення намічених підвалин Народньої Освіти, школа повинна бути національною, і завідування нею повинно бути передано до рук даної національності.

4. В інтересах єднання і солідарности трудящих всіх національностей в межах Української Народньої Республіки, в цілях полегшення боротьби за існування, українська мова в школах національних меншостей, починаючи з вищої початкової школи, обов'язкова для шкіл, але необов'язкова для учнів.

Увага. На 1-му ступні навчання українська мова може вводиться по постановам на місцях або відповідних націон. секретарств.

5. Навчання російської мови в школах Україн. Народ. Респуб. мусить стати обов'язковим для шкіл, або необов'язковим для учнів і тільки тоді, коли на це буде постанова відповідної національної шкільної ради.

Увага до пп. 4 і 5. Обов'язковою для школи українська і російська мови стають тоді, коли є установлений Генеральним Секретарством Освіти мінімум охочих вчитися учнів.

6. Всі національні шкільні організації вільні в організаційній роботі, в виробці програму, обсягу часу шкільного навчання, але виконують мінімальні вимоги, обов'язкові для усіх шкіл Української Народньої Республіки.

III. Інструктори

1. Задля того, щоб школи мали змогу не випадково виконувати свої завдання, а придбати довіря і любов населення, легко, цікаво, систематично і економно передаючи молодому поколінню досвід всієї Людськості, а також даючи критичну оцінку цьому досвіду, - вони мусять мати спеціальні органи, авторитетні як для учительства, так і для населення, і таким органом з'являється, інститут інструкторів.

2. Інструкторів мусять мати міста, губернські і повіторі земства, а також секретарство.

3. Інструктори не мають ніякої влади.

4. Інструктори мають такі завдання: 1/ улаштувати відчити і лекції, 2/ вести практичні зайняття з учителями, 3/ бувати на уроках і давати вказівки та влаштувати з'їзди для вирішення питань і ведення науки, організувати районні педагогічні музеї і бібліотеки, поширювати серед населення відомості про систему кращого виховання і збільшувати цікавість до освіти.

5. Інструктори інформують Раду Освіти про становище і діяльність шкіл, але не учителів, і висловлюють свій погляд на функціонуючу систему з вказівками для поліпшення її.

6. Інструктор має право присутності на іспитах у всіх інституціях, які дають учительські дипломи, а також відвідувати їх на протязі року.

7. Інструктори обираються учительськими з'їздами, або ж учительськими спілками і затверджуються відповідними радами освіти.

8. В Українській Народній Республіці нова вільна українська школа повинна будуватися на рідному народньому ґрунті. Через те керівники шкільної праці - інструктори позинні відповідати цьому завданню, себто, інструктор позашкільної освіти повинен бути: а/ переконаним українцем; б/ людиною з відповідною освітою, загальною і педагогічною і в/ мати вчительський стаж.

IV. Забезпечення українських шкіл інструкторами.

В цілях забезпечення українських шкіл інструкторами, з'їзд діячів по народній освіті на Україні висловлює побажання:

а/ Щоб Генеральний Секретар Освіти негайно взяв "на учет" всі українські сили, які заявлять себе здатними до праці інструктування народніх українських шкіл.

б/ Щоб ці сили негайно були командіровані туди, де ще немає інструкторів по заявам з місць.

П р и м і т к а: Жалування одержується командірованими інструкторами по тій посаді, з якої їх командіровано, але з допомогою самоврядувань /Губ., Повіт., Зем. та міст/ подорожжю та ін. грошовими додатками.

У. Комісари.

1. Попередній зовнішній контроль над школами мусить бути знищений, для осягнення ж загального догляду над виконанням мінімальних норм закону в області освіти і щоб уникнути можливих сутичок в питаннях шкільної організації між керуючими органами і залежними інституціями і окремими особами - утворюються спеціальні органи.

2. Такими органами, як представники секретарства на місцях, повинні бути губерньські комісари і їх помічники, які призначаються секретарством по потребі.

3. Комісари у всіх радах освіти і інших представницьких органах мають право дорадчого голосу.

VI. Підготування земських і міських діячів по народній освіті.

1. Поширення компетенції органів громадського самоврядування в справі народньої освіти, а також утворення дрібної земської та міської одиниці ставлять на черзі питання про утворення кадру свідомих робітників у питаннях муніципального господарства взагалі і народньої освіти зокрема.

2. Для підготування земських і міських робітників, які давалиб напрямок діяльності муніципального хазяйства в сфері народньої освіти, необхідно відкриття інституту Народньої Освіти, як спеціальної вищої школи.

3. Разом з відкриттям вищої школи, для підготування земських і міських робітників по народній освіті, мусить бути також чер-

говим завданням утворення тимчасових, хоч би однорічних курсів при Генеральному Секретарстві Народньої Освіти, або з матеріальною допомогою його при якійсь вищій школі в Києві, наприклад, при Фребелівському інституті, для підготування робітників по народній освіті, особливо свідомих у минулому і сучасному земських і міських інституцій і їх діяльності на полі народньої освіти.

4. Окрім однорічних курсів по народній освіті, необхідні також курси з меншим протягом часу, для підготування спеціалістів в тій чи іншій галузі народньої освіти /інструкторів по дошкільній і позашкільній освіті, бібліотекарів і т.і./, видання книг і брошур по питанням муніципального господарства в сфері народньої освіти, періодичні наради і з'їзди робітників по народній освіті.

5. Для підготування робітників в місцеві органи самоврядування та культурно-просвітні установи потрібно також утворити постійні курси, сполучивши ці курси з курсами по кооперації, з фінансовою допомогою кооперативних установ.

УІІ. Курси по українознавству.

1. З'їзд по народній освіті висловлює побажання, щоб літом були організовані Секретарством Освіти по всіх повітах учительські курси по українознавству.

УІІІ. Об'єднання всіх працівників по народній освіті на території Української держави.

1. Вважаючи на те, що сучасний момент культурного будівництва на Україні вимагає напруження всіх культурних сил, що тільки гуртове співробітництво всіх педагогічних сил без поділення по національностям може виконувати велике історичне завдання, 1-й з'їзд по Народній Освіті на Україні висловлює побажання, щоб усе демократичне вчительство, котре працює на Україні і яке повинне покласти всі свої сили на користь українському народові - забуло всі непорозуміння і з'єдналося в єдину могутню спілку робітників народньої освіти на території України.

XI. Кооперативні союзи і з'їзди по народній освіті.

1. З того погляду, що культурно-просвітня діяльність кооперативів на Україні має на меті широку позашкільну освіту народу, з'їзд висловлює бажання, щоб на загальні з'їзди по народній освіті кооперативні союзи мали право послати двох своїх представників з рішачим голосом.

X. Мінімальна допомога від казни земським та міським самоврядуванням на народню освіту.

З'їзд визнає мінімальну допомогу від державної казни земським та городським самоврядуванням на народню освіту в такому розмірі.

1/ Замість теперішніх 840 карб. в рік на жалування учителям початкових шкіл - 1800 р., а замість 60 р. в рік за вислугу п'ятилітки, 5% добавки від основного казенного жалування щорічно до 20 літ учительської служби. Добавка до цього мінімуму для доведення жалування учителям до прожиткової норми додає місцеве самоврядування.

2/ На жалування учителям вищих початкових шкіл ставка повинна бути збільшена на 40%.

3/ Розмір допомоги від казни на шкільне строїтельство /на постройку зданій/ повинен бути збільшений не менше ніж в чотири рази.

4/ Із коштів, котрі тратились казною на удержання інспекторів народніх шкіл та наблюдателів церковно-парафіяльних шкіл, казна повинна давати місцевим, земським та городським самоврядуванням по 3600 р. в рік допомоги на удержання кожного інструктора шкільної освіти.

/Передруковано з журналу "Вільна Українська Школа", Рік I, ч. 5-6 за січень-лютий 1918 р., стор. 53-66./

Додаток ч. 2

Проект влаштування на Україні літніх курсів для підготовки учителів єдиної трудової школи при Наркомосі
/витяги з доповіді Ол. Музиченка/

Типи курсів. Для здійснення єдиної трудової школи в першу чергу необхідно - перше, підготувати працівників цієї школи, і - друге, зацікавити населення нової школи, викликати до неї довіря.

Друге завдання добре піде вперед, коли буде вирішено перше, бо підготований і свідомо переконаний в перевагах трудової школи учитель буде кращим агітатором за неї на місцях, а його вміння в рамках нової школи задовольнити культурно-освітні і соціально-політичні, практичні і ідейні запитання населення краще від усякої іншої пропаганди притягне до трудового шкільного колективу.

Але рішення першого завдання утруднюється через недостачу керівників, лекторів і інструкторів для підготовки кадрів учительства. Через те конче потрібно перш за все з тих осіб, що вірять в ідею трудової школи і мають відповідні знання й практику - підготувати армію інструкторів і розіслати їх на курси по території всієї України. Таким чином, літні курси повинні бути двох типів:

1. Інструкторські, для підготовки учительських курсів, і
2. Учительські, для підготовки працівників по здійсненню єдиної трудової школи, і власне першого її ступня /від 7-13 років/, с. т. того віку, до якого належать учні буйшої народної школи і трьох перших класів середніх шкіл.

Час курсів. На інструкторських курсах буде досить місця праці - з 15 травня по 15 червня, а на учительських - п'яти тижнів, при чому, через недостачу лекторів, керівників і інструкторів, учительські курси повинні початись після закінчення інструкторських і відбуватися в дві зміни: перша - з 15-го червня по 23-го липня, а друга - з 23-го липня по 1-е вересня.

Програма занять. Для курсів обох типів установлюється одна програма занять, але при її виконанні при інструкторських

курсах доведеться вказувати, як навчити всього цього - учителя, а на учительських - учня. З огляду на це - на перших буде більше теоретично-принципіальних указівок, а на других - практично-методичних.

Заняття практичного характеру повинні конче дати перш за все початковий мінімум до того, щоб можна було перейти до трудової школи і через те - перш за все ілюструвати активність викладання, а потім і інші, трудніші, завдання нової школи. З цього погляду мінімальна програма занять на курсах буде така:

1. Історія труда в зв'язку з історією культури.....	10	лекцій
2. Еволюція знаряддів труда /праці/.....	4	"
3. Теорія і практика трудової школи першого ступня /описання плану робіт і методів, окремо міської і сільської школи/.....	20	"
4. Практичні роботи по ліпінню.....	18	"
5. " " " ремісництву.....	18	"
6. " " на землі й піску		
7. " екскурсії в природу і майстерні /булочну, м'ясну, овочеву, кравцю, шевцю, ковалю, палітурщику; каменяру, красильню, фабрику і т.д./....	20	"
8. Практика екскурсій в соціальні "ячейки" /волесть, суд, лікарня, пожежна, базар, кооперативна крамниця і т. д./.....	5	"
9. Трудовий принцип в ознайомленні з рідн. оточенням на Україні /природа, побут, народ. календар, звичаї, обряди, виробництво/.....	16	"
10. Соціальне виховання.....	8	"
11. Трудовий принцип в прикладанні до:		
{ знання рідного краю.....	8	"
{ природознавства.....	10	"
{ математичн. предметів.....	6	"
{ гуманітарн. предметів.....	8	"
14. Складання шкільного музею.....	4	"

При добрих умовах бажано розширити заняття що-до таких приблизно тем: історія техніки, філософія індустріальної техніки, сільські знаряддя, філософія знаряддів людської праці, чого може навчити машина, зв'язок технічної і наукової освіти, дитяча

трудова "община" /колектив/, суспільна санітарія /бульвари, ули-
ці, каналізація, лікарні, амбулаторії, лікарські каси/, історія
покорення природи людиною /як людина опанувала природою, етно-
графічні роботи /записи пісень, обрядів, збирання узорів, уб-
раннів/, гуртова /колективна/ праця і трудова кооперація при ви-
хованні. Дніпро в його історії, Флорі, Фауні, торгівлі, вироб-
ництві, поезії, музиці / в зв'язку з роботою по складанні колек-
цій/, шкільне самоврядування, сільське господарство.

Поруч з цим проектом, який цими днями прийме реальну форму в
Наркомосі, Культ.-просвітня комісія при Ц.Б. В. У. С. виготови-
ла свій проект програму курсів. Ці курси малося організувати на
кошти Наркомоса для представників спілок, що входять в В. У. С.
Покищо невідомо, чи будуть це окремі курси, чи їх сполучать з
курсами Наркомоса. Програм мав бути такий:

Принципи Єдиної Школи.....	2 г.
Бесіди з приводу курсу.....	2 г.
Психо-фізичні й соціальні підвалини Єд. Тр. Школи.....	4 г.
Бесіди.....	4 г.
Теорія й практика Трудової Школи /плани, методи/.....	12 г.
Бесіди.....	8 г.
Організація школи по "Положенню Єд. Тр. Шк.".....	6 г.
Бесіди.....	4 г.
Фінансування школи.....	2 г.
Бесіди.....	2 г.
Трудовий принцип в методі рідної мови.....	4 г.
Бесіди.....	2 г.
" " в методі арифметики.....	2 г.
Бесіди.....	2 г.
" " в методі елементарної фізики і хемії.....	2 г.
Бесіди.....	2 г.
" " в методі природознавства.....	2 г.
Бесіди.....	2 г.
" " в методі елементарної Географії.....	2 г.
Бесіди.....	2 г.

Трудовий принцип в методі елементарної Історії.....	2 г.
Бесіди.....	2 г.
Естетичне виховання. Малювання /теорія/.....	2 г.
" " Практика.....	2 г.
" " Ліпіння /теорія/.....	2 г.
" " Практика.....	8 г.
" " Співи і танці.....	4 г.
Екскурсії /теорія/.....	4 г.
" в різні промислові заклади по бажанню курсистів.....	4 дні
Літні колонії та їх організація.....	4 г.
Практичні працювання в експериментальних школах на протязі 2 - 3 тижнів.....	72 г.
Еволюція знаряддів праці.....	2 г.
<hr/>	
Всього	174 г.

Ідея цих курсів здобула велику популярність серед учительства столичного й провінціального; надіслано багато запитань з місць, а деякі спілки /Прилуцька, Барська/ командірували зразу ж і своїх делегатів.

/Передруковано з журналу В. У. Ш. Рік II, ч. 8-9 /березень-квітень/, 1918-19 шк. рік, стор. 152-154./

Додаток ч. 3

Трудова школа на шляху досягнення загального навчання.

Трудова школа як основний тип школи соціального виховання.- Закон про загальне обов'язкове навчання.- Зріст числа трудових шкіл та учнів у цих школах.- Розподіл шкіл за викладавкою мовою.- Розподіл учнів за національністю, статтю та соціальним станом.- Реорганізація семирічних шкіл.- Нульові групи.- Школи селянської молоді.- Чи трудова школа дійсно є обов'язкова й безплатна та в якій мірі здійснено обов'язкове загальне навчання.

Вже в розділі про систему шкільної освіти на Україні згадувалося про те, що українська влада не встигла ввести в життя проект єдиної школи, а тому додержувалася тої шкільної системи, яка залишилася Україні в спадщину з дореволюційних часів.

Щоб мати змогу в дальшому судити про досягнення большевицької влади на Сов. Україні в освітній справі, подаю тут статистичні дані про нижчі та середні школи на Україні в 1919 р. - до приходу большевицької влади ^{1/}.

Шкільних комплектів у однокласових школах	44.575
Вищих початкових шкіл.....	1.210
Хлопячих гімназій.....	474
Реальних шкіл.....	70
Дівочих гімназій.....	362
Дівочих інститутів.....	4
Комерційних шкіл.....	91
Торговельних шкіл.....	18
Духовних семінарій.....	9
Дівочих єпархіяльних шкіл.....	15
Духовних шкіл.....	30

Большевицька влада спочатку перевела ту реформу, що зліквідувала всі типи духовної школи та восьму класу в гімназіях. Право вступу до вищої школи належало спочатку учням після закінчення 7-ої класи гімназії та реальних шкіл. Пізніше большевики перейшли до російської системи єдиної трудової школи, для

1/ С.Постернак: "Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-19 рр." Київ 1920, 128 стор. Див.ст.60,62 і 69.

чого розірвали середню школу на дві частини: до 5-ти класів середньої школи долучили знизу дві старші класи народної школи, що в своїй сукупності дало семирічну трудову єдину школу. Над семирічною школою стояла школа 2-го ступня - дво-або трирічна професійна школа.

Трудова семирічна школа стала основним типом школи соціального виховання. Семирічна школа поділялася на два концентри: нижчий з 4-річним курсом і вищий з 3-річним курсом. З економічних причин більшовицька влада змушена була признати 4-річну школу, як основний тип трудової школи, який постановою ради народних комісарів з 25.XI.1924 р. і оголосила за загальноприступну безплатну школу. Трохи згодом, а саме законом 5.9.1925 р., навчання дітей у перших чотирьох групах трудової школи проголошено, як обов'язкове й безплатне. З жовтня 1925 р. батьки зобов'язані були вчити своїх дітей в трудовій школі до часу, аж поки вони не скінчать 4-річної школи.

Щоб зілюструвати, як в дійсності переводилося загальне обов'язкове навчання в Сов. Україні, наведу такі дані: в 1927/28 шк. році з 612.366 восьмирічних дітей лишилося поза школою 216.659, а з 331.698 девятирічних дітей - 101.618, себто третина дітей цих двох річників лишилася поза школою ^{1/}.

Що в цій абстиненції дітей від шкільного навчання завинила в значній мірі не байдужість батьків, а брак потрібної кількості шкіл і учителів, найкраще свідчить статистичне звітження про стан народної освіти в Сов. Україні на 15.XII.1927 р. ^{2/}, з якого видно, що в 9.459 школах, які подали відомості про відмовлення в прийнятті дітей до 1-ої групи, було прийнято до 1-ої групи всього 391.206 дітей, а відмовлено за недостаткою місць в школі або за недостаткою учителів - 68.435 дітям, себто 17% з кількості дітей, прийнятих до 1-ої групи в згаданих 9.459 школах.

1/ В. Арнаутів: "Проблеми загального початкового навчання на Україні", "Шлях Освіти", ч. 8-9 за 1928 р., стор. 13.

2/ "Всесоюзний шкільний перепис 15.XII.1927 р. Т. I. Шкільні установи соціального виховання на Україні". Харків, 1930 р. XXXII + 305 + 1 нечис. стор. Ціна 12 карб. Див. стор. 169.

Цікаво, що сама большевицька влада, встановляючи закон про обов'язкове загальне навчання, порушує його заведенням певних категорій дітей, які приймаються до школи в першу чергу. М. Скрипник в статті "Питання соціального виховання" вказує, що "оскільки ми зараз ще не всіх охоплюємо школою, оскільки ми охопили лише 60% восьмирічних, то перед нами стоїть завдання приймати дітей наймитів, робітників і дітей селянської бідноти поперед службовців і людей вільних професій і тим паче куркулів"^{1/}.

Пізніше до згаданих упривілейованих категорій дітей прибавилася ще одна, а саме, діти осіб, яких забили чи покалічили "глітаї". Отже обов'язковість трудової школи фактично не поширюється на дітей "буржуїв" і "куркулів", які можуть користуватися школою лише тоді, коли в школі є вільні місця.

Щоб не залишати своїх дітей без освіти, буржуазні елементи, як свідчить один з правдивих комуністичних педагогів, "не зупиняються навіть перед підробленням документів про соціальний стан"^{2/}. Можна з повною рішучістю твердити, що Сов. Україна безперечно є єдина на цілому світі країна, де батькам доводиться підробляти документи для того, щоб добитися місця для своїх дітей в школі, офіційно проголошеній обов'язковою.

Про те, як виконується закон про обов'язкове навчання саме в тій частині, де говориться про заборону передчасного виступу дітей із школи, знаходимо відомості в статистичному звідженні про стан освіти на 1.12.1928 р.^{3/}. Згадане звідження подає, на підставі 12-відсоткового виборкового обслідування, дані про учнів, які передчасно вибули в 1927/28 шкільному році з трудової школи. А саме, в 1.812 школах, в яких налічувалося в 1927/28 шкільному р. 288.704 учнів, передчасно виступило з школи в тому ж році 41.004 дітей, себто, 14,2%. Цікаво, що

1/ М. Скрипник: "Статті й промови", том ІУ., стор. 339.

2/ П. Лукашенко: "Класове обличчя школи". "Шлях освіти", ч. 3, 1929 р., стор. 7.

3/ "Народня освіта України. Установи соціального виховання на 1 грудня 1928 р.". Харків 1930 р., 4 + 48 стор. Ціна 1 карб. 75 коп. Див. стор. 32.

міські школи в цьому відношенні знаходяться в кращому положенні, ніж сільські школи. А саме, в 260 міських трудових школах з числом 68.230 учнів передчасно вибуло з цих шкіл в 1927/28 шкільному р. 7.343 дітей, себто, 10,8%, тоді як в 1.552 сільських школах, де налічувалося 220.474 учнів, передчасно вибуло 33.611 дітей, себто 15%.

Наведу тут з тої самої таблиці дані про розподіл учнів, що вибули передчасно з школи в 1927/28 шкільному р., за віком:

До 8-и р.	8-и р.	9-и р.	10-и р.	11-и р.	12-и р.	13-и р.
% 0,8	11,6	16,4	17,2	15,5	15,2	12,5
14-и р.	15-и р.	16-и і більше р.				
7,5	2,7	0,6				

Отже виходить, що майже дві третини дітей вибуває передчасно з школи у віці, який визначено законом для нормального перебування в школі /від 8 до 11 років включно/. В тій же таблиці знаходимо дані про те, після кількох років перебування в школі передчасно покидають учні школу. В 1.593 школах, які увійшли до виборкового обслідування, з 258.997 учнів, що налічувалися в цих школах в 1927/28 шкільному році, передчасно вибуло 36.007 дітей, які розподіляються за роками перебування в школі так:

1 рік	2 р.	3 р.	4 р.	5 р.	6 р.	7 і більше років
% 23,7	24,2	25,6	17,9	6,9	1,5	0,2

Останні дані показують, що майже половина дітей з тих, що передчасно покинули школу в 1927/28 шкільному р., пробули в школі не більше 2-х років. Нема чого доказувати, що такі діти виносять із школи в найкращому випадку лише початки грамоти.

До цього слід додати, що значна кількість шкіл 1-го концентру є неповні чотирирічні школи, - так в 1928 р. із 17.102 шкіл 1-го концентру було 6.157 трирічних і навіть 2.693 дво-річних шкіл. "Це значить, - як правдиво висловився М. Скрипник, - що учні їх заздалегідь не мають і не матимуть можливості поступити до 2-го концентру" ^{1/}, "це значить, що школи у

1/ М. Скрипник: цит. збірник, стор. 164.

нас зараз рецидив неписьменности з тих, кого ми навчаємо в школі письменности і які далі гублять свої знання і знов становляться неписьменними, приблизно 30%, то коли замість 4-річних шкіл матимемо 3- і 2-річні, відсоток рецидиву неписьменних підвищиться до 70%" ^{1/}.

Але трудова школа на Сов. Україні не є також і цілковито безплатною. Про це свідчить статистичне звітання про стан народної освіти на 1.XII.1928 р.

З 21-ої таблиці цього звітання видно, що з 19.056 обслідуваних шкіл плата за навчання є в 1.399 школах, а кількість учнів, що платили за навчання, досягла 122.598 осіб ^{2/}.

Придивімося тепер, як зростала кількість трудових шкіл та учнів у цих школах ^{3/}.

Динаміка трудових шкіл та учнів /Таблиця 1/.

Роки	Шкіл	Учнів
1921	21.968	2.023.680
1922	20.579	1.724.380
1923	17.110	1.417.770
1924	15.715	1.533.930
1925	15.555	1.795.190
1926	17.632	2.105.670
1927	18.564	2.218.000
1928	20.032	2.491.173
1932	?	4.426.023

1/ М. Скрипник: цит. збірник, стор. 334-335.

2/ "Народня освіта України. Установи соціального виховання на 1-ше грудня 1928 р.". Див. 39-у стор.

3/ Для років від 1921 до 1927 включно див. книжку Я.Ряппо: "Що дала Жовтнева революція в галузі освіти на Україні". Харків, 1928 р., 113 + 1 нечис. стор. Ціна 30 коп. Див. 48-у стор.

Для року 1928 див.цит.статистичне звітання на 1.12.1928, 3-я стор.

Для року 1932 див.статтю О.Карпески: "Факти - вперта річ", "Комуністична Освіта", ч. 10, 1932 р., 6-а стор.

З наведеної таблиці бачимо послідовне зниження числа трудових шкіл від 1922 р., в наслідок неврожаю 1921 р., що відбувся на всьому народньому господарстві Сов. України, в тім числі й на освітній діяльності. Цікаво, що постанови большевицької влади про приступність загального навчання, а згодом про його обов'язковість припадають якраз на роки найбільшого зниження кількості трудових шкіл. Починаючи з 1926 р. йде послідовний зріст числа шкіл і учнів, так що в 1932 р. кількість шкіл, треба думати, перевищує 20 тисяч, а кількість учнів доходить до 4,5 мільйонів.

Загальне обов'язкове навчання дітей у віці від 8 до 11 років офіційно визнається досягненим, і тепер ставиться завдання запровадити на кінець другої п'ятирічки загально-обов'язкове політехнічне навчання для всіх дітей і підлітків до 17 років ^{1/}. З цією метою семирічна школа має перетворитися на десятирічну школу шляхом утворення 3-го концентру.

Щодо того, в якій мірі можна довіряти статистичним даним Сов. України, не раз одверто висловлювався М. Скрипник у своїх доповідях про стан народньої освіти на Сов. Україні. Досить вказати для прикладу на ту поправку, яку він вніс до обчислення Центральним Статистичним Управлінням дітей у віці 8-11 років, охоплених школами в 1927 р. За даними Ц. С. У. відсоток таких дітей був 86,2, а в дійсності - після поправок М. Скрипника - знизився до 62,2 ^{2/}.

Все ж порівняємо кількість народніх шкіл і учнів - в дореволюційний 1915 р. і в 1928 р. - на Україні ^{3/}.

Роки	Число шкіл	Число учнів
1915	19.340	1.663.000
1928	20.032	2.491.173

1/ "Комуністична Освіта", ч. 3, 1923 р., 87-а стор.

2/ М. Скрипник: цит. збірник, 265-а стор.

3/ Для р. 1915 див. статтю М. Авдієнка - "Вчителі трудшкіл". "Радянська Освіта", ч. 10, 1929 р.

Як бачимо, за 13 років на Сов. Україні прибавилося всього 692 школи, але значно збільшилася кількість учнів, - на 828.173.

Розуміється не треба забувати того, що лише після революції 1917 р. на Україні повстали школи з українською мовою навчання.

Придивімося, як розподіляються трудові школи на Сов. Україні за викладовою мовою. Для цього візьмемо дані статистичного звідомлення на 1-ше грудня 1928 р. /див. стор. 10-у/.

Розподіл трудових шкіл за викладовою мовою. /Таблиця 2/.

Всього шкіл 1-го і 2-го концентру	з в и к л а д о в о ю м о в о ю						
	україн- ською	росій- ською	німець- кою	жидів- ською	поль- ською	молдав- ською	іншою
19.620	16.172	1.314	574	469	325	113	653
100%	82,4	6,7	2,9	2,4	1,7	0,6	3,3
% відповідної національнос- ти на Сов. Україні 1/	80,1	9,2	1,4	5,4	1,6	0,9	1,4

Отже виходить, що кількість шкіл з українською, німецькою та польською викладовою мовою перевищує відсоток відповідного населення в Сов. Україні. В числі шкіл з "іншими мовами" більшість становлять двомовні школи /українсько-російські, українсько-німецькі, українсько-польські, російсько-жидівські і т. д./, менше одномовних національних шкіл /болгарські, чеські, татарські та ін./.

1/ Див. таблицю III /стор.47-а/ в статті О. Пителя "Національні відносини на Україні в світлі статистики", що її вміщено в книзі "Українська людність С. С. С. Р." Видавництво Українського Наукового Інституту у Варшаві, Варшава, 1931 р.

Розглянемо тепер розподіл учнів за національністю на 15 грудня 1927 р. ^{1/}.

Розподіл учнів трудових шкіл за національністю. /Таблиця 3/

	Всього учнів	100%	% відповідної національності на Сов. Україні
	2.380.698		
українців	1.828.025	77,0	80,1
росіян	241.858	10,1	9,2
німців	39.194	1,6	1,4
жидів	173.537	7,3	5,4
поляків	47.640	2,0	1,6
молдаван	17.245	0,7	0,9
інших	33.184	1,3	1,4

З цієї таблиці видно, що трудова школа найкраще обслуговує національні меншости /за винятком молдаван/, а найгірше українців, якщо порівняти відсоток учнів кожної національності з відсотком відповідного населення на Сов. Україні.

На кінець вкажу за даними статистичного звідомлення на 1.XII.1928 р., як розподілялися учні за статтю у відсотках ^{2/}.

Розподіл учнів трудових шкіл за статтю у %. /Таблиця 4/

	Хлопців	Дівчат
В містах	52,3	47,7
В сільських місцевостях	60,8	39,2
Р а з о м	58,8	41,2

Отже з цієї таблиці видно, що в міських трудових школах дівчат вчиться майже стільки само, як і хлопців /на 4,6% мен-

1/ "Всесоюзний шкільний перепис 15.XII.1927 року. Т. I. Шкільні установи соціального виховання на Україні". Див. 196 і 200 ст.

2/ "Народня освіта України. Установи соціального виховання на 1-ше грудня 1928 р." Див. 17 стор.

ше/, а в сільських школах - на третину менше.

З'ясуймо тепер питання, яке місце займає семирічна школа в загальній системі шкіл соціального виховання.

Якщо візьмемо дані статистичного звідомлення на 1.XII. 1928 р., то одержимо таку відповідь на згадане вище питання ^{1/}.

Розподіл трудових шкіл за концентром. /Таблиця 5/.

	Шкіл 1-го концентру	Семирічних шкіл	На 1 семирічну школу припадає шкіл 1. концентру
В містах	819	1.075	0,8
В сільських місцевостях	16.668	1.470	11,3
Р а з о м	17.487	2.545	6,9

Ця таблиця показує, що семирічна школа є упривілейованою школою міського населення; семирічна школа в сільських місцевостях обслуговує 11,3 шкіл 1-го концентру.

Подивімося тепер, як розподіляються учні в семирічних школах за соціальним станом на 1.XII.1928 р. ^{2/}.

Розподіл учнів семирічних шкіл за соціальним станом.

/ Таблиця 6/

	% д і т е й				
	робітників	селян	службовців	кустарів	інших
В містах	40,0	12,1	26,8	11,5	9,6
В сільських місцевостях	7,4	81,1	6,1	3,2	2,2
Р а з о м	24,6	44,8	17,0	7,5	6,1

1/ Там же, 2-га стор.

2/ Там же, 17-та стор.

Ця таблиця показує, що понад третину учнів міських семирічних шкіл не належить до робітничо-селянської класи, - це діти службовців та осіб вільних професій, а, може, й "буржуїв".

Після доби НЕП'у, коли почалася на Сов. Україні, т. зв., реконструктивна доба, Народній Комісаріят Освіти перевів диференціацію семирічних шкіл у тому напрямі, що семирічні школи в містах стали набирати індустріальний ухил щодо свого програму, перетворюючись у "фабрично-заводські семирічки" /Ф.З.С./, тоді як семирічні школи в сільських місцевостях почали набирати сільсько-господарський ухил, перетворюючись в агрономізовані семирічні школи. Реорганізація семирічних шкіл прийняла з 1929 р. характер "ударного" завдання. Розуміється, і це завдання в скорому часі було не тільки виконане, але й перевиконане; проте, ось яку оцінку цього досягнення знаходимо в одній статті "Радянської Освіти" за 1931 р. "За Ф.З.С. іноді вважають семирічку, що проробляє суто теоретично тематичний матеріал Ф.З.С. Ось чому до перевиконання плану Н.К.О. в реорганізації семирічок треба поставитися дуже критично" ^{1/}.

З 1929/30 р. при деяких семирічних школах почали відкриватися восьмі групи, і таким чином Ф.З.С. мають ступнево перетворитися в "фабрично-заводські десятирічки" /Ф.З.Д./.

З 1928 р. почали відкривати, т. зв., "нульові групи", які мають своїм завданням обслуговувати дітей від 7 до 8 років. Організацією нульових груп є намір поширити загальне обов'язкове навчання униз, тоді як третій концентр має поширити його вгору /від 14 до 17 років/. Нульові групи в 1932 р. охоплювали 94,2 тисячі дітей, а на 1933-й рік контингент дітей в цих групах буде доведений до 124 тисяч ^{2/}.

1/ А. Жуковський: "Попередні підсумки місячника громадського огляду загального навчання та політехнізації шкіл на Україні". "Радянська Освіта", ч. 2, 1931 р. Див. стор. 55.

2/ А. Ганджій: "Політехнічна школа на порозі другої п'ятирічки". "Комуністична Освіта", ч. 1, 1933 р., стор. 49.

Накінець, треба згадати ще один тип трудової школи, це - школи селянської молоді. Школи селянської молоді призначені обслуговувати ту селянську молодь від 15-18 років, яка закінчила 3-річну або 4-річну школу. Селянська школа є політехнічна школа з наголосом на більшому ознайомленні з одною професією - з сільським господарством. Школа селянської молоді визнається за тимчасовий коректив до шкільної системи. Так, на думку М. Скрипника, яку він висловив ще 1927 р., "школи селянської молоді в майбутній перспективі - це будуть додаткові курси для тої молоді, що скінчила семирічку, але не має змоги поступити до профшколи, цебто для тих, що будуть водночас працювати в своєму господарстві й тоді ж увечері, або в неділю будуть діставати додаткові знання в цих школах" ^{1/}.

За статистичними даними, на 1.XII.1928 р. налічувалося 115 шкіл селянської молоді; в 108 обслідуваних школах налічувалося 7.018 учнів, з них 1.304 дівчат ^{2/}.

Кінчаючи на цьому огляд діяльності большевицької влади Сов. України на шляху досягнення загального навчання, не можу не навести тут двох цитат з доповіді М. Скрипника, яку він виголосив 22.II.1931 р. на сесії київської міської ради.

"Плян загального навчання на Україні виконано на 107%. Товариші, я, розуміється, з гордістю кажу, що ми план загального обов'язкового навчання виконали. Але, як народній комісар освіти, на жаль, не можу похвалитися, що ми перевиконуємо плани. Те, що ми план виконали на 107%, показує, що в нас план був неправильний, показує, що ми незадовільно спочатку підраховали, кого треба було навчати"... "Тут виступала одна товаришка... вона заявила з гордістю, що їхня фабрика протягом окремого кварталу йшла на першому місці. Це кількістю, чи якістю? - запитую я. Адже ви випускали пальта з невикінченими петлями? А який

1/ М. Скрипник: цит. збірник, стор. 313.

2/ "Народня освіта України. Установи соціального виховання на 1-ше грудня 1928 р.". Див. стор. 8.

розмір ви виробляли? Чому це я запитую? Директор якогось заводу на всесоюзній нараді господарників відкрив таємницю, як кравці виконали промфінплян. Вони випускали малі номери, для дорослих непридатні, і так заощаджували матеріял і виконували промфінплян" ^{1/}.

Поданий в цьому розділі матеріял свідчить, що обов'язкова безплатна трудова школа не є ні обов'язковою, ні безплатною; що значна кількість учнів виходить із школи передчасно й то з таким запасом знань з грамоти, що незабаром ці учні переходять до категорії неписьменних.

/Передруковано з твору: С. Сірополко: "Народня освіта на Советській Україні". "Праці Українського Наукового Інституту" том XXII, серія педагогічна, книга 1. Варшава 1934, стор. 20-28/.

Додаток ч. 4

Професійна освіта в кустарній промисловості

Кустарна й дрібна промисловість відіграла й відіграє значну роль в економіці не тільки колишньої Росії й сучасного СРСР, але майже в усіх капіталістичних країнах.

Не дивлячись на значний розвиток нашої промисловости, вона не може й не зможе задовольнити повністю всіх потреб села /і навіть міста/ в предметах широкого споживання. Бо той довійськовий рівень, якого ми згідно міркувань Держплану /контрольні цифри/ маємо досягти 1925-26 госп. року, - ні в якій мірі не визначає задоволення потреб населення навіть в дореволюційному /чи в довійськовому/ обсягу, бо й тоді був імпорт, що доповнював недовідатню продукцію нашої промисловости. Так само треба мати на увазі експортіві можливості, які ми не можемо точно обрахувати, але які в певній мірі треба мати на оці, будуючи плани щодо розвитку дрібної /кустарної й ремісничої/ промисловости.

Значіння кустарної промисловости, її розвиток набирають особливої ваги ще й через те, що, як це зазначає й ХІУ партконференція в резолюціях про кооперацію, вона є засіб використання зайвни робочої сили села, що зараз набуває надзвичайної ваги. Отже, перед державою стоїть питання не знищувати дрібну промисловість, а навпаки - вжити всіх заходів щодо поширення її та поліпшення якості її продукції, щоб зробити її гідною існувати.

Питання про професійну освіту кустарів та ремісників звертало на себе увагу ще до революції, коли в цій справі особливо відзначається робота земств та Головного Управління Землеустрою й Хліборобства, що заснували цілу низку показових майстерень,

шкіл, музеїв і т. д. На Україні налічувалось щось біля 120 закладів учбового й показового характеру. Ми не маємо повних відомостей про них і тому мусимо обмежитись тими даними, що їх наводить знавець в Куст.-пром справі А. А. Рибніков у своїй відомій роботі: "Кустарная промышленность и сбыт кустарных изделий" /доклад Орг. Бюро по созыву земского съезда по вопросам о совместной деятельности земств по сбыту кустарных изделий. М. 1913, стр. 242 + 161/.

Отже, за відомостями А. А. Рибнікова /згадана книжка, розділ про громадську допомогу кустарям в справі збуту їхніх виробів/, на території кол. Росії налічувалось біля 260 земських кустарних і ремісничих майстерень, в тому числі на Україні по таких губерніях: Полтавська - 48 та Чернігівська - 18, разом - 66.

Далі він наводить відомості про заклади по окремих ѳахах, з яких ми беремо відомості про українські губернії.

Усього		Полтав.	Катерин.	Черніг.	Разом
45	Стол.-меб., стол.-токаря.....	--	3	--	3
41	Ткацьк., круж., килим.....	16	--	--	16
36	Ковальсько-слюсарн.....	--	--	4	4
30	Кошикових.....	11	--	5	16
27	Стол.-ток., слюс. та ковальськ....	3	5	--	8
10	Шкір., чобот, чинбар.....	2	--	--	2
	Кравецьких.....	10	--	--	10
		42	8	9	59

Крім майстерень, що мали характер учбових закладів і перебували в постійному місці, були й мандрівні школи /Рибніков каже про Полтавщину/, що склалися з одного майстра, який перетаздив з місця на місце й навчав кустарів кращим способам роботи.

Школа коштувала досить дорого. Так на п'ять шкіл рр. 1911-1912 Московське земство витрачало 49,3 тис. карб., з яких 25,8 тис. карб. становили земські кошти, а решта /22,5 тис. карб./

були торговельні прибутки шкіл. Допомогало земству в цій справі й Г. У. Х. і З., що року видало "пасобий" на 282 тис. карб.

Г. У. Х. і З. мало й власні інструкторські школи, яких 1912 р. налічувалось 12.

Крім того, Г. У. Х. і З. мало на увазі відкрити ще низку шкіл, всі в російських губерніях /меб.-стол., мет.-обр., різбярську, тек.-стол. та виробництва струнних музичних струментів/.

Щодо майстерень і шкіл жіночих кустарних робіт, що належали приватним товариствам і особам, їх було 11, а саме:

Г у б е р н і і		Керівництво	Власник школи
1	Чернигівщина	Ткацька	Ново-Басанівська с.-г. громада
2	Київщина	"	Ханенко
3	Полтавщина	"	Сокиренський трудовий гурток
4	"	"	Н. Д. Ветвеницька
5	"	"	Борохівська с.-г. громада
6	"	Кружевна	А. М. Кисіль
7	"	Вишивальна	Н. В. Терещенко
8	Поділля	"	Е. І. Позднєвська
9	"	"	С. С. Ярошинська
10	Катеринославщ.	Ткацька-кружевна	З. Т. Базілевич
11	"	"	Труд. артіль кустарного ткацтва/с.Романівка/

Підсумовуючи усі наведені тут цифри, приймаємо, що на Україні у всякому разі було 80 майстерень та шкіл, а саме: на Полтавщині - 49, Чернигівщині - 18, Катеринославщині - 10, Поділлі - 2 й Київщині - 1.

Ставлячи зараз перед собою питання про професійну освіту кустарів, ми мусимо, звичайно, виходити з досвіду минулого, скористатися з його.

Отже раніш, ніж починати розробляти плани профосвіти кустарів і ремісників, ми мусимо встановити вихідні моменти, за які вважаємо такі:

- а/ розповсюдження кустарних промислів на території України;
- б/ колишня мережа учбових закладів - державних, земських і приватних, бо, як правило, вони закладалися там, де до цього були дані. Але навіть в тому разі, коли достатніх підстав для закладання їх не було - то праця на протязі певного часу утворила такі умови, що ми не можемо їх обходити, не скориставшись з них;
- в/ треба брати на увагу й певний досвід, що ми набули його за останні роки.

Але насамперед треба встановити, які саме школи ми думаємо відкривати. Щоб відповісти на це питання, треба з'ясувати наші цілі. Ми хочемо, перш за все, допомогти широким масам кустарів ознайомитись із здобутками техніки, поліпшити їхні способи виробництва, що повинно буде збільшити ціни на їхні вироби, отже спричинитися до поліпшення їхнього добробуту. Звичайно, що цю роботу слід вести поруч з кооперативною пропагандою, бо кооперація є єдиний справжній засіб боротьби із скупщиком, який не тільки економічно визискує кустаря, але й спричиняється до зниження кустарної техніки, бо не зацікавлений в якості кустарних виробів.

Досягти цієї мети можемо: 1/ влаштувавши мандрівні школи-майстерні, що мають за мету боротись з технічною, кооперативною та загальною неписьменністю кустарів і 2/ засновуючи в місцях певного й достатнього зосередження кустарів кустарні школи, що давали б нам досвідчених майстрів і кустарів та засновуючи інструкторські школи, що давали б нам кустарних інженерів. Маючи на увазі, що ми живемо в єдиній державі, що свідомо прагне ув'язати окремі галузі свого господарства в одну суцільну систему /планове господарство/, ми можемо занотувати зараз-же й таке завдання: поволі готуватись до того, щоб кустарі й ремісники по тих виробництвах, що їх починає охоплювати велика промисловість, були взмозі перейти до фабрично-заводської роботи. Удосконалення їхньої техніки та організація на кооперативних началах мають спричинитися до здійснення й цієї мети.

Одже, намічаємо три типи шкіл, а саме:

1/ Школи-курси, що не вимагають від учнів будь-якої спеціальної підготовки. Їхнє завдання є підвищити кваліфікацію вже працюючих кустарів та ремісників /або їхніх дітей, що допомагають у виробництві/, удосконалення їхньої техніки, ліквідація технічної, кооперативної та загальної неписьменности. До цих шкіл приймаються особи 15-20 років /переважно/. Термін навчання - від 2 до 8 місяців /залежно від характеру виробництва/. Ці школи ми уявляємо собі, як /часто-густо/ мандрівні школи, що утворюються при певній кустарній школі /вищого типу/, яка постійно перебуває в певному місці. Школа-курси використовує майстерні кустарної школи, її інструментарій т. ін. Штат школи - 1-3 учителі /майстри/, програм - фах /технологія й техніка/, природознавство /в певному розрізі/ й кооперат- і політосвіта з мовою.

2/ Другий /вищий/ тип є кустарна школа /інструкторські курси, технікум/. Можливо, що буде недоцільно утворювати невеличкі /щодо кількості учнів/ технікуми, - тоді можна було б утворювати кустарні відділи при існуючих технікумах. На цих відділах студенти мають ознайомитись зі станом кустарної промисловости та тими завданнями /в галузі техніки й організації/, що їх ставить перед собою держава.

Переходячи до цифр, ми мусимо зазначити, що вважаємо найдоцільнішим користуватися цифрами передреволюційними, що ми знаходимо їх в книзі Рибнікова: "Мелкая промышленность и ее роль в восстановлении русского народного хозяйства" /вид. Центр. Т-ва "Кооперат. Изд-во". М., 1922 р./, бо тоді дані наведено на підставі обслідувань, переписів тощо, тоді як новіші відомості /хоч би колишнього центру кустарно-промислової кооперації "Українкустарспілки"/ ні в якій мірі не можуть вважатися певними. Ми гадаємо, що в решті решт це й не має особливого значення, бо розповсюдження промислів по Україні, поширення їх в тих чи інших районах, співвідношення й т. ін. в загальних рисах тепер теж саме, що було й раніш. Ті губернії /користуючись старою термінологією/, де кустарні виробництва було поширено, вони й зараз посідають таке ж місце щодо кустарної промисловости.

От відомості про стан кустарної промисловости до революції

СТАН КУСТАРНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В УКРАЇНІ ДО РЕВОЛЮЦІЇ

Губернії	Деревооб- робка	Оброб- ка волок- на	Обробка шкіри	Обробка мінерал- ів	Обробка металів	Різні	Разом	Рік обслі- дування	
Волинь	21.492	23.614	12.429	2.571	6.161	4.922	71.389	1913	3
Катеринославц.	1.516	376	791	1.137	1.019	417	5.356	1908	8
Київщина	6.943	5.719	8.512	3.527	2.177	3.581	30.460	1912	7
Поділля	17.245	42.052	16.719	3.680	4.365	4.482	98.542	1912	1
Полтавщина ...	7.004	27.471	11.641	1.291	5.330	14.645	67.743	1910	4
Харківщина ...	9.319	9.040	6.486	1.258	3.390	4.396	34.389	1912	6
Херсонщина ...	5.885	36.077	5.132	422	4.804	2.699	56.019	1904	5
Чернігівщина ..	18.908	17.945	18.922	2.252	4.303	17.050	79.838	1913	2
	88.312	162.924	80.632	16.139	31.549	54.002	433.736	1904-1913	-
У %	20,5	37,6	18,7	3,7	7,1	12,5	100,0	-	-

Як бачимо з цих відомостей, найбільше кустарні промисли розповсюджено на Поділлі /20,4%/ , далі йдуть Чернігівщина /18,4%/ , Волинь /16,5%/ , Полтавщина /15,6%/ , Херсонщина /12,9%/ , в кожній більше за 50 тис. кустарів та ремісників /сільських/. Мало розвинено промисли на Катеринославщині /1,2%/ .

Якщо ми візьмемо пересічний розподіл кустарів відносно населення по 40 губерніях колишньої Росії /244,5 чол. на 10 тис. населення/, по деяких губерніях матимемо цифру або вищу проти цього /281,5 - на Чернігівщині, 245,6 - на Херсонщині, 247,4 - на Поділлі, або близьку /208,2 - на Полтавщині/.

Це свідчить про те, що кустарництво відіграє досить значну роль в господарчому житті населення відзначених районів України й на Україні в цілому.

Отже, на першому місці стоїть обробка волокнини, при чому, як бачимо з наведеної таблиці, промисли цієї галузі кустарництва поширені переважно на Поділлі /42.052/, Херсонщині /36.077/, Полтавщині /27.471/, Волині /23.614/ та Чернігівщині /17.945/. За незначними винятками це обробка рослинної волокнини.

Переважно це ткацтво й тільки на Волині ми зустрічаємо верівчане виробництво /1.627/, а на Чернігівщині ситев'язальництво /6.022/, та прядіння /3.265/. Є ситев'язальництво й на Полтавщині, але у Рибнікова відомостей про це немає.

На другому місці маємо деревообробку, що розповсюджено переважно на Волині /21.492/, Чернігівщині /18.908/ й Поділлі /17.245/. Найбільш поширені промисли цієї галузі такі:

а/ виробництво колес, обіддя, полозів й т. ін. Волинь /8.093/, Київщина /2.413/, Полтавщина /1.194/, Харківщина /1.635/ й Чернігівщина /1.897/;

б/ виробництво лопат, ночов, колод й інш. - Поділля /7.375/;

в/ виробництво бричок й інших транспортних засобів - Поділля /2.500/ й Чернігівщина /1.904/;

г/ бондарне виробництво - Волинь /7.647/, Чернігівщина /3.036/. Київщина /1.567/ й Полтавщина /1.335/;

д/ столярно-мебельне й ін. - Полтавщина /3.384/, Чернігівщина /3.317/, Херсонщина /3.412/, Харківщина /2.852/ й Київщина /1.618/;

е/ посуд, ложки й ін. - Поділля /2.215/;

ж/ лозове виробництво - Волинь /6.391/, Поділля /1.993/, Чернігівщина /5.731/, Харківщина /1.400/, Херсонщина /908/ та Київщина /277/.

Приблизно так само поширено й шкіряне виробництво, переважно губернії - Чернігівщина /18.922/, Поділля /16.719/, Волинь /12.429/ і Полтавщина /11.641/.

На першому місці тут треба поставити виробництво взуття - Волинь /10.551/, Поділля /12.470/, Полтавщина /10.470/, Чернігівщина /17.308/, Київщина /7.412/, Харківщина /6.006/ й Херсонщина /4.437/, в цілому на це виробництво /69.279/ припадає 85,9% усіх кустарів і ремісників, що працюють у шкіряному виробництві.

З інших промислів цієї галузі можна відзначити овчинне виробництво - на Поділлі /4.507/ й Волині /1.284/.

Обробка металу посідає четверте місце. Поширена вона найбільше на Волині /6.161/, Полтавщині /5.330/, Херсонщині /4.804/, Поділлі /4.365/ і Чернігівщині /4.303/.

Це майже виключно ковальський промисл, що до нього маємо такі цифри: Волинь - 5.577, Київщина - 2.075, Поділля - 4.365 /крім того слюсарське/, Полтавщина - 4.267 /та слюсарське - 1.063/, Харківщина - 3.036, Херсонщина - 4.741 й Чернігівщина - 3.895; разом - 27.956, а з слюсарями Полтавщини - 29.019.

І, нарешті, обробка мінералів /цегла, черепиця, різна кераміка/ охоплює лише 16.139 чоловік, переважно на Поділлі /3.680/, Київщині /3.527/, Волині /2.571/ і Чернігівщині /2.252/, менше на Харківщині /1.258/ і Катеринославщині /1.137/ і зовсім мало на Херсонщині /422 ч./.

Це майже виключно обробка глини. По окремих виробництвах маємо такі цифри:

а/ цегла й черепиця - Волинь - 1.197 і Чернігівщина - 1.058;

б/ посуд і гончарництво взагалі - Київщина /3.364/, Поділля /3.145/; менше Харківщина /1.258/, Полтавщина /1.291/, Волинь /1.057/;

в/ кам'яногірне виробництво маємо на Волині /317/, Катеринославщині /138/ і Поділлі /535/.

Нам лишається розглянути ще групу різних промислів, що спільно посідають досить значне місце; серед них виділяється кравецтво, про нього маємо такі відомості: Волинь - 4.736, Київщина - 3.520, Поділля - 3.767, Полтавщина - 14.284, Харківщина - 4.896, Херсонщина - 3.699 і Чернігівщина - 13.289, а разом - 48.640 /на Катеринославщині - 449/.

Переходимо до накреслення шкільної мережі.

В галузі обробки волокнини ми вважаємо за потрібні такі школи:

технікум; в технікум можна було б перетворити Діхтерівські курси або відкрити спеціальний технікум /на Полтавщині або Поділлі/. При технікумі має бути чотири школи-курси, що обслуговуватимуть ситев'язальництво та верівчане виробництво.

Кустарні школи треба мати по таких місцях:

на Полтавщині - Полтава, Решетилівка; на Київщині - Кагарлик; на Чернігівщині - Кролевець, Ново-Басанівка; на Поділлі - Клембівка.

Разом: технікум - 1, кустарн. шкіл - 6, шкіл-курсів - 4.

Деревообробку ми поділяємо на чотири групи, а саме:

- а/ художньо-мебельні виробництва,
- б/ розробка лісу та виготовлення щепного краму,
- в/ виготовлення ходів, віялок, плотництво й т. ін.,
- г/ лозове виробництво.

Для обслуговування цих виробництв вважаємо потрібне встановити таку мережу:

один технікум в якомусь осередку деревообробки - на Волині, Чернігівщині або Поділлі.

Кустарних шкіл ми передбачаємо біля 11, а саме:

по 1 групі промислів /художньо-мебельні/ - три: Полтава, Переяслав, Звенигородка /Велико-Будищанська майстерня на Полтавщині лишається майстернею/.

По 2 групі /обробка лісу та виробництво щепного краму/ - одна: Житомир, або Бердичів з 1 школою-курсами.

По 3 групі /виробництво ходів, віялок, плотництво й інше/ - три: Ново-Георгієвськ /Кремінчужчина/, Запоріжжя, Пересічне /Харківщина/.

При цих школах 4 школи-курси, а саме: при Ново-Георгієвській для обслуговування Полтавщини /1/, при Запорізькій - Катеринославщини, Одещини та АМССР /2/, при Пересічанській - Харківщини /1/.

По 4 групі /лозове виробництво/ чотири, а саме: Остер /Чернигівщина/, Панківка /Катеринославщина/, Двурічний кут /Харківщина/ й на Волині.

Загалом ця галузь промисловости обслуговуватиметься такою мережею: технікум - 1, куст. шкіл - 11 і шкіл-курсів - 5.

Щодо шкіряного виробництва, то тут доведеться школи поділити на дві групи - обробка шкір та виробництво шорного краму окремо від виробництва взуття.

Кожна група обслуговується трьома школами - Ново-Водолага /на Харківщині/, в районі Вінниця-Бердичів-Проскурів і у Борзні /Чернигівщина/ - по першій групі. По другій групі /виробництво взуття/ - на Чернигівщині /Седнев/, на Полтавщині /Лубни або Ромни/ і на Харківщині /Вільшани/. При кожній школі принаймі одна школа-курс для обслуговування її району. На чолі учбових закладів цієї галузі промисловости - технікум /в Сумах /, що вивчатиме шкіряну справу в повному об'ємі - обробка шкіри та виробництво найрізноманітнішого краму.

Вся мережа шкіл тут буде мати такий вигляд: технікум - 1, куст. шкіл - 6 /3 і 3/ і шкіл-курсів - 6.

Обробка матеріалів, на наш погляд, не вимагатиме спеціальних кустарних шкіл або технікумів. Майстрів і інженерів кустарі й ремісники матимуть з технічних профшкіл та вузів, що обслуговують велику й середню промисловість. Оскільки існує кустарно-ремісничка школа в Одесі, її можна залишити. Утворити-ж можна лише низку шкіл-курсів з розрахунку 1-2 на кожну бувшу губернію, разом з 8-16 шкіл /у середньому - 12/.

Обробка мінералів охоплює виробництво цегли, черепиці, кераміку. Зараз в цій галузі маємо три технікуми та одну майстерню. Гадаємо, що досить було-б одного технікуму /у Миргороді/, а з решти утворити кустарні школи, яких повинно бути біля 7, а саме:

- на Київщині..... 1 - Межигірря /зараз технікум/
- на Полтав..... 2 - Опішня /зараз майстерня/ і
" Глинське;
- " Поділля..... 1 - Кам'янець-Подільськ /зараз
технікум/.
- " Чернігівщ..... 1 - Глухів;
- " Харківщині..... 1 - Валки;
- " Донецчині..... 1 - Артемівськ, де вивчається
кам'яногірне виробництво.

При кожній з цих шкіл - 1-2 школи-курсів. В цілому мережа учбових закладів в цій галузі повинна бути така:

- технікум..... 1
- куст.-шкіл..... 7
- шкіл-курсів..... 10 /у середньому/

Треба відзначити ще кравецтво, де ми гадаємо за потрібне мати ремісничі /кустарні/ школи по всіх більш-менш значних районах виробництва /Волинь, Полтавщина, Харківщина, Херсонщина, Київщина, Поділля, Чернігівщина/ та при кожній 1-2 школи-курси, а разом 7 куст. шкіл та 10 шкіл-курсів.

В цілому мережа професвітніх закладів в кустарній промисловості матиме такий вигляд.

В и р о б н и ц т в о	Техні- кумів	Куст.-рем. шкіл	Курсів	Разом
Обробка волокнини.....	1	6	4	11
Деревооброб.....	1	11	5	17
Обробка шкіри.....	1	6	6	13
" металів.....	-	-	12	12
" мінерал.....	1	7	10	18
Кравецтво.....	-	7	10	17
Р а з о м	4	37	47	88

Таку мережу шкіл ми вважаємо достатньою. Звичайно до неї треба внести різні поправки - їх мають зробити фахівці, що працюють по окремих районах.

Кустарні школи треба закладати головним чином по селах, щоб не спокушувати молодь, що кінчатиме їх, лишати село - тоді ми не досягнемо своєї мети постачити кустарів досвідченими майстрами, фахівцями, що допоможуть підняти кустарну техніку.

Тут повстають два питання, звідки ми візьмемо учителів, і що реально зроблять ці школи, яку кількість кустарів можна через них пропустити.

Щодо першого питання, то відповідь може бути така: утворення шкіл там, де школи були раніше, дасть можливість використати колишніх учителів, що здебільшого перебувають по старих місцях.

Щодо кількості кустарів, що їх можна пропустити через накреслену систему профкультосвіти, то тут маємо такі цифри /приблизні, звичайно/:

Кожна кустарна школа обслуговуватиме район з 400-500 кустарів, цебто вона випускатиме що року 15 майстрів, всі-ж школи дадуть 400-500 чоловік. Практика колишніх шкіл /земських/ дає такі ж саме цифри - Діхтярі, Решетилівка й інші, звичайно, мали при 2-3 роках навчання 25-30-40 учнів.

Школи-курси можуть обслуговувати за сезон кілька тисяч, а саме 3.000-4.000 /від 50 до 150 душ/.

Кожна школа повинна мати відповідні майстерні, музеї й інші допоміжні заклади.

Дальше важливе питання - це утримання шкіл.

За нашими розрахунками воно вимагає понад 600 тисяч карб., але, звичайно, цього замало, треба було б притягти до справи утримання шкіл і місця /виконками/, що допомагали б ремонтом помешкання, забезпечували б школу учнями /стипендіяти/ й т.ін. Це давало б можливість поширювати систему профосвіти в кустарній і ремісничій промисловості.

Нарешті зазначаємо, що на школи-курси ми дивимось в значній мірі, як на передвижні школи, що не заважатиме утворенню й постійних шкіл в місцях особливого поширення якогось промислу.

/Передруковано з журналу: "Путь просвещения", ч. 12, Харків 1925 р., стор. 42-51./

З М І С Т

ДОСЛІД МОЖЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ КЕРШЕНШТАЙНЕРА НА УКРАЇНСЬКУ
ПЕДАГОГІЧНУ ДУМКУ

<u>1. Можливість впливу Кершенштайнера на формування про- екту єдиної школи</u>	1-46
а/ Думки про єдину школу в українських публікаціях	1-10
б/ Німецькі твори про єдину школу, відомі українсь- ким педагогам	10-16
в/ Порівняння думок Кершенштайнера про єдину школу з думками українських педагогів	16-28
г/ Установлення системи освіти в Україні під больше- вицькою окупацією та зв'язок Наркома Гринька з Західною Європою	28-46
<u>2. Можливість впливу Кершенштайнера на підготову орга- нізації трудової школи</u>	47-96
а/ Засяг поширення творів Кершенштайнера в Східній Європі й на Україні	47-55
б/ Твори, статті й рецензії про Кершенштайнера, на- писані українською й російською мовами	56-66
в/ Твори Кершенштайнера про організацію ремісничих доповнюючих і народніх трудових шкіл у Мюнхені.	66-81
г/ Характеристика трудових і доповнюючих шкіл в Ук- раїні під аспектом подібности до Мюнхенського шкільництва	82-96

Примітки й доповнення

Дослід можливостей впливу Кершенштайнера на українсь- ку педагогічну думку	97-122
---	--------

Додатки

1. Нарада в справі організації Народньої Освіти на Україні 15-20 грудня 1917 р.	123-140
2. Проект влаштування на Україні літних курсів для підготовки учителів єдиної трудової школи при Наркомосі /витяги з доповіді Ол. Музиченка/. . .	141-144
3. Трудова школа на шляху досягнення загального навчання	145-156
4. Професійна освіта в кустарній промисловості . . .	157-169

ВИДАННЯ УВУ В РОКАХ 1946—1970 (СЕРІЯ СКРИПТІВ)

(Закінчення з 2-ої стор. обкладинки)

21. О. ЮРЧЕНКО. Чинне право в Україні. Нарис основних засад. Ч. I. Мюнхен 1948. Стор. 88.
22. Г. ВАЩЕНКО. Загальні методи навчання. Ч. 1. Мюнхен 1948. Стор. 98. Ч. 2. Мюнхен 1949. Стор. 68.
23. О. ШУМИЛО-КУЛЬЧИЦЬКИЙ. Нарис структурної психології. Мюнхен 1949. Стор. 133.
24. В. ПЕТРОВ. Український фолкльор. Мюнхен — без подання дати. Стор. 142.
25. Я. ПАДОХ. Давнє українське судове право. Накладом Референтури Студій і культурно-суспільних справ ЦЕСУС-у. Мюнхен—Париж 1949. Стор. 49.
26. Ю. ПАНЕЙКО. Наука адміністрації й адміністративного права. (Скрипт опрацював за викладами — д-р С. Галамай). Ч. 1. Авгсбург 1949. Стор. 115. Ч. 2. Авгсбург 1949. Стор. 116—213.
27. Ю. ШЕРЕХ. Галичина в формуванні нової української літературної мови. Мюнхен 1949. Стор. 93.
28. В. СТЕЦЮК. Історична граматики латинської мови. Ч. I. Фонетика. Мюнхен 1951. Стор. 185.
29. О. ЮРЧЕНКО. Чинне право в Україні. Ч. II. Мюнхен 1953. Стор. 209.
30. В. СТЕЦЮК. Історична граматики латинської мови. Ч. II. Морфологія. Мюнхен—Нью-Йорк 1953. Стор. 594 + VI.
31. Л. ОКІНШЕВИЧ. Лекції з історії українського права. Право державне. Доба станового суспільства. II Наклад. Мюнхен 1954. Стор. 225.
32. А. ПЕРЕГІНЕЦЬ. Цивільний процес. Мюнхен 1956. Стор. 187 + 4.
33. Г. ВАСЬКОВИЧ. Шкільництво в Україні (1905—1920). Історична частина габілітаційної праці на тему: «Вплив Кершенштайнера на українську педагогічну думку та його значення для української педагогічної проблематики». Мюнхен 1969. Стор. 223.
34. ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ДИДАКТИЧНІ ПОРАДИ. Матеріали Вишкільного Курсу для учителів Суботніх Шкіл — Мюнхен, 23.—26. V. 1969. Мюнхен 1969. Стор. 92.
 ЗМІСТ: В. Янів: Українська вдача й наш виховний ідеал (1—17); О. Кульчицький: Психологічні аспекти української освіти в діаспорі (18—39); Г. Васькович: Наші програми навчання (40—57); Б. Шарко: Українська пісня, як засіб національного виховання та навчання українознавства (58—63); М. Антохій: Дидактичні питання з ділянки української літератури (64—68); А. Жуковський: Історія й географія на викладах українознавства (69—75); В. Леник: Національне почуття в дітей мішаних подруж (76—82); В. Леник: Структурна побудова нашого шкільництва в Вільному Світі та Світова Координаційна Виховно-Освітня Рада (83—89); В. Я.: Історична довідка про учительський курс.
35. П. КУРІННИЙ. Передісторія та рання історія України на підставі археологічних джерел. Мюнхен 1970. Стор. 92.
36. Г. ВАСЬКОВИЧ. Кершенштайнер і українська педагогіка. Тематична частина габілітаційної праці н. т.: «Вплив Кершенштайнера на українську педагогічну думку та його значення для української педагогічної проблематики». Мюнхен 1970. Стор. 172.
37. П. КУРІННИЙ. Історія археологічного знання про Україну. Мюнхен 1970. Стор. 136.

300
8
4
410013